

FARKAS GYÖNGYI

Megszállás vagy segítségnyújtás

A Csehszlovákia elleni intervenció
fogadtatása Magyarországon
1968-ban

KRONOSZ – ÁBTL

Farkas Gyöngyi

Megszállás vagy segítségnyújtás

KÖZELMÚLTUNK HAGYATÉKA

FARKAS GYÖNGYI

MEGSZÁLLÁS
vagy
SEGÍTSÉGNYÚJTÁS

A Csehszlovákia elleni intervenció
fogadtatása Magyarországon
1968-ban

KRONOSZ-ÁBTL

PÉCS–BUDAPEST
2019

A kötet megjelenését támogatta:

Lektorálta:
GYARMATI GYÖRGY

A borítón látható képek:

Előlap: Fortepan. Képszám: 56066. Forrás: Rádió és Televízióújság

Első fül: Munkásgyűlés a csehszlovák események miatt a dunaújvárosi Fésűsfonodában. Dunaújváros, 1968. Fotó: Szilágyi Pál. Forrás: MTI Fotó

Hátsó fül: Újságospavilon mellett. Pápa, 1960.

Fotó: Friedmann Endre, Fényes Tamás. Forrás: MTI Fotó

Hátsó borító: Hazatérő magyar egységek. Drégelypalánk, 1968.

Fotó: Friedmann Endre. Forrás: MTI Fotó

ISSN 1586-9784

ISBN 978 615 6027 01 6

© Farkas Gyöngyi

© Kronosz Kiadó

© Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
TÁJÉKOZTATÁS ÉS PROPAGANDA	11
A tájékoztatás hiánya	11
A lakosság reakciói a propaganda szerint	28
A hitelesség illúziója: helyszíni tudósítások	39
A TÁJÉKOZÓDÁS LEHETŐSÉGEI	45
„Ellenséges” hírforrások	45
A szemtanúk beszámolói	59
Rémhírek	61
VÉLEMÉNYEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK	65
Elítélők és együttérzők	67
Helyeslők és megértők (bár aggódók)	80
Kádár–Dubček–Ceaușescu	94
AZ INTERVENCIÓ RÉSZTVEVŐI. PROPAGANDA ÉS TAPASZTALAT	107
A katonák manipulálása	108
A nemzeti ellenállás hatása	113
A hazatérés mint propagandaesemény	128
A TILTAKOZÁS FORMÁI. KÖZELKÉPEK	133
A lázadó egyetemista – Gy. Lajos	140
A jóhiszemű kritikus – F. László	149

Röpcédulázó fiatalok – K. Kornél és társai	155
<i>A szereplők</i>	156
<i>Eszmék és képzetek</i>	160
<i>A történet</i>	172
<i>Kriminalizálás és fegyelmezés</i>	178
A magányos tiltakozó – S. János	182
ÖSSZEGZÉS	197
FORRÁSOK ÉS IRODALOM	201
Források	201
Hivatkozott irodalom	203
NÉVMUTATÓ	213
SUMMARY	215

BEVEZETÉS

2018-ban volt ötven éve, hogy az „emberarcú szocializmus” illúzióját a „testvéri tankok” csehszlovákiai megjelenése szétoszlatta. A Szovjetunió és a Varsói Szerződés négy tagállama, köztük Magyarország hadseregei 1968. augusztus 20-ról 21-ére virradó éjszaka bevonultak Csehszlovákiába, hogy erőszakkal vessenek véget a „prágai tavasz” néven ismert, 1968 januárjában Alexander Dubček pártfőtitkárrá választásával elkezdődött reformfolyamatnak.¹ A szocialista rendszer demokratizálására, liberalizálására és a Moszkvától való függés lazítására irányuló csehszlovák törekvést gyanakodva figyelő szovjet vezetés nagyhatalmi érdekei védelmében határozta el a katonai beavatkozást. A Varsói Szerződés tagországainak bevonása az akcióba – az 1956-os magyar forradalom elleni fellépéstől eltérően, annak tanulságait figyelembe véve – az agresszióért való felelősség megosztásának szándékával történt. A szovjet érdekszférába tartozó országok közül Lengyelország és a Német Demokratikus Köztársaság voltak a dubčeki politika elleni fellépés legelszántabb hívei, és Bulgáriával együtt fenntartások nélkül támogatták a katonai intervenciót. A külön utakat kereső Románia ellenezte a megszállást, Jugoszlávia úgyszintén. Kádár János – aki a hatvanas évek elejétől szintén óvatos reformokkal kívánta stabilizálni rendszerét, és Dubčekre mint szövetségesre tekintett egy szovjet tömbön belüli reformtengely kialakításában – sokáig mérsékelni igyekezett Moszkva félelmeit és beavatkozási hajlandóságát, miközben a csehszlovák vezetőket is óvatosságra és

¹ A „prágai tavaszról” és az invázióról: MLYNÁŘ 1989; PITHART 1993; WILLIAMS 1997; KUN 2008; STOLARIK 2010; BERKES 2008. 52–65.

„önkorlátozásra” próbálta rávenni. A „vonakodó szövetséges” végül beadta a derekát, és magyar katonai alakulatok is csatlakoztak Csehszlovákia megszállásához.

A hazai történeti irodalom eddig elsősorban a magyar részvétel politikai és hadtörténeti vonatkozásait tárta fel.² A korabeli magyar társadalom intervencióval kapcsolatos nézetei, a „hétköznapi” emberek reakciói és értelmezési kísérletei ezidáig nem kerültek a történetírói figyelem középpontjába. A monográfia ezt a hiányt igyekszik pótolni. A téma feldolgozásához döntő részben ügynökjelentéseket és nyomozati iratokat használtam. Bár e források igen csak korlátozott rálátást engednek a társadalom reakcióira, tömegességüknél fogva, valamint a történész számára is hozzáférhető korabeli személyes dokumentumok (naplók, levelek) hiányában mégiscsak ezekből, a hatalom által előállított szövegekből alkotjuk meg a legátfogóbb képet a csehszlovákiai bevonulás hazai fogadtatásáról.

A pártvezetés tartott a lakosság tiltakozásától, még ha kezdeti félelmei a nyilvános ellenállás elmaradása miatt idővel mérséklődtek is. Azonban az augusztus 21. utáni napokban az állambiztonsági szervek kiemelt feladatként kezelték a csehszlovákiai bevonulással kapcsolatos lakossági reakciók megfigyelését. Mivel hosszú napokig ez volt a fő beszédtema az emberek között, az ügynökjelentések bőséges adatot szolgáltatnak a társadalom megfigyelt tagjainak az intervencióhoz való hozzáállásáról. A megdöbbentő hír

² A magyar pártvezetés és a „prágai tavasz” viszonyával, valamint az intervencióban való magyar részvétellel foglalkozó fontosabb történeti munkák: VIDA 1993; PATAKY 1996; HUSZÁR 1998; KAJÁRI 1998; VIDA 1999; BÉKÉS 2004. 223–256.; BÉKÉS 2008; HORVÁTH M. 2008; EHRENBERGER 2008; LACZOVICS–SOLYOSI 2012; MITROVITS 2012.; MITROVITS 2018a; JAGADICS 2018. – A csehszlovákiai magyar kisebbség és a „prágai tavasz” viszonyáról: POPÉLY 2008a és POPÉLY 2008b. – Több dokumentumfilm is készült a magyar részvételről Csehszlovákia megszállásában: 1968. (1989). Rendező: Balogh Zolt; *Táncdalfesztivál után* (1993). Rendezők: Pálinkás Róbert, Tolmár Tamás; *Megszállás 1968*. (2018) Oroszország, Lengyelország, Németország, Magyarország és Bulgária dokumentumfilmjei országaik részvételéről az intervencióban. A magyar film címe: *Piros rózsa (Barátság és szerelem a megszállás idején)*. Rendező: Dombrovsky Linda.

azokat is aktivizálta, akik máskor nemigen foglalkoztak „politikával”. Ki-ki alkatának és a szólásszabadság határaitól alkotott elképzelésének megfelelően, szélesebb vagy szűkebb nyilvánosság előtt (munkahelyén, baráti társaságban, négy szemközti beszélgetések során) osztotta meg információit, fejtette ki véleményét, kommentálta és értelmezte a történeteket, találgatta a várható fejleményeket. Az emberek reakciói sok mindenről árulkodnak. A dubčeki Csehszlovákiáról és a „prágai tavasz” végét jelentő intervencióról ugyanis nem lehetett úgy beszélni, hogy abban ne tükröződjene a „létező szocializmusról”, a „szocialista táborról”, a Kádár-rendszerrel, valamint 1956-ról, Trianonról, területi revízióról és a szomszéd országokban élő magyar kisebbségekről alkotott nézetek is. A rendőrség látókörébe került „ellenséges” megnyilvánulások kivizsgálása során keletkezett nyomozati iratok szintén jól hasznosíthatók a „hétköznapi” emberek véleményét kutató történész számára.

Számolni kell ugyanakkor azzal, hogy ezek a történeti forrásként felhasznált szövegek (ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek) olyan konstrukciók, amelyekben a megszólalók/megszólataltatottak véleménye csak áttételesen jelenik meg. Számos körülmény befolyásolta ugyanis, hogy mi és hogyan lett a szöveg része. Az ügynökjelentések esetében főképpen a tartótisztek feladatkielölései, elvárásai, valamint az ügynökök hozzáállása az ügynöki munkához és viszonya a megfigyeltékhez. A gyanúsítottak és a tanúk kihallgatása során létrehozott szövegeknél pedig a védekezés, illetve a védelmezés vagy vádaskodás szempontjai, továbbá mindkét esetben a politikai-ideológiai környezet, a hatalom „megrendelése” voltak a legfontosabb alakító tényezők.³ Az elemzés során ezért nemcsak a szövegek tartalmát, hanem létrejöttük körülményeit is fontos megvizsgálni, hogy a lehető leghitelesebb képet kapjuk arról, mit gondoltak az intervencióról a megfigyelt vagy kihallgatott személyek. Ahol lehetséges volt, leszűkítettem a vizsgálat fókuszát egy-egy ügyre, és szerencsés esetben – a hátrányból előnyt kovácsolva – nemcsak a csehszlovákiai bevonulásra reagáló, hanem az ügynökjelentést író vagy a nyomozók előtt védekező állampolgár

³ Erről részletesen: FARKAS 2006; RAINER 2008.

képe is kirajzolódik előttünk. A mikrotörténeti megközelítésre elsősorban a hosszabb szövegek, esetünkben a nyomozati iratok adnak lehetőséget.

A forrásadottságokból adódóan elsősorban a katonai akciót elutasító véleményeket tudom bemutatni. Nyomozati anyag ugyanis az „ellenséges” megnyilvánulások kivizsgálása során keletkezett, és az ügynöki figyelem is főképpen ezekre irányult. Sok esetben azonban az ügynökök feladata a környezetükben tapasztalható közhangulat monitorozására is kiterjedt, ezért az intervenciót helyeslő vagy megértő, de fenntartásokkal fogadó megnyilvánulások is belekerültek a jelentésekbe. Teljes képet nyilván nem kapunk a korabeli magyar társadalom intervencióhoz való viszonyulásáról, de a főbb vélemény típusok azért kirajzolódnak ezekből a forrásokból is, ha arányaikra nem is tudunk következtetni. Javarást a „hátszorból” figyelő magyar társadalom reakcióit veszem számba, de egy fejezet erejéig arra is kitérek, hogy az intervencióban résztvevő magyar katonák hogyan vélekedtek a kialakult helyzetről. Fontosnak tartom annak bemutatását is, hogy milyen információk és tapasztalatok birtokában alkottak véleményt a kortársak a körülöttük zajló eseményekről. A hivatalos propaganda szerepének és módszereinek elemzése mellett az eseményeket ettől eltérően értelmező hírforrások hatását is vizsgálom, hiszen a hazai tájékoztatás elégtelensége és egyoldalúsága miatt azok is az „ellenséges” adók híreit hallgatták, akik egyébként a rendszer elkötelezett híveinek vallották magukat, az intervenciót pedig jogos vagy „sajnálatos”, de elkerülhetetlen lépésnek tartották.

TÁJÉKOZTATÁS ÉS PROPAGANDA

„A magyar tájékoztatás egyenlő a nullával...
Csak hazudoznak össze-vissza...”⁴

A tájékoztatás hiánya

Az intervenció utáni napokban a magyar tömegtájékoztatást az érdemi és hiteles hírek szinte teljes hiánya jellemezte a Csehszlovákiában zajló eseményekkel kapcsolatban. A pártközpontból irányított média⁵ valódi információk helyett a katonai akciót magyarázó hivatalos érveket juttatott el csupán a lakossághoz, és a későbbiekben is szigorúan az aktuális politikai-ideológiai szempontok figyelembevételével tájékoztatott (vagy nem tájékoztatott) a fejleményekről.⁶

Két körülmény tette különösen nehéz az intervenció és a csehszlovák belpolitikai helyzet „helyes” kommunikálását, azaz annak a magyarázatnak hitelt érdemlő hírként való elfogadtatását a lakossággal, hogy a szövetséges csapatok *a fenyegető ellenforradalmi veszély* elhárítása céljából és a szocializmusért aggódó *baloldali erők hívására* vonultak be Csehszlovákiába. Az egyik nehézség a korábban követett kommunikációs stratégia volt. A magyar tömegtájékoztatás ugyanis – követve a magyar pártvezetésnek a dubčeki politikához viszonyuló támogató hozzáállását – 1968 januárjától kezdve alapve-

⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) M-33159. 25. „Sándor” informátor jelentése, 1968. szeptember 19.

⁵ A Kádár-korszak sajtóirányításáról és tájékoztatáspolitikájáról lásd: CSEH-KALMÁR-PÓR 1999; CSEH-KRAHULCSÁN-MÜLLER-PÓR 2004; TAKÁCS 2008a; TAKÁCS 2012.

⁶ A magyar sajtóban megjelenő propagandával foglalkozik: ZSIDAI 2005.

tően pozitív híreket közölt a Csehszlovákiában zajló reformfolyamatokról. Ha a nyár elején meg is jelentek kritikus hangok,⁷ az alaphang továbbra is a „prágai tavasz” kedvező megítélése maradt. A szovjet és (Románia kivételével) a Varsói Szerződés többi tagállamának sajtójától eltérően, amelyek már a tavasz elejétől ellenforradalmi-nak állították be a csehszlovákiai reformfolyamatokat, a magyar tömegtájékoztatás lényegében végig kitartott amellett, hogy nincs ellenforradalom északi szomszédunknál, csak szocializmusellenes tendenciák vannak, amelyek ellen azonban Dubček és a csehszlovák kommunista párt sikerrel veszi fel a küzdelmet. Ugyanakkor a „kétfrontos harc” fontosságára is felhívták a szomszédos ország vezetőinek figyelmét, hangsúlyozván a baloldali és a jobboldali „elhajlásokkal” szembeni egyidejű fellépés szükségességét, mint olyan stratégiát, amit a magyar párt is „sikerrel” alkalmazott hasonló helyzetben.

Bár a magyar sajtó július közepén nyilvánosságra hozta a csehszlovák pártvezetést súlyosan elítélő, fenyegető hangú „varsói levelet”,⁸ amelyet Kádár is aláírt (feladva ezzel a csehszlovák hely-

⁷ A magyar sajtó főképpen a magyar pártvezetésnek a cenzúra nélküli csehszlovák sajtóviszonyokat illető kritikáját tárta a nyilvánosság elé. Kádárék helytelenítették és veszélyesnek tartották a csehszlovák tájékoztatáspolitikai pártirányításának megszűnését. Különösen két „ellenséges” írás váltott ki negatív visszhangot a magyar vezetés részéről. Mindkettő a csehszlovák írószövetség lapjában, a *Literarni listyben* jelent meg. Június 13-án Oswald Machatka Nagy Imre kivégzésének (1958. június 16.) tizedik évfordulójára időzített írásában a magyar forradalom miniszterelnökének halálát a „szocialista világ szegényének” nevezte. Június 27-én pedig *Kétezer szó* címmel egy Ludvíg Vaculík által megfogalmazott és számos népszerű csehszlovák közéleti személyiség által aláírt nyilatkozatot közölt az újság. A nagy vihart kavaro írás keményen bírálta a korábbi pártvezetést és a konzervatív visszarendeződéstől tartva próbálta aktívabb fellépésre ösztönözni a csehszlovák társadalmat. Lásd: MACHATKA 2008; VACULÍK 2008, valamint BENCSIK 2016. 329–333. A csehszlovák tájékoztatáspolitikáról lásd: TAKÁCS 2008b.

⁸ *Népszabadság*, 1968. július 18. 3–4. A varsói értekezlet résztvevőinek levele a Csehszlovák Kommunista Párt (a továbbiakban CSKP) Központi Bizottságához. A július 14–15-i varsói értekezleten résztvevők Dubčekékhez intézett levelének elmarasztaló, fenyegető hangja teljes ellentétben állt a Csehszlovákiáról szóló korábbi tudósításokkal, amelyek tónusát többek között a nemrégiben megkötött új magyar–csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös

zet megítélésében képviselt különvéleményét), azonban két héttel később már arról szóltak a hírek, hogy helyreállt a szocialista tábor egysége, a főbb kérdésekben teljes az egyetértés Dubčekék, valamint Moszkva és szövetségesei között. Az erről szóló nyilatkozatot, a hat „testvérpárt” augusztus 3-i pozsonyi találkozójáról kiadott közleményt „történelmi jelentőségűnek” nevezte a magyar sajtó. „Válasz ez azoknak a köröknek – írta a *Népszabadság* –, amelyek még néhány nappal korábban is abban bíztak, hogy szakadást idézhetnek elő a szocialista országok között. Most őszinte meglepéssel állapíthatja meg a szocializmus minden híve, hogy ennek az ellenkezője történt, szocialista országaink egysége, közös, imperialistaellenes frontunk megerősödött.”⁹

A pozsonyi találkozó után sem jelentek meg olyan közlemények a Csehszlovákiában zajló belpolitikai folyamatokról, amelyek megalapozták volna a katonai beavatkozás indokául felhozott, komoly ellenforradalmi veszélyről szóló későbbi híradásokat. Az optimista hang bizonyára a sajtó irányítóinak reményeit tükrözte. A magyar pártvezetés – az MSZMP KB augusztus 7-i kibővített ülésén elhangzottak szerint – bízott abban, hogy elkerülhető a csehszlovák kérdés katonai „megoldása”, amelynek lehetősége a „varsói levél” után, július folyamán komolyan felmerült a Szovjetunió és a négy szocialista ország között. A pozsonyi találkozó nagy érdeme, mondta Kádár is az ülésen, hogy „most újra együtt vagyunk, egy utcában,”¹⁰ és ezzel

segítségnyújtási szerződés örömteli eseménye feletti lelkesedés határozta meg. A közvélemény e váratlan hangváltásra adott reakcióját így jellemezte Szirmai István a Politikai Bizottság július 23-i, a „varsói levél” hatását tárgyaló ülésén: „Az emberek a következőt mondják: négy hete Budapesten csókolóztunk, most [meg] támadjuk őket.” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) M-KS 288. f. 5/464. ő. e. Az MSZMP Politikai Bizottságának (a továbbiakban PB) ülése, 1968. július 23. 24. A CSKP Elnökségének állásfoglalása az öt testvérpárt leveléről és az MSZMP ezzel kapcsolatos állásfoglalása. Szirmai István hozzászólása. – A varsói levél szövegét lásd: BENCsik 2016. 333–334.

⁹ *Népszabadság*, 1968. augusztus 6. 3. A pozsonyi okmány.

¹⁰ MNL OL M-KS 288. f. 4/93. ő. e. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága (a továbbiakban MSZMP KB) kibővített ülése, 1968. augusztus 7. 78. Kádár János válasza a hozzászólásokhoz.

elhárult a fegyveres beavatkozás fenyegető veszélye. Nem titkolta ugyanakkor azt sem, hogy változhat a helyzet, a megkönnyebbülés nem végleges: „[A] végsőkéig kell harcolni a politikai megoldásért, de előállhat egy olyan szituáció, amikor más eszközökhöz is kell nyúlni, mert a legnagyobb tragédia és az egész emberiség sorsára kiható tragédia lenne, ha Csehszlovákia megszűnne szocialista ország lenni.”¹¹ A katonai beavatkozás lehetőségéről mondottakat azonban csupán a szűk politikai vezetésnek szánta a pártfőtitkár, a széles nyilvánosságot – amelybe a párttagságot is beleértette – nem kívánta beavatni a politikai játszmák részleteibe. A sajtónak hallgatnia kellett arról, hogy a Szovjetunió és a külpolitikájukat hozzá igazító szocialista országok a katonáknak is szerepet szántak a csehszlovák kérdés „rendezésében”, és ha eddig – szerencsére – nem is került rá sor, a későbbiekben még sor kerülhet.

Nem meglepő tehát, hogy augusztus 21-én az intervenció híre felkészületlenül érte a magyar lakosság jelentős részét, és a magyarázatként szolgáló, ellenforradalmi veszélyre való hivatkozást nem volt könnyű hitelt érdemlő módon közvetíteni a korábbi optimista hangvételű híradások után. A MSZMP KB és a Minisztertanács 1968. augusztus 23-i együttes ülésén többen is a nem megfelelő tájékoztatást tették felelőssé, hogy a közvélemény jó része értetlenül fogadta a katonai akciót és annak elkerülhetetlenségéről szóló érveket: „A KB legutóbbi [augusztus 7-i] ülése és a tájékoztató után a közvéleményben megerősödött az a hangulat, hogy a katonai közbelépés veszélyét elhárítottuk. Ezért most meglepetést keltett”¹² – mondta Csáki István, az MSZMP Szolnok Megyei Bizottságának első titkára. Nagy Jánosné, a Pamutnyomóipari Vállalat kelenföldi gyárának igazgatója szintén a tájékoztatást hibáztatta: „A közvélemény szemében egy láncszem az események sorából kimaradt. Ez a pozsonyi nyilatkozat után történt negatív eseménysor. A mi ismer-

¹¹ MNL OL M-KS 288. f. 4/93. ő. e. Az MSZMP KB kibővített ülése, 1968. augusztus 7. 78. Kádár János válasza a hozzászólásokhoz.

¹² MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 23. Csáki István hozzászólása Kádár beszámolójához.

reteink a bizalmas jelentésekből [származtak], [...] ezt az emberek nem tudják, ezért nem mindenki számára világos, hogy már nem volt más a probléma megoldására. Nem helytelenítjük, [hogyan...] eddig nem használtuk fel az agitációban ezeket a tényeket, de pótlólag indokolt megtenni.”¹³

A másik körülmény, amely jelentősen megnehezítette, hogy augusztus 21. után a tömegtájékoztatás elfogadtassa a lakossággal az intervenció hivatalos magyarázatát, a megszállás politikai előkészítésének sikertelensége volt. Ahogy Kádár János megfogalmazta, az akció politikai része „komoly törést szenvedett.”¹⁴ Az agressziót ugyanis mindenekelőtt a csehszlovák pártvezetésen belüli baloldal, az „egészséges erők” segítségkérése volt hivatva internacionalista segítségnyújtásnak álcázni.¹⁵ Az együttműködésre kész politikusok *nyílt fellépése* azonban elmaradt, ami a fegyveres beavatkozás legfontosabb legitimációs alapjától fosztotta meg a propagandagyártókat.

Mivel nem tudták néven nevezni a szövetséges csapatokat behívó politikusokat, a hiányt konkrétumokat nélkülöző nyelvi fordulatokkal kényszerültek pótolni. Az intervencióról kiadott hivatalos közleményben a „szomszédos Csehszlovákia párt- és állami

13 MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 18. Nagy Jánosné hozzászólása Kádár beszámolójához.

14 MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 12. Kádár János beszámolója.

15 Kádár az MSZMP PB 1968. augusztus 20-i ülésén ismertette a megszállás tervezett forgatókönyvét. Eszerint a csehszlovák pártvezetésen belüli baloldali politikusok – akik korábban levélben kértek segítséget az öt „testvérpárttól” – augusztus 20-án a CSKP KB elnökségi ülésén fellépnek Dubčekék ellen és éjfélig „szakadásig viszik a dolgot”. Majd az Elnökség többsége és körülbelül ötven KB- és kormánytag felhívással fordul a csehszlovák néphez és katonai segítséget kérnek a Varsói Szerződés öt államától. A segítségkérés elhangzása után azonnal megindulnak a készenlétbe helyezett csapatok. Augusztus 21–22-én összehívják a KB-t, új pártvezetőséget választanak, majd a Nemzetgyűlés megválasztja az új kormányt. MNL OL M-KS 288. f. 5/467. ő. e. Az MSZMP PB 1968. augusztus 20-i ülése. A csehszlovákiai helyzet. Kádár János beszámolója.

személyiségeinek kérését teljesítve”¹⁶ lépték át a csehszlovák határt a fegyveres alakulatok, a *Népszabadság* augusztus 22-i vezércikke pedig behívóként a „CSKP Központi Bizottsága tagjai, a csehszlovák kormány és nemzetgyűlés tagjai egy csoportját”¹⁷ nevezte meg. Előfordult azonban az ugyancsak semmitmondó „a szocializmus-hoz hű, becsületes vezető személyiségek egy csoportja”¹⁸ meghatározás is, amelyet Fehér Lajos használt augusztus 30-i, a Kossuth Rádió és a Magyar Televízió által közvetített beszédében (formailag a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre adott válaszaiban), amelyet másnap a napilapok is közöltek.

A katonákat behívó anonim politikusokról szóló híradások és az a tény, hogy később sem sikerült megnevezni őket, a szándékolttal ellentétes hatást váltott ki a közvélemény nagy részében. A segítségkérésnek mint fedőtörténetnek az elfogadtatása helyett éppen azt a vélekedést erősítette, hogy a Varsói Szerződés csapatai hívás nélkül vonultak be Csehszlovákiába. Az akció agresszió voltának megmutatkozása annak ellenére növelte sokak felháborodását, hogy nyilvánvalóan nem volt számukra kétséges: a „behívás” csupán a bevonulást legitimáló propagandafofogs. Az internacionalista segítségnyújtás látszatának gyors szertefoszlása különösen a kádári politikához lojálisan viszonyulók számára nehezítette meg az akcióval való azonosulást. Az „idealistákban” szégyenkezést váltott ki, a „pragmatikusokban” pedig bosszankodást a politikai fiaskó miatt. Közös volt viszont a presztízsveszteség miatti aggodalom, a szocialista eszmék és a Szovjetunió tekintélyének féltése.

Az intervenció utáni napok magyar tájékoztatási gyakorlatát ért legáltalánosabb vád az érdemi információk hiánya, illetve elégtelensége volt. Nemcsak az „utca népe” kifogásolta, hogy nincsenek valódi hírek a magyar sajtóban, hanem csupán elvi nyilatkozatokat közölnek, de a külön tájékoztatáshoz szokott párttagok is nehez-

¹⁶ *Népszabadság*, 1968. augusztus 22. 1. A szocialista vívmányok közös védelmében.

¹⁷ Uo.

¹⁸ *Népszabadság*, 1968. augusztus 31. 3. Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre.

ményezték, sőt a bennfentesek szűk csoportjához tartozók szintén kevesellték a felvilágosítást. Havasi Ferenc (az MSZMP Komárom megyei első titkára) így jellemezte a helyzetet az augusztus 23-i KB-ülésen: „Információnk nehézkes, nemcsak a párttagság és a széles közvélemény informáltsága jelent gondot, nem kielégítő a megyebizottságok tájékoztatása sem.”¹⁹

A hazai tájékoztató szervek az intervenció napján, augusztus 21-én egyedül a katonai akció tényét bejelentő, illetve a hivatalos indoklását ismertető közleményt juttatták el a magyar lakossághoz. Ez is csupán a rádió és a televízió hírműsoraiban hangzott el, mivel az augusztus 20-i ünnepet követő napon nem jelentek meg a napilapok. „[A] szerdai napon úgyszólván nem volt hírközlés”²⁰ – számolt be Csergő János, a Ganz-MÁVAG vezérigazgatója a gyári munkások véleményéről a 23-i KB-ülésén. Nem csoda tehát, hogy a megdöbentő hír hallatán és a hazai média hallgatását tapasztalva aki csak tehetett, más hírforrás után nézett, és a hiányzó információkhoz az „ellenséges” hírközlő szervek adásaiból remélt hozzájutni. Azok is feszült figyelemmel hallgatták most a Szabad Európa Rádió vagy – ahol fogható volt – a jugoszláv és a román rádiók magyar nyelvű adásait, akiket korábban nemigen érdekelt a politika, és azok is, akik valamilyen elvi megfontolásból – párthűségből, kommunista öntudatból – korábban elegendőnek és megfelelőnek tartották a hazai tájékoztatást. Az „ellenséges” adók ugyanis tényeket is közöltek, nem csupán elvi álláspontokat és ideológiával túlterhelt magyarázatokat közvetítettek, az emberek pedig elsősorban a bevonulás részleteire voltak kíváncsiak. Az érdekelte őket, hogy vannak-e fegyveres harcok Csehszlovákiában, mi a helyzet a magyar katonákkal, mi történt a csehszlovák vezetőkkel és kik hívták be, illetve behívták-e egyáltalán a szövetséges csapatokat.

¹⁹ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 23. Havasi Ferenc hozzászólása Kádár beszámolójához.

²⁰ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 23. Csergő János hozzászólása Kádár beszámolójához.

A hírközlő szervek szerdai „hallgatását” Kádár a következőképpen magyarázta az augusztus 23-i KB-ülésen: „Amíg pozitív hírek nem jöttek, nem sok közölnivalónk volt.”²¹ A belső szűk körnek szánt indoklás valószínűleg közelebb állt a valósághoz, mint amit napokkal később Fehér Lajos ugyanerről a széles nyilvánosságnak mondott. Augusztus 30-án a televízió és a Kossuth Rádió által is közvetített beszédében technikai okokkal magyarázta, hogy a magyar hírközlő szervek miért nem tájékoztattak „elég gyorsan” a Csehszlovákiában történekről: „Ennek elsősorban technikai okai voltak, megszakadt Prágával a telefonösszeköttetés. Felelőtlen híreszteléseket pedig nem tehetünk közzé.”²² Valószínűleg keveseket tudott meggyőzni ezzel az érveléssel. Gy. Lajost²³ biztosan nem. Az izgatással vádolt debreceni egyetemista (ügyéről külön fejezetben lesz szó) rendőri kihallgatása során a következőket mondta: „[A]mikor Fehér Lajos a KB tagja ismertette a csehszlovákiai eseményeket, illetve azzal kapcsolatos kérdésekre válaszolt, ekkor a tájékoztatással kapcsolatban tettem olyan megjegyzést, mely szerint a részemről nem elfogadható az a magyarázat, hogy Csehszlovákiából az események miatt nem tudtak híreket kapni, [...] az időben történő híradás megtörtént, de nyilván nem tartották helyénvalónak, hogy a csehszlovák eseményeket bővebben kommentálják.”²⁴ Hasonlóan vélekedhetett erről az egri múzeum egyik munkatársa, Sz. János is, amikor – az őt „szemmel tartó” ügynök jelentése szerint – Fehér Lajos tájékoztatását „szörnyen primitívnek”²⁵ nevezte.

A Kádár által várt „pozitív hírek” – amelyek hiányában állítása szerint nem volt miről tájékoztatni a lakosságot – vélhetően a segít-

²¹ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 23. Kádár válasza a hozzászólásokra.

²² *Népszabadság*, 1968. augusztus 31. Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre.

²³ A megfigyelt és a rendőri, bírósági eljárás alá vont személyek személyiségi jogait tiszteletben tartva csak vezetéknevük kezdőbetűjét tüntetem fel.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155584. Gy. Lajos vizsgálati dossziéja (a továbbiakban 3.1.9. V-155584.) 88. Gy. Lajos terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 28.

²⁵ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 207. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. szeptember 9.

ségkérő, „egészséges, a szocializmushoz hű, becsületes” erők színre lépéséről szóltak volna. Bizonyára abban reménykedett a magyar vezetés, hogy ha nem is az eredeti forgatókönyv szerint, az intervenciót megelőzően, de a bevonulás után, a szövetséges hadak „támogatásával” mégiscsak a nyilvánosság elé állnak a „behívók”, azaz a Dubčekkel elégedetlen politikusok, ami véleményük szerint jelentősen megkönnyítette volna a katonai akció elfogadtatását a magyar lakossággal. Mint tudjuk, nem így történt. Az intervenció elleni tiltakozás olyan nagyarányú és heves volt Csehszlovákiában, hogy – egyelőre – senki nem vállalta a nyilvános együttműködést a megszállókkal.

A „pozitív hírekre” való várakozás ugyanakkor szándékos időhúzás is lehetett; idő kellett a propaganda áthangolására, az új helyzetnek megfelelő tájékoztatási stratégia kidolgozására. A Politikai Bizottság augusztus 22-i ülésén döntöttek arról, hogy „a propaganda és agitáció helyes és egyértelmű irányítása céljából” háromtagú agitprop operatív bizottságot hoznak létre, melynek vezetője Pullai Árpád, tagjai Szirmai István és Katona István lettek.²⁶ Arról is határozat született, hogy „a csehszlovákiai eseményekről való jobb tájékozódás és a további teendők megfelelő összehangolása érdekében” a Politikai Bizottság tartson „rendszeresebb kontaktust” az SZKP vezetőivel.²⁷

A csehszlovákiai események szovjet interpretálásához történő igazodást jól mutatja – és egyben a magyar agitprop-szervek kezdeti bizonytalanságát, óvatosságát is jelzi –, hogy a *Népszabadság* az intervenciót követő napokban kizárólag a TASZSZ szovjet hírügynökség jelentéseit közölte, valamint a *Pravda* és az *Izvesztyija* cikkeket vette át, amikor a Csehszlovákiában zajló eseményekről tájékoztatott.²⁸ Ezek a híradások a megszállók nézőpontjából ábrázolták a történeteket, a rutinos magyar újságolvasó azonban még ezekből

²⁶ MNL OL M-KS 288. f. 5/468. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. augusztus 22. Határozat.

²⁷ Uo.

²⁸ *Népszabadság*, 1968. augusztus 22. 2. A TASZSZ közleménye a csehszlovákiai helyzetről; *Népszabadság*, 1968. augusztus 23. 1. A TASZSZ jelentése a csehszlovákiai helyzetről; *Népszabadság*, 1968. augusztus 23. 4. Az *Izvesztyija* prágai különtudósítójának csütörtök esti helyzetjelentése.

a szövegekből is tudott következtetni a valódi helyzetre. Így például már az augusztus 22-i TASZSZ-közlemény dekódolása, a politikai-ideológiai burok lefejtése után a magyar újságok tájékoztatása alapján is sejteni lehetett valamit a csehszlovákiai lakosság ellenállásáról, a megszállók elleni tiltakozás formáiról: „Igen sok csehszlovák állampolgár háláját fejezte ki a szövetséges hadsereg katonáinak – szolt a közlemény –, hogy kellő időben Csehszlovákiába érkeztek és segítséget nyújtanak az ellenforradalmi erők elleni harchoz. Prágában és néhány más helyen ugyanakkor jobboldali, szocialistaellenes elemek megkísérelték, hogy ellenséges megmozdulásokat szervezzenek a józan gondolkodású csehszlovák polgárok és a segítségükre érkezett szövetséges csapatok ellen. (Az ellenséges cselekmények provokációs jellegű utcai tüntetések szervezésében, rémhírek és koholmányok, rágalmozó szövegű röpiratok terjesztésében jutottak kifejezésre. Bujtogató kijelentések hangzottak el a rádióban és a televízióban, láttak napvilágot a sajtóban.)”²⁹

Bár a Csehszlovákiával kapcsolatos magyar tájékoztatás a szovjet propaganda nyomvonalán haladt – az intervenció utáni zavaros helyzetben különösen –, nem követte minden esetben az ottani kommunikációs manővereket. A *Pravda* augusztus 22-i cikke például úgy jelent meg a *Népszabadság* másnapi számában, hogy kimaradt belőle a Dubčeket elítélő, jobboldali revizionistának, hitszegő árulónak nevező rész. A kihagyásra Pataki László, Győr-Sopron megyei első titkár is figyelmes lett. Feltűnt neki, hogy amíg a megyei lapokban közölt *Pravda*-cikkekben szerepelt a Dubčekről szóló kitétel, a központi pártlapban nem.³⁰ A KB augusztus 23-i ülésén tette szóvá az

²⁹ *Népszabadság*, 1968. augusztus 22. 2. A TASZSZ közleménye a csehszlovákiai helyzetről.

³⁰ A *Tolna Megyei Népiújság* így közölte az augusztus 22-i *Pravda*-cikk egyik részletét: „Az ágcsernyői találkozón kitűnt, hogy elhatárolódnak az erők a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának Elnökségében. Amíg az elnökség tagjainak kisebbsége Alexander Dubček vezetésével nyílt jobboldali opportunistá álláspont alapján lépett fel, a többség elvi vonalra helyezkedett és kijelentette, hogy határozott harcra van szükség a reakciós, antiszocialista erők ellen, a reakció megtűrése ellen. Csakhogy a Csehszlovák Kommunista Párt és a csehszlovák kormány vezetőségének jobboldali revizionista elemei

A szocializmus védelme

fontos internacionalista kötelesség

A Pravda cikke

A Pravda csütörtöki számában A szocializmus védelme fontos internacionalista kötelesség címmel szerkesztési cikkben foglalkozik a csehszlovákiai eseményekkel.

A cikk bevezetőben megállapítja: a csehszlovák párt- és állami személyiségeknek azt a történelmi elhatározását, hogy a Szovjetunióhoz és más szövetséges államokhoz fordulnak segítségért, az váltotta ki, hogy testvérháború veszélye fenyegetett, amelyet a csehszlovákiai reakció készített elő.

A Pravda hangsúlyozza, hogy az SZKP és a szovjet kormány politikájában a Csehszlovákiával, a Csehszlovák Kommunista Párttal való viszony mindig fontos helyet foglalt el.

Pártunk, a szovjet nép meggyőződése, hogy

Csehszlovákia munkásosztálya, parasztsága és becsületes értelmisége most is változatlanul közös ügyünk, az új társadalom építése oldalán áll.

hogy baráti érzéseikben hűek népünkhöz és a csehszlovákiai szocializmushoz. Mi szintén hűek vagyunk ahhoz a barátsághoz, amelyet a háborút követő években pártjaink erősítettek meg.

A Pravda ezután arról ír, az események bebizonyították, hogy magában a CSKP-ban megkezdődött a széthúzás, az ingadozás és a bizonytalankodás.

Az országban felütöttek fejüket a reakciósok, a szocialistaellenes erők, amelyek a világ-imperializmusra támaszkodtak.

A CSKP Központi Bizottságának március-áprilisi plénuma nem tudta stabilizálni a helyzetet, hangsúlyozta a Pravda, majd így folytatja:

Az SZKP Központi Bizottsága az elmúlt két hónap csehszlovákiai eseményével kapcsolatos álláspontját az alábbiakban foglalta össze:

1. Az SZKP Központi Bizottsága kezdetől fogva figyelemmel kísérte a CSKP Központi Bizottságának arra irányuló határozatait, hogy kijavítsák a hibákat és a fogyatékosokat, a közélet min-

sítéséről" hangoztatott minden szót.

A csehszlovákiai ellenforradalmi erők következetesen folytatják diszkreditáló hadjáratukat a kommunista párt ellen.

A CSKP-ban ténylegesen megszegték a pártélet fontos lenini szervezeti elveit: a demokratikus centralizmust, a párt eszméi és szervezeti egységét. A pártot a frakciózás szentesítése, s a lazán összefüggő „autonom” szervezetre való széthullás fenyegette. Sajnos, még a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének a tagjai között is akadnak olyanok, akik lényegében nyíltan elutasítják a pártépítés lenini elvét. Erre vonatkozólag jellemző Josef Spacek állásfoglalása.

A Pravda megállapítja:

A CSKP vezető szerepét aláásta az is, hogy az országban tömegkampány indult a pártkáderek széjjúzására.

Csehszlovákiában — folytatja a lap — nem kevésbé fenyegette a szocializmus ügyét az is, hogy a CSKP vezetősége a politikai és a szervezeti munka lanyhulása mellett a jobboldali, szocialistaellenes erők kezébe engedte át a tömegekre való eszmei ráhatás eszközeinek ellenőrzését. Számos lap, a rádió és a televízió lényegében nyíltan szocialistaellenes célokat követő, bizonyos csoportok rendelkezésére állt.

Egyesével Csehszlovákiában olyan helyzet alakult ki, amelyben a jobboldali elemek szocialistaellenes nyilatkozataikkal nyíltan felléphetnek a sajtóban, ellenforradalmi jelszavakkal tüntetéseket és gyűléseket tarthatnak, miközben azokat a felszólalásokat, amelyek a helyzetet marxista-leninista szempontból értékelték, agyonhallgatták, szerzőiket pedig üldözték.

A Pravda felhívja a figyelmet, az utóbbi időben Csehszlovákiában nem kis erőfeszítések történtek arra, hogy a nép körében olyan hangulatot szítsanak fel, amelyet csak nacionalistának lehet nevezni. Pontosan erre irányult az a hangos propa-

nista és ellenforradalmi elemek láthatóan arra használták ki a gazdasági vitát, hogy az ország gazdaságát a kapitalizmus útjára tereljék.

Egyes csehszlovák vezetők megkezdték az ország számos fontos külpolitikai tételének, s a Varsói Szerződésből és a Szovjetunióval kötött kétoldali szerződésből eredő kötelezettségeinek felülvizsgálását, — állapítja meg a Pravda.

Megengedhetetlen, hogy részt essenek a Varsói Szerződésen. Az ilyen irányvonal ellentétes a Varsói Szerződéshez tartozó összes ország létérékeivel, beleértve Csehszlovákiát.

Csehszlovákiában lényegében véve kialakult egy politikai ellenzék, amely céljának tartotta a kapitalista rendszer visszaállítását, — folytatja a Pravda, s megállapítja: A Csehszlovákiában történt ellenforradalmár, szocialistaellenes megnyilvánulások elemzése meggyőzően bizonyítja, hogy

e jelenségek nem ösztönösek, hanem rendkívül szervezettek voltak.

A Pravda ezután így folytatja: az ágensnyói találkozon kitűnt, hogy elhatárolódnak az erők a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának Elnökségében. Amíg az elnökség tagjainak kisebbsége Alexander Dubček vezetésével nyílt jobboldali opportunista álláspont alapján lépett fel,

a többség elvi vonalra helyezkedett és kijelentette, hogy határozott harcra van szükség a reakciós, antiszocialista erők ellen, a reakció megtűrése ellen.

Csak hogy a Csehszlovák Kommunista Párt és a csehszlovák kormány vezetőségének jobboldali revizionista elemei meghűsítették, hogy végrehajtsák az Ágacsnyón és Pozsonyban létrejött megállapodást. Hítségű, áruló eljárásuk következtében

tényleges veszélybe került a szocialista vívmányok Csehszlovákiában.

A szocialista országok számára teljesen elfogadhatatlan lépkör alakult ki.

eltérést, és az egységes kommunikáció fontosságára figyelmeztetett: A „propaganda egy nyelven folyjon”³¹ – mondta. Kádár az augusztus 27-i informatív értekezleten tért vissza az ügyre, helyeselve a *Népszabadság* szerkesztőinek óvatos magatartását. Addigra ugyanis Moszkvában megváltozott Dubček megítélése, kiderült, hogy mégiscsak a csehszlovák pártfőtitkárral kell megoldani – legalábbis átmenetileg – Csehszlovákia „normalizálását”, az ellenségből újra együttműködő partner lett. A gyakorlatias Kádár kifejtette, hogy óvatosnak kell lenni az adott helyzetben, mivel egyik pillanatról a másikra változhatnak az álláspontok: „Akit ma jónak mondunk, lehet, hogy holnap rossz lesz, akit ma rossznak tartunk, lehet, hogy holnap jó lesz.”³²

A megyei pártlapok ugyanakkor nem voltak olyan elővigyázatosak Dubček megítélésében, mint a *Népszabadság*, sőt úgy tűnik, hogy

meghiúsították, hogy végrehajtsák az Ágcsernyőn és Pozsonyban létrejött megállapodást. Hitszegő, áruló eljárásuk következtében tényleges veszélybe kerültek a szocialista vívmányok Csehszlovákiában.” *Tolna Megyei Népiújság*, 1968. augusztus 23. 2. A szocializmus védelme fontos internacionalista kötelesség. A Pravda cikke. [Kiemelés az eredetiben.]; A *Népszabadság* ugyanezt így adta közre: „Az ágcsernyői találkozóról szólva a Pravda kiemeli, hogy ott megmutatkozott: az irányzatok a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának Elnökségében elválnak egymástól, egyfelől *jelentkezett egy kisebb opportunista szárny, amely nyílt jobboldali álláspontra helyezkedett*, másfelől ott volt a többség, amely elvi vonalat képviselt és kijelentette, hogy határozott harcra van szükség a reakció, antiszocialista erők ellen, a reakció megtűrése ellen. Csak hogy a Csehszlovák Kommunista Párt és a csehszlovák kormány vezetőségének jobboldali revizionista elemei meg hiúsították, hogy végrehajtsák az Ágcsernyőn és Pozsonyban létrejött megállapodást, amely szerint meg kell védelmezni a szocializmus állásait Csehszlovákiában, harcolni kell az antiszocialista erők ellen, vissza kell verni az imperializmus próbálkozásait.” *Népszabadság*, 1968. augusztus 23. 3. A szocializmus védelme fontos internacionalista kötelesség. A Pravda cikke. [Kiemelés az eredetiben.]

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 20. Pataki László hozzászólása Kádár beszámolójához.

³² MNL OL M-KS 288. f. 4/95. ő. e. Az MSZMP KB ülése, 1968. augusztus 27. (informatív értekezlet a kormány tagjaival és meghívottakkal) Tájékoztató a csehszlovákiai helyzettel kapcsolatban a Moszkvában járt párt- és kormányküldöttség megbeszéléseiről. 15. Kádár János hozzászólása.

az intervenció után összehívott párttaggyűléseken elhangzott szóbeli tájékoztatóknál is az eredeti *Pravda*-cikk, illetve annak a megyei sajtóban megjelent változata volt több esetben az irányadó. Számos ügynökjelentés utalt ugyanis arra a kommunikációs zavarra, amely akkor állt elő, amikor az augusztus 26-i moszkvai „megállapodás”³³ után a propaganda Dubček-képe hirtelen megváltozott, és az előző nap még árulónak nevezett csehszlovák pártfőtitkárt a sajtó most újra „jó elvtársnak” ábrázolta. Ezzel kapcsolatos élményét osztotta meg a Budapesti Honvéd Sportegyesület margitszigeti üdülőjének tenispályáján H. ezredes, akinek szavai „Szőke Kató” ügynök jelentésében maradtak ránk. A nyugalmazott ezredes teniszspartnereinek arról számolt be, hogy „a nyugdíjas katonatisztek részére tájékoztatást adtak a csehszlovák eseményekről. Aki a tájékoztatást tartotta, szidta Dubčeket. Másnap viszont a hírekben más színben tüntették fel. H. megkérdezte a korábbi előadótól, hogy most tulajdonképpen mi van, mire az illető azt felelte, hogy ő azt a tájékoztatást kapta, és ő azt adta tovább. H. véleménye az volt, hogy jobb hallgatni.”³⁴

A Dubček személyével kapcsolatos „következetlen” propaganda tovább erősítette a magyar tájékoztatás iránti amúgy is nagyfokú bizalmatlanságot, növelte a helyzet megítélését jellemző zűrzavart. A szentesi laktanyában B. László őrnagy (46 éves, párttag) azt a következtetést vonta le augusztus 28-án, hogy „hazudnak a tájékoztató szervek. A szovjet híradás először a CSKP főtitkárát, Dubčeket ellenforradalmárnak minősítette, most pedig kitűnik, hogy nem az. Miért

³³ A megszálló szovjet csapatok a bevonulás napján letartóztatták és elhurcolták a csehszlovák kommunista párt reformszárnyának vezetőit. Pár napig Kárpátalján tartották őket fogva, majd amikor kiderült, hogy egyelőre nem sikerül '56 mintájára a szovjetekhez lojális új kormányt alakítani Csehszlovákiában, a politikusokat a szovjet fővárosba szállították, hogy rákényszerítsék őket Moszkva feltételeinek elfogadására. Az augusztus 23–26-i tárgyaláson létrejött „megállapodás” értelmében Dubčekék megőrizhették pozíciójukat, de végre kellett hatniuk az ország „normalizálását”, ami lényegében a tavasszal elkezdődött reformfolyamat eredményeinek fokozatos felszámolását jelentette. A „normalizálás” volt a feltétele az intervenciós csapatok kivonásának is. A szovjet csapatok „ideiglenes” csehszlovákiai tartózkodását azonban kénytelenek voltak elfogadni.

³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-33274. „Szőke Kató” ügynök jelentése, 1968. szeptember 17.

nem tájékoztatnak minket párt és katonai vonalon őszintén? Nem bíznak talán bennünk? Csak hazudoznak összevissza és ezzel nehezítik a helyzetünket.”³⁵ Az őrnagy eszerint úgy gondolta, hogy párttagként is és katonaként is megilletné őt a bővebb tájékoztatás. A társadalomnak a hatalomhoz hű és lojalitásukat a pártba való belépéssel vagy a katonai eskütelletel kinyilvánító tagjait másként kellene informálni, mint a lakosságot. A „népnek” szóló propaganda helyett nekik őszinte tájékoztatást kellene kapniuk. Kijárna nekik a bizalom, ők megértenék a politikailag kényes helyzeteket is. Nem az őrnagy volt az egyetlen az általam vizsgált ügynökjelentések „szereplői” közül, aki kivételezett helyzetére hivatkozva több és főleg őszintébb tájékoztatásra tartott igényt. A párttagok a korábbi gyakorlatra hivatkozva várták el, hogy privilegizált helyzetük az információhoz való hozzájutásban a csehszlovák eseményekkel kapcsolatban is érvényesüljön.

Bár a párttagok külön tájékoztatása ebben az esetben sem maradt el, valószínűleg ők sem kaptak lényegesen több információt és őszintébb helyzetjelentést, mint amit a tömegtájékoztatásból egyébként megtudhattak. E tájékoztatóknak nem is az „őszinte beszéd”, a titkok megosztása a beavatottakkal volt az igazi célja, hanem a párt aktuális politikai lépéseinek elfogadtatása a párttagokkal. Megismertetni őket a „helyes” állásponttal, a követendő stratégiával, a megfelelő érvekkel, hogy véleményüket ennek megfelelően alakítsák ki, és ezeket közvetítsék a „kívülállók” felé is. A párttagokra ugyanis nemcsak mint „fegyelmezett katonákra” számított a hatalom, akik minden fenntartás nélkül vagy kérésük ellenére is elfogadják a párt véleményét és követik utasításait, hanem mint agitátorokra, a „helyes” álláspont terjesztőire is. A hatalmon lévők eszméivel azonosulni kívánó (vagy csupán ennek látszatát keltő) „Lantos Sándor” ügynök jelentésében arról számolt be, hogy a várpalotai bányában egyes párttagok, valamint munkahelyi és szakszervezeti vezetők *nem* a politikai elkötelezettségüktől, illetve a pozíciójuktól elvárható módon viselkedtek. Nem „tették helyre” a csehszlovák kérdésben „helytelenül” nyilatkozó munkatársaikat: „[S]ajnálatos, hogy a velük dolgozó párttagok, bizalmi-

³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-33159. „Sándor” informátor jelentése, 1968. szeptember 19.

ak és a műszaki vezetők csak hallgatták őket, véleménynyilvánítás nélkül.”³⁶ „Köves György” ügynök is hasonló magatartást várt el a Polgári Védelem Budapesti Parancsnokságánál dolgozó T. főhadnagytól: „T. teljesen passzív magatartást tanúsított, távol tartotta magát a csehszlovák témával foglalkozó beszélgetésektől, noha pártbizalmi létére köteles lett volna a vitába bekapcsolódni. Kb. 1-2 napja szólalt meg a csehszlovák eseményekkel kapcsolatban, elég »langyos« állásfoglalás mellett.”³⁷

A párttagok külön tájékoztatása a párttaggyűléseken és annak módja, a hozzájuk eljuttatott némi többletinformáció ugyanakkor kiváltságos helyzetükről, megkülönböztetett szerepükről alkotott képzeik megerősítését is szolgálta. A fontos politikai kérdésekről szóló tájékoztatókon néhány olyan információt is eljuttatott hozzájuk a pártvezetés, amelyeket a tömegtájékoztatás csatornáin keresztül – írásban, hivatalos közleményekben – nem kívánt a nagy nyilvánosság elé tárni. Tisztában voltak viszont azzal, sőt számítottak is rá, hogy a párttagokon keresztül ezek a hírek eljutnak a lakosság „nem beavatott” részéhez is. Az információk „kiszivárogtatásának” e módjáról Kádár János is beszélt az augusztus 7-i KB-ülésen. A pozsonyi nyilatkozat után, mint láttuk, a pártvezetés álláspontja az volt, hogy a sajtó csak pozitív híreket osszon meg a lakossággal a csehszlovákiai helyzetről. A „katonai megoldásról” mint éppen elhárult, de véglegesen el nem múlt veszélyről pedig egyedül a szűk politikai elit tudjon. A párttagsághoz is csak annyi többletinformáció jusson el – de az mindenképpen –, hogy bár Pozsony pozitív változásokat hozott, „a helyzet most éleződni és polarizálódni fog, még nincs megoldva.” Kádár a következőket mondta ennek kapcsán: „Én úgy gondolom, hogy a párttagság felvilágosítása élőszóban történjen. Persze tudjuk, hogy egy párttag két másik nem párttagnak is el fogja mondani vagy rákérdezésre, vagy egyébként, és az szintén nem baj. De nyomtatásban ezek a dolgok ne legyenek.”³⁸

³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-32975. 94. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

³⁷ ÁBTL 3.1.2. M-29892. „Köves György” ügynök jelentése, 1968. augusztus 31.

³⁸ MNL OL M-KS 288. f. 4/93. ő. e. Az MSZMP KB kibővített ülése, 1968. augusztus 7. 41. Kádár beszámolója időszerű nemzetközi kérdésekről.

Az intervenció kommunikációjában is szerepet kapott a párttagokon keresztül történő kiszivárogtatás. A tájékoztatás szintjeit és mikéntjét tartalmazó forgatókönyv szerint a KB augusztus 23-i állásfoglalását az intervencióról és a lakossághoz való eljuttatásának, „levitelének” módját először a megyei és kerületi pártszervek vezetőivel, valamint a legfontosabb politikai lapok főszerkesztőivel beszélték meg („eligazítást kell adni részükre a csehszlovákiai helyzetről, továbbá a KB ülése állásfoglalásának leviteléről.”³⁹) Ezután egy szinttel lejjebb, pártaktíva-értekezleteken ismertették a tudnivalókat, az itt közöltek pedig végül előszóban kellett „továbbvinni” a párttagokig. A sajtó feladata elsősorban az „elvi álláspont” propagálása volt, „szóban azonban ennél többet vihetünk ki – mondta Kádár az augusztus 23-i KB-ülésen –, elmondhatjuk, hogy a baloldal fordult hozzánk, mivel fel kívánt lépni és kérte ehhez a segítségünket. Mi ezt megadtuk, egyelőre nem ismert körülmények miatt az általuk jelzett politikai fellépés nem várt módon alakult.”⁴⁰ A magyar katonák tartózkodási helyéről sem adhatott semmiféle tájékoztatást a média. „De szóban közölhető – folytatta a pártfőtitkár –, hogy Dél-Szlovákiában tíz város tartozik a körzetükbe, Érsekújvár (Nové Zámky) a legismertebb. A területen sok magyar él. Eddigi ismereteink szerint a lakossággal jó a kapcsolatuk, barátsággal fogadják őket.”⁴¹

Kádár arra is kitért, hogy el kell oszlatni a hatalomhoz lojális párttagoknak a katonai akcióval kapcsolatos erkölcsi aggályait, amelyek tömeges jelenlétéről valószínűleg titkosszolgálati jelentések nélkül is tudomása lehetett, hiszen a módszert illetően neki is voltak kétségei. Azt javasolta a tagság felé közvetíteni, hogy „se szégyellni nem kell, se átsiklani felette, öntudatosan vállalt internacionalista kötelességből tettük. Mi nem ezt a módszert

³⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/468. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. augusztus 22. Határozat.

⁴⁰ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 16. Kádár beszámolója.

⁴¹ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 17. Kádár beszámolója.

kerestük, de a csehszlovákiai fejlemények erre kényszerítettek.”⁴² A „helyes és pártszerű” hozzáállást Havasi Ferenc, Komárom megyei első titkár is az erőszakos módszer kételyek nélküli elfogadásában jelölte meg. Az elvárást pedig valóságnak beállítva arról számolt be, hogy az ő megyéjének kommunistái már most is így vélekednek: „[N]e szégyelljük az adminisztratív, katonai eszközöket, ezek ugyanolyan fegyvereink a szocializmus megvédése érdekében, mint eszméink.”⁴³

A lakosság reakciói a propaganda szerint

Az intervenció itthoni fogadtatásáról szóló *hivatalos* megnyilatkozások „pozitívnak” ítélték a lakosság reakcióit.⁴⁴ Némi különbség azonban létezett a széles nyilvánossághoz szóló és a szűk politikai elitnek szánt üzenetek között. Az újságcikkek és a nagygyűléseken elhangzó beszédek szerint a lakosság egyöntetűen támogatta a párt politikáját. A politikai elit számára ennél egy kissé differenciáltabb értékelések születtek, de az alaphangot itt is a hatalom lépéseivel való általános egyetértés határozta meg: „Párttagságunk és közvéleményünk mint elkerülhetetlen és szükséges lépést elfogadta és támogatja a szövetséges csapatok – köztük a magyar csapatok – bevonulását Csehszlovákiába”⁴⁵ – szölt a Politikai Bizottság szeptember 13-i ülésén megvitatott helyzetjelentés. Amíg azonban a sajtóbeli propaganda szerint a magyar emberek azért támogatják a kormány lépéseit, mivel egyetértenek a csehszlovák kérdés katonai „megoldásával”, addig a PB-tagoknak szóló jelentés szerint elsősorban azért, mivel bíznak a pártban. Olyan erős ez a bizalom,

⁴² MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 27. Kádár válasza.

⁴³ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 22. Havasi Ferenc hozzászólása.

⁴⁴ Az intervenció propagandájáról és társadalmi fogadtatásáról: RAINER 2011. 192–211.

⁴⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 46. A PB állásfoglalása a csehszlovák kérdéstről.

hogy az állampolgárok még akkor is támogatják a párt döntéseit, ha nem is értenek vele egyet teljesen. Ezt a nagyfokú lojalitást pedig a 12 éve tartó következetes politikájával érdemelte ki az MSZMP – hangzott az érvelés. „Közvéleményünk lépéseinket nagyobb részt nem a megértés, hanem sokkal inkább a 12 év alatt szerzett bizalom alapján fogadta el és támogatta. Az elmúlt évek politikájának erkölcsi hitele tette lehetővé, hogy a magyar társadalom megrázkódtatás, politikai konfliktus nélkül élje megszokott életét.”⁴⁶ Nagy Jánosné, a Pamutnyomóipari Vállalat kelenföldi gyáranak igazgatója is hasonló érvekkel magyarázta a KB augusztus 23-i ülésén, hogy a gyári munkásnők miért fogadták megértően a bevonulásról szóló híreket: „Az asszonyok ugyan félnek a háborútól, de a párt iránti bizalom jele, hogy még tájékozottság híján is azt mondják: ha meg kellett lennie, rendben van. A párttagság körében nincs fejetlenség vagy hisztéria: a pártszervezetek öntevékenyen igyekeznek felvilágosító munkát végezni.”⁴⁷ Fock Jenő, a Minisztertanács elnöke szintén az 1956 utáni magyar politika sikerességének tulajdonította, hogy a csehszlovákiai intervenció nem váltott ki látványos és nagyobb méretű tiltakozást, annak ellenére sem, hogy szerinte nagyon sokan nem értettek egyet a katonai akcióval. „[V]éleményem szerint, ha augusztus 21-ét követő első négy napban olyan igazi titkos szavazással megszavaztattuk volna az embereket, jó néhány millió »nem« szavazatot kaptunk volna arra, hogy be kellett-e vonulni, s helyeslik-e ezt a lépésünket.”⁴⁸ Az emberek a bevonulást „beletörődéssel, befelé fordulással [vették tudomásul], [...] ezekben az időkben éltünk abból a nagyfokú bizalomból, amit 12 év alatt megszereztünk. Ez tette lehetővé, hogy megrázkódtatás nélkül éltük át ezeket az időket, de azt azért

⁴⁶ MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 46. A PB állásfoglalása a csehszlovák kérdésről.

⁴⁷ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 19. Nagy Jánosné hozzászólása Kádár beszédéhez.

⁴⁸ MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 20. Fock Jenő hozzászólása a PB állásfoglalásához.

látni kell, hogy 12 év politikai bizalmából elfogyasztottunk valamit ahelyett, hogy növeltük volna azt.”⁴⁹

A magyar társadalomnak az intervencióra adott reakciójából, a tömeges és nyilvános tiltakozás hiányából tehát legitimációs érvet gyártott a pártvezetés, azt állítván, hogy olyan széleskörű és erős társadalmi elfogadottsággal rendelkezik, hogy az emberek még a Csehszlovákia elleni katonai akciót is „elnézik” a pártnak. Az MSZMP 12 éve tartó bizalomszerző, bizalomerősítő politikájáról beszéltek, erősen felnagyítva a hatvanas évek konszolidációs és reformokat ígérő időszakának kétségtelen támogatottságát, és visszavetítve azt az 1956-ot követő évekre is. A Kádár-korszak propagandájának egyik fontos törekvése volt, hogy a rendszer létrejöttének kínos és dicstelen körülményeit – a forradalom leverése árán és szovjet katonai segítséggel történő hatalomra kerülését – „elfeledtesse” a lakossággal, illetve saját értelmezését fogadtassa el az emberekkel arról, hogy az „ellenforradalom” leverése és a „rendcsinálás” (ide értve az erőszakos kollektivizálást is) alapvető feltétele volt a szocializmus megmaradásának és fejlődésének. A hatvanas évek kádári politikájának gyökereit tehát az ’56 utáni időszakban kell keresni. A 12 évet egységes korszaknak láttató szemléletet tükrözték a csehszlovák események hazai recepciójával kapcsolatban a párt iránti bizalomról szóló fejtegetések is.

A szűk hatalmi elit – mint említettem – valamivel differenciáltabb képet kapott a társadalom reakcióiról, mint az újságolvasó állampolgárok. Amíg utóbbiaknak meg kellett elégedniük azzal az információval, hogy a lakosság egyöntetűen helyesli az intervenciót és támogatja a párt és a kormány ezzel kapcsolatos döntéseit, addig a bennfentesek a „teljes összhangot némileg megzavaró” megnyilvánulásokról is értesülhettek. Jellemző módon az ezekről szóló beszámolókat is legtöbbször az ideológiai elvárásokhoz szabták. A párttagok egységesen pozitív hozzáállásáról beszéltek, „deviáns” vélekedést pedig szinte kizárólag a „párton kívülieknél” véltek felfedezni, továbbá szoros kapcsolatot feltételeztek a különböző típusú

⁴⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ó. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 15. Fock Jenő hozzászólása a PB állásfoglalásához.

vélemények és a véleménynyilvánítók úgynevezett osztályhelyzete között. A szocialista társadalomban a munkásosztálynak és a parasztságnak a viszonyát a hatalmon lévőkhez pozitívan illet megítélni, elutasító és ellenséges legfeljebb az értelmiség lehetett. Jól mutatja ezt a leegyszerűsítő, ideologikus megközelítést Havasi Ferenc, Komárom megyei első titkár hozzászólása az augusztus 23-i KB-ülésen, amelynek egy részét már idéztem: „A megyében is általában helyesléssel fogadják a döntéseket. Természetesen eltérően a bányászok, a párttagok és az értelmiség. Ez utóbbiak: a szocialista világ nem tud ezektől a módszerektől megszabadulni. A párttagok: végre, csak hogy megoldjuk ezt a problémát. Ne szégyelljük az adminisztratív, katonai eszközöket, ezek ugyanolyan fegyvereink a szocializmus megvédése érdekében, mint eszméink.”⁵⁰

Ennél árnyaltabban, de a lényegét tekintve hasonló módon jellemezték a helyzetet a csehszlovák helyzetről szóló PB-állásfoglalás összeállítói: „Elsősorban a munkásság és a parasztság legöntudatosabbjai – a magyarországi ellenforradalomban szerzett tapasztalatok alapján is – a szocialista Csehszlovákia védelmében fogadták el a párt és a kormány intézkedéseit [...] Főként értelmiségi, valamint kispolgári rétegekben volt fenntartás, értetlenség, egyet nem értés. Ettől nem volt mentes az ezekhez a rétegekhez tartozó párttagok egy részének magatartása sem.”⁵¹ Az „intelligencián” belül is különbséget tettek a műszaki, az agrár- és a humán értelmiség magatartása között, azt állítván az utóbbiakról, hogy ők elutasítóbbak voltak, mint a többi értelmiségi réteg. Ennek igazolására megemlégtették, hogy az intervenció elleni tiltakozásként „fiatal írók szűk csoportja” aláírásgyűjtő akciót kezdeményezett, valamint szóba hozták néhány filozófus és szociológus tiltakozó levelét is. Ugyanakkor azt is hangsúlyozták, hogy az aláírásgyűjtő akció sikertelen volt – „eddig egyetlen ismert író, művész, értelmiségi sem volt haj-

⁵⁰ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 22. Havasi Ferenc hozzászólása Kádár beszámolójához.

⁵¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 56. A PB állásfoglalása a csehszlovák kérdésről.

landó azt aláírni a felkeresettek közül”⁵² –, amiben szintén a párt iránti bizalom jelét látták, a leveleket megfogalmazó értelmiségiek – a korculai nyilatkozatot aláírókon kívül – pedig „pártszerűen” jártak el, hiszen nem a széles nyilvánossághoz fordultak, hanem a párt vezetéséhez juttatták el ellenvéleményüket.⁵³

A PB-állásfoglalást értékelő hozzászólók közül Fock Jenő a reális helyzetértékelés szükségességére hívta fel a figyelmet. Hangsúlyozta, hogy a nyilvános tiltakozás hiányából nem szabad túlzottan optimista következtetéseket levonni: „Azt is látni kell, hogy az egyet nem értéstől a tényleges fellépésig nagyon hosszú út választja el az embereket. Hogy az írók egy szűk csoportja próbált aláírást gyűjteni, az egy dolog, s más dolog, hogy hány olyan ember van, aki nem írja le a véleményét, de fenntartásokkal, értetlenséggel, meg nem értéssel viselkedik. Ilyen van milliókban (sic!).”⁵⁴ A szeptember 13-i PB-ülésen elfogadott egyik határozat azt mutatja, hogy a pozitív helyzetjelentés ellenére maga a pártvezetés is tisztában volt a valódi viszonyokkal, és számolt a hivatalostól eltérő vélemények nagyszámú megjelenésével a párton belül is. Egyben azt is kinyilvánította, hogy a párttagoktól megköveteli a nézeteivel való teljes azonosulást: „Azokkal a párttagokkal szemben, akik helytelen, téves nézeteket vallanak, higgadtan, a politikai meggyőzés eszközeivel kell fellépni. Amennyiben pártunk Szervezeti Szabályzatával ellentétben hibás nézeteikhez nemcsak ragaszkodnak, hanem azokat pártszerűtlenül terjesztik is, akkor a Szervezeti Szabályzat alapján kell eljárni.”⁵⁵

Kádárnak közvetlenül az intervenció után, a KB augusztus 23-i ülésén elhangzott szavai is azt mutatják, hogy a pártvezetés tartott a lakosság tiltakozásától – a kezdeti félelmek valószínűleg az idő előrehaladtával mérséklődtek –, illetve nem tűrte és keményen

⁵² MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 56. A PB állásfoglalása a csehszlovák kérdéstről.

⁵³ Az értelmiségi tiltakozás eseteiről a „Vélemények és értelmezések” című fejezet bevezető részében lesz szó részletesebben.

⁵⁴ MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 20. Fock Jenő hozzászólása a PB állásfoglalásához.

⁵⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 64. Határozatok.

büntetni szándékozott az ellenvélemények nyilvános hangoztatását. Kádár „kielezett szakasznak” minősítette az augusztus 21. utáni napokat, és a „szocialista törvényesség” erősítését helyezte kilátásba: „[Aki] betartja törvényeinket, annak semmi bántódása nem eshet. De aki nem, azzal nagyon keményen elbánunk. Társadalmi rendünk, szocialista építésünk, a Szovjetunió ellen nálunk támadni nem lehet. Ezt a turistáknál is érvényesítsük.”⁵⁶

A széles nyilvánosságnak szóló propaganda az intervenció teljes hazai elfogadottságáról beszélt. Kétkedő, rosszálló vagy „ellenséges” vélemények, pontosabban az ilyeneket elítélő – „az ellenség hangja” típusú – tudósítások egyáltalán nem jelentek meg a sajtóban. Az újságcikkek szerint az egész magyar társadalom támogatta a párt és a kormány döntését a katonai bevonulásról. Ennek bizonyítékaul a *Népszabadság* az intervenciót követő héten naponta adott hírt a „magyar dolgozóktól” a Központi Bizottsághoz érkező támogató, helyeslő táviratokról, levelekről. Már az augusztus 23-i vezércikk⁵⁷ is utalt rá, hogy a közvélemény „helyesen” értelmezi a történeteket, aminek biztos jele, hogy az „üzemekből, hivatalokból, a legkülönbözőbb munkahelyekről, spontán gyűlésekről” érkeznek táviratok a Központi Bizottsághoz és a kormányhoz, amelyekben egyetértésükről biztosítják a vezetést, és ez „népünk nagy politikai érettségét” bizonyítja. Az augusztus 24-i, szombati számból már részletekről is értesülhettek az olvasók. Megtudhatták például, hogy a Dunai Vasmű dolgozói üzemi röpgyűléseken fogalmazták meg véleményüket. Az acélmű kemencesori munkásai táviratukban azt írták: „Aggódva figyeltük a szomszédos Csehszlovákia területén zajló ellenforradalmi szervezkedést. Mélyen elítéljük a szocialista vívmányok eltörlésére, a népi hatalom megdöntésére, a proletár nemzetköziség bomlasztására irányuló mesterkedéseket. Egyetértünk az ellenforradalmi erők féken tartására nyújtott katonai segítséggel.”⁵⁸

⁵⁶ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 26. Kádár válasza a hozzászólásokra.

⁵⁷ *Népszabadság*, 1968. augusztus 23. 1. Prókátorok és provokátorok.

⁵⁸ *Népszabadság*, 1968. augusztus 24. 3. Helyesljük a testvéri Csehszlovákiának nyújtott segítséget. Táviratok az MSZMP Központi Bizottságához és a kormányhoz. Szolidaritási munkásgyűlések országszerte.

Hasonló hangú és tartalmú üzenet érkezett a cikk szerint a Mátra-aljai Szénbányászati Tröszt több üzeméből, az Egyesült Izzó gyöngyösi gyáregységéből, a Ganz-MÁVAG vagongyártó egységéből és a Május 1. Ruhagyárból is. A következő napok hasonló híreit úgy válogatta össze a propagandista-újságíró, hogy az ipari nagyüzemek dolgozói mellett a társadalom többi rétege is szerepeljen az üzenetküldők között. Így arról is tudomást szerezhettek az olvasók, hogy a karcagi Dimitrov Termelőszövetkezet tagjai, a Dunaújvárosi Városi Tanács munkatársai, a Vegyipari Tervező Vállalat, a Fővárosi Ruházati Bolt Vállalat, valamint a Budapest XXI. kerületi szakorvosi rendelő és kórház dolgozói szintén támogatásukról biztosították az ország vezetőit. Természetesen a bevonulás után összehívott pártaktívák és pártszervezetek gyűléseinek résztvevői is hasonlóan cselekedtek. A szeptember 13-i PB-ülésen megvitatott jelentés szerint „több százezer dolgozó nevében” 1780 darab „pártunkkal és kormánnyunkkal szolidaritást kifejező” távirat és levél érkezett.⁵⁹

Az üzenetküldés rituáléja egy nagyobb ceremónia része volt. Az intervenció utáni napokban a legtöbb munkahelyen – a szocialista ipar fellegvárainak számító nagyüzemekben mindenképpen – összehívták a dolgozók kisebb-nagyobb csoportjait, hogy a politikai nevelésükért felelős személyek (a munkahelyi vezető, a párttitkár, egy szakszervezeti funkcionárius) tájékoztassák őket a történekről, azaz megismertessék velük az események „helyes” értelmezését. Az Egyesült Izzó gyöngyösi gyáregységének szerelőcsarnokában pénteken délben például Skultéty János igazgató ismertette az üzem 1200 dolgozója előtt „azokat az eseményeket, amelyek szükségessé tették, hogy az öt baráti ország segítséget nyújtson a csehszlovák népnek szocialista vívmányai védelmében.”⁶⁰ A Ganz-MÁVAG vagongyártó egységében Gerő Richárd lakatos, alapszervezeti párttitkár, a Május 1. Ruhagyár Vörös Októbertől elnevezett gépter-

⁵⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. A PB állásfoglalása a csehszlovák kérdéstről.

⁶⁰ *Népszabadság*, 1968. augusztus 24. 3. Helyesljük a testvéri Csehszlovákiának nyújtott segítséget. Táviratok az MSZMP Központi Bizottságához és a kormányhoz. Szolidaritási munkagyűlések országszerte.

mének „több száz” dolgozója előtt pedig Majláti Istvánné varrónő, szakszervezeti műhelytitkár beszélt. A Mátraaljai Szénbányászati Tröszt több üzemének dolgozói péntek délután a petőfibányai kultúrházban jöttek össze nagygyűlésre, ahol Papp Béla, a nagyüzemi pártbizottság titkára volt a szónok: „beszédében összehasonlította a csehszlovákiai ellenforradalmi erők tevékenységét a 12 év előtti magyar ellenforradalom előkészítőivel.”⁶¹

A különböző gyűlések (röpgyűlések, nagygyűlések, szolidaritási gyűlések, párttaggyűlések) a beszédet követő néhány helyeslő hozzászólás után általában egy közös nyilatkozat elfogadásával/elfogadtatásával értek véget, amelyben a jelenlévők egyetértésüket fejezték ki a katonai akcióval, és támogatásukról biztosították az ország vezetőit. Az ily módon deklarált lojalitást a döntéshozókhoz küldött üzenettel lehetett még látványosabbá tenni.⁶² Bár a propaganda a politikai véleménynyilvánítás spontaneitását és a dolgozók nagy közéleti aktivitását hangsúlyozta,⁶³ ezek az összejövetelek felülről kezdeményezettek és szervezettek voltak. A magyar társadalom magatartását nem a közéletben való aktív részvétel, hanem a politikától való távolságtartás jellemezte szinte az

⁶¹ Uo.

⁶² Ludassy Mária az ELTE-n tartott párttaggyűlésről: „[V]olt egy nagy banzáj, amit összehívtak az egyetem oktatóinak, miszerint küldjünk egy dísztáviratot, hogy mennyire örülünk, hogy megakadályozták az ellenforradalmat. Ott hárman, Hamburger Mihály, Nyíri Kristóf meg én felálltunk, mint gyakornokok, teljes egzisztenciális kiszolgáltatottságban, és azt mondtuk, hogy mi ezt nem írjuk alá, sőt. Különböző stílusban, élességgel, de tiltakoztunk, és akkor három nyikhaj gyakornok megakadályozta, hogy az ELTE tanári kara megköszönje a cseh ellenforradalom leverését.” Interjú Ludassy Máriával. Készítette Kőműves Ágnes, 2005. augusztus 31. Budapest Oral History Archivum. <http://www.pametnaroda.cz/story/ludassy-ma-ria-1944-4041> Letöltés: 2018. augusztus 28.

⁶³ „A Mátraaljai Szénbányászati Tröszt több üzemében a szénbányászok azzal az igényükkel léptek fel, hogy kifejezhessék szolidaritásukat a szocialista vívmányukat védő csehszlovákiai erőkkel.” *Népszabadság*, 1968. augusztus 24. 3. Helyesljük a testvéri Csehszlovákiának nyújtott segítséget. Táviratok az MSZMP Központi Bizottságához és a kormányhoz. Szolidaritási munkasgyűlések országszerte.

egész Kádár-korszakban. A hatalom sem *valódi* közéleti aktivitást várt el, csupán a lojalitás kinyilvánításának gesztusait követelte meg, kényszerítette ki bizonyos helyzetekben, ha nem is oly mértékben, mint az 1956 előtti időszakban. Különösen attól a társadalmi csoporttól várt el ilyen megnyilvánulásokat, amely nevében a hatalmat gyakorolta, a „munkásosztálytól”. 1968 augusztusában Kádáréknak különösen nagy szükségük volt elhíttetni önmagukkal, és megpróbálni elhíttetni a lakossággal, hogy a társadalom jelentős része támogatja őket.

A *Népszabadság* augusztus 30-i vezércikke a következő idillikus képet tárta az olvasók elé: „Közvéleményünk elégedetten vette hírrül a moszkvai megállapodást, amely jó alapot teremtett a csehszlovákiai helyzet konszolidálásához. A fejlemények ekként igazolták népünk nagy többségének, mindenekelőtt munkásosztályunknak előrelátását, amely az utóbbi hetekben, de különösen augusztus 21-e óta, az események bonyolult folyamata közepette is számtalan módon és alkalommal megnyilatkozott. Népünk nagy többsége, munkásosztályunk szilárdan hitt abban, hogy a szomszédos, testvéri országban győzedelmeskednek a szocializmus erői. Egyszersmind imponáló, tömör sorokban zárkózott fel pártunk és kormányunk mögé, amely határozott tettekkel és minden befolyásával ezt a kibontakozást segítette elő. A múlt hét folyamán mindvégig megnyilvánult dolgozóink aktív politikai állásfoglalása. A munkások, a műszakiak, a szövetkezeti parasztok az ország legkülönbözőbb vidékein gyűléseken és az ország vezetéséhez intézett táviratokban juttatták kifejezésre bizalmukat és egyetértésüket. Hasonlóképpen állást foglaltak az emberek családi és baráti környezetben is. E megnyilatkozások végső kicsengése ez volt: a párt és a kormány azt tette, amit az adott helyzetben tennie kellett. Sokan hozzáfűzték: a csehszlovákiai ügyekben elfoglalt magyar álláspont tökéletesen megegyezett pártunk politikájának közismert és népünkkel együtt kimunkált szempontjaival. Vagyis: vezetésünk ebben a kérdésben is következetesen, elveinek megfelelően járt el.”⁶⁴

⁶⁴ *Népszabadság*, 1968. augusztus 30. 1. Horváth József: Bizalommal.

Helyeseljük a testvéri Csehszlovákiának nyújtott segítséget

Táviratok az MSZMP Központi Bizottsághoz és a kormányhoz
Szolidaritási munkágyűlések megszervezése

A magyar dolgozók táviratokban, levelekben és gyűléseken fejezik ki egyetértésüket azzal a messzemenő testvéri segítséggel, amelyet a magyar kormány a testvéri országokkal együttműködve a szocializmus csehszlovákiai erőinek nyújtott. Ezt bizonyítja az a sok távirat és levél, amely ezekben a napokban az MSZMP Központi Bizottsága és a kormány címére érkezik.

A Dunai Vasmű dolgozói üzemi röpgyűléseken foglalmazták meg véleményüket, álláspontjukat. Az acélmű kemencesori munkásai táviratukban egyebek között hangsúlyozták: „Aggódva figyeljük a szomszédos Csehszlovákia területén zajló ellenforradalmi szervezkedést. Mélyen elítéljük a szocialista vívmányok eltörlésére, a népi hatalom megdöntésére, a proletár nemzetköziség bomlasztására irányuló mesterkedéseket. Egyetértünk az ellenforradalmi erők fékentartására nyújtott katonai segítséggel.” Az általános lakatos- és kovácstüzem kollektívájá rámutatott: „Helyeseljük a Varsói Szerződésben tömörült testvéri szocialista országok kollektív intézkedéseit, támogatjuk pártunk és kormányunk döntéseit.” A Dunai Vasmű általános szervezési osztályának dolgozói nyomatékosan aláhúzták táviratukban: „A magyar nép 12 évvel ezelőtől szintén a szocialista országok segítségével verte le az ellenforradalmat. Ugy érezzük és az a

meggyőződésünk, hogy kommunista és internacionalista kötelességünk mindennemű segítséget megadni Csehszlovákia haladó erőinek.” Hasonló szellemben foglaltak állást a vasmű öntödeüzemének dolgozói is.

Az Egyesült Izzó gyöngyösi gyáregységének szerelősarnokában pénteken délelőtt Skultéty János igazgató — az üzem 1200 dolgozójának helyeslése mellett — ismertette azokat az eseményeket, amelyek szükségessé tették, hogy az öt baráti ország segítséget nyújtson a csehszlovák népek szocialista vívmányai védelmében.

Az ország sok üzemében és vállalatánál tartottak pénteken hasonló tartalmú gyűléseket. A Ganz-MÁVAG vagonygyártó egységében Gerő Richárd lakatos, alapszervezeti párttitkár helyzetismertetése után a gyáregység dolgozói kifejezték azt a véleményüket: helyeslik a közvetlen segítséget a csehszlovákiai forradalmi erőknek az ellenforradalommal szembeni küzdelmében. A Május 1. Ruhagyár Vörös Októbertől elnevezett géptermének több száz dolgozója előtt Majláti Istvánné varrónő, szakszervezeti műhelytitkár elmondta, hogy a műhely dolgozói helyesléssel fogadták a kormány döntését, s azt kívánják, hogy a testvéri országok segítségének igénybevételével a szocializmushoz hű erők Csehszlovákiában minél előbb konszolidálhassák a helyzetet.

Hasonló szellemben beszéltek a győri Magyar Vagon- és Gépgyár, a Mosonmagyaróvári Fémcsatlakozók Gyára, valamint a Richards Finomposztógyár gyűléseinek szónokai és hozzászólói is.

A Mátraaljai Szénbányászati Tröszt több üzemében a szénbányászok azzal az igényükkel léptek fel, hogy kifejezhessék szolidaritásukat a szocialista vívmányokat védő csehszlovákiai erőkkel. Ennek megfelelően pénteken délután a tröszt több üzemének dolgozói nagygyűlésre jöttek össze a petőfibányai kultúrházban. Papp Béla, a nagyüzemi pártbizottság titkára, beszédében összehasonlította a csehszlovákiai ellenforradalmi erők tevékenységét a 12 év előtti magyar ellenforradalom előkészítőivel. „A mátraaljai szénbányák minden becsületos dolgozója — mondta a többi között — egyetért kormányunk megtett intézkedéseivel. Biztosítjuk kormányunkat, valamint a testvéri csehszlovák népet: mindent el fogunk követni azért, hogy az imperialisták alattomos tervei ne válhassanak valóra.

A gyűlés résztvevői végül táviratot küldtek a kormánynak. Egyetértésüket fejezték ki a kormány intézkedéseivel és támogatásukról biztosították az ország vezetőit. Hasonló tartalmú táviratot küldtek az MSZMP Központi Bizottságának a Magyar Édesipar pártszervezetének kommunistái is.

Csehszlovákiába küldött munkatársaink jelentik:

A lakosság többsége nyugalommal és várakozással tekint a fejlemények elé

Katonáink hűen teljesítik internacionalista kötelességeiket

Csehszlovákia, augusztus 26.

Minthogy csak rövid ideje tartózkodunk itt, mai tudósításunk csak első benyomásaink ismertetésére korlátozódik.

Az üzemek, a hivatalok dolgozói reggelente csak úgy, mint máskor, megjelennek munkahelyükön. A normális napi munkát azonban sok helyütt megzavarja, hogy az ellenforradalmi erők „föld alatt” mozgó összeköttetői, futárai megpróbálnak sztrájkokat szervezni, tüntetésekre izgatnak és bujtogatnak a testvéri országok katonái ellen. Bonyolítja a helyzetet, hogy az alaposan felkészült ellenforradalmi erők — az illegális rádióadóktól a röplapokig, a nyílt lelki terrorról a suttogó propagandáig — felhasználják a legkülönbözőbb eszközöket céljalk elérésére.

Az ellenséges erők szervezett felkészülését és akcióját lépését bizonyítja, hogy bár az uszító hangú, terrorlelkűt kialakító rádiók sorra-rendre kénytelenek elnémulni, újabb, nagy hatósugarú illegális adók lépnek a helyükbe. Az illegális adók természetesen a szocializmus „védelmezőiként” jelentkeznek, így leplezve igazi céljaikat, és hogy megzavarják az egyszerű emberek gondolkodását. Időközönként azonban náluk is be-becúsznak „hibák”, amikor például „forró köszönetüket” fejezik ki a bonni tüntetőknél, akik — úgy mond — a csehszlovákiai megújulási folyamat védelmében mentek utcára, s fel-szólítanak hasonló jellegű tüntetésekre szervezésére. Amikor erről beszélgetünk a cseh és a szlovák emberekkel, szinte látszott arcukon a meghökkenés: München tegnapi „hősei” ma a szocializmus és Csehszlovákia elszánt-bajnokai volnának?

Szerencsére a cseh és a szlovák nép nagy többsége nem hagyja

magát megtéveszteni, nyugalommal és várakozással tekint a fejlemények elé. A házak ablakai-ban, a kávéházokban Ludvík Svoboda elnök portréit láthatni, s ebben nyilván jelentős szerepet játszik az a tény, hogy a köztársaság elnöke Moszkvába utazása előtt nyugalomra, a testvéri országok ide érkezett csapatai iránti megértésre szólította fel a népet.

Mindez nem jelenti, hogy az egyébként cselekvőkész erők nagy részére is ne hatna az a félelmetes terrorlelkű, amelyet a jobb-oldal teremtett. Egy szlovák fiatalember panasolta például, hogy miután útbaigazított néhány magyar katonai egységet — mivel a jelzőtáblákat, az egyik ellenséges adó felhívásának eleget téve, az éjszaka leple alatt elfordították —, személygépkocsiját huliának uszító jelszavakkal mázolták tele. Az egyiket sikerült elkapnia, mire a közelből ott termett egy hangoskodó csoport, és súlyosan inzultálta a szlovák fiatalot. Csehszlovák rendőrök mondták el, hogy igyekeztek megakadályozni néhány suhancot a lázító jelszavak falra festésében, de a napok óta tartó hecckampány által fel-felgatosított csoportok támadtak rájuk.

Többfelé tapasztaltuk, hogy a rendőrség, az állambiztonsági dolgozók, a népi milícia tagjai határozottan együttműködnek a testvéri hadsereg csapataival. Az egyik szlovákiai városban a népi milícia tagjai fegyverrel oszlattak szét egy ugyancsak fegyveres huliánbandát. Egy másik városban veterán kommunisták jöttek csapatainkhoz, hogy segítsenek a rend fenntartásában.

A láthatóan ügyesen és régóta megszervezett szocialistaellenes elemek minden módon megkísérlik felszítani az ellenséges ér-

zelmeket a szocialista országok csapatai ellen. A mi katonáink például érthető méregettel olvas-tak az egyik illegális újság „híradását”, amely az egyik város-ban az aznapi húshiány okaként azt tüntette fel, hogy a magyar csapatok „elrabolták” a húskész-leket. Jellemző módon, az illegá-lis lapnak ez a kacsája gyorsan eljutott más illegális lapokhoz, rádióadókhöz is! Mindehhez tud-ni kell — és ezt az itteni lakos-ság is pontosan ellenőrizheti —, hogy katonáink, az ivóvízen kí-vül, az élelmiszertől a tűzifáig, mindent otthonról kapnak, ép-p úgy, mint a másik négy szocia-lista állam katonai alakulatai.

Csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatnak katonáink-ról, az egyszerű harcosokról ép-p úgy, mint tisztjeikről. Noha egyes ellenséges vagy megtévesztett elemek gyakran provokálják őket, katonáink magas fokú poli-tikai érettséggel, nagy fegyvelem-mel tartják fenn a rendet a szá-mukra kijelölt csehszlovák terü-leten.

A magyar alakulatok katonái vérvészesség nélkül jutottak a ki-jelölt területekre, ahol részt vesznek a közrend és a közbiz-tonság fenntartásában, a külön-féle katonai, hírközlő és közle-kedési objektumok védelmében. Ennek során természetesen ne-héz és állandó harci szolgálatot látnak el. Talán megérti minden olvasónk: katonáinknak ezt a le-hetőséget is felhasználniuk, hogy üdvözlésüket küldjék szüleiknek, hozzátartozóiknak, s megnyug-tassák őket: jól vannak, parancs-nokaik mindenben messzeme-nően gondoskodnak róluk, ők pe-dig teljesítik internacionalista kötelességeiket.

E. Fehér Pál
Szabó László

A hitelesség illúziója: helyszíni tudósítások

A *Népszabadság* Csehszlovákiával foglalkozó írásait, mint láthatuk – a pártközpont szándékainak megfelelően – az elvi nyilatkozatok és a hivatalos álláspontot súlykoló, ideológiával terhelt cikkek túlsúlya, valamint a szovjet hírügynökség tudósításainak, illetve a *Pravda* és az *Izvesztija* kommentárjainak nagyarányú átvétele jellemezte. A *Népszabadság*ból napokig csupán ezekből értesülhettek az olvasók arról, hogy mi történt a bevonulás után Csehszlovákiában, természetesen a megszállók nézőpontjából értelmezve az eseményeket, gonosz ellenforradalmárok által megtevéstett lakosságról és barátságos, áldozatkész szovjet katonákról beszélve. Az első „saját” helyszíni tudósítás a bevonulás után majdnem egy héttel később, augusztus 27-én jelent meg E. Fehér Pál és Szabó László tollából,⁶⁵ akiket mint katonai szolgálatra behívott tartalékos tiszteket haditudósítóként küldtek ki több más újságíróval együtt a magyar csapatok által megszállt területre.⁶⁶ Haditudósításnak semmiképpen nem nevezhető írásaikból – amelyeket kezdetben naponta, kétnaponta adott közre a *Népszabadság* – azonban nem sokkal többet tudott meg az olvasó, mint az MTI vagy a TASZSZ híradásaiból. Ezek is alattomos ellenforradalmárokról, megtevéstett, de lassan kijózanodó csehszlovák állampolgárokról és jóindulatú, segítőkész magyar katonákról

⁶⁵ *Népszabadság*, 1968. augusztus 27. 4. Csehszlovákiába küldött munkatársaink jelentik: A lakosság többsége nyugalommal és várakozással tekint a fejlemények elé. Katonáink hűen teljesítik internacionalista kötelességeiket.

⁶⁶ „Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának intézkedése alapján mint katonai szolgálatra behívott tartalékos tiszteket haditudósítóként küldték ki a következő személyeket: Szabó László tartalékos főhadnagy, *Népszabadság*; E. Fehér Pál tartalékos hadnagy, *Népszabadság*; Szepesi Ferenc alvezetős, *Néphadsereg*; Kovács György tartalékos főhadnagy, *Magyar Hírlap*; Keserű Ernő tartalékos főhadnagy, *Magyar Nemzet*; Nagy Tibor tartalékos hadnagy, *Magyar Rádió*; Mátrai Mihály tartalékos hadnagy, *Magyar Televízió*. Hadtörténeti Levéltár Magyar Néphadsereg (a továbbiakban HL MN) „Zala” (1968) 64. doboz 100. ő. e. 5. Haditudósítók kiküldése, 1968. augusztus. 23.

szóltak.⁶⁷ A lap szerkesztői bizonyára arra számítottak, hogy a helyszíni tudósítás műfaja az adott szituációban alkalmasabb lesz a hitelesség illúziójának megteremtésére, mint egy hírügynökségi jelentés vagy egy *Pravda*-cikk. Az olvasók könnyebben adnak hitelt a szemtanú, az eseményeket közvetlen közelről szemlélő újságíró személyes tapasztalatokon alapuló beszámolójának.

A közvéleményt valószínűleg leginkább érdeklő témáról, a csehszlovákiai bevonulásban résztvevő magyar katonákról nem mondtak sokat ezek az írások sem. A „helyszíni tudósítók” az első hetekben még a tudósítás helyszínét sem nevezték/nevezhették meg. „Az egyik közép-szlovákiai járási székhelyen munkásokkal beszélgetünk”⁶⁸ – írták például egyik közös cikkükben. Egy másikban ugyanakkor nevének elhangzása nélkül, de egy-két nevezetességét megemlítve tették felismerhetővé Nagyszombat városát: „A tegnapi nap folyamán újra nagy területeket jártunk be Szlovákiában. [...] Szerdán eljutottunk a Pozsonyhoz közel fekvő egyik járási székhelyre, Szlovákia egyik jelentős ipari centrumába is. Az ősi egyetemi város utcáin nyugodt a légkör.”⁶⁹

A magyar néphadsereg alakulatainak csehszlovákiai tevékenységével kapcsolatos híradások egyik fontos célja a közvélemény megnyugtatása volt: a katonák, „katonafiaink” biztonságban vannak. A bevonulásról szóló hírek azt hangsúlyozták, hogy az egysé-

⁶⁷ „Az üzemek, a hivatalok dolgozói reggelente csakúgy, mint máskor, megjelennek munkahelyükön. A normális napi munkát azonban sok helyütt megzavarja, hogy az ellenforradalmi erők »föld alatt« mozgó összekötői, futárai megpróbálnak sztrájkokat szervezni, tüntetésekre izgatnak és bujtogatnak a testvéri országok katonái ellen. Bonyolítja a helyzetet, hogy az alaposan felkészült ellenforradalmi erők – az illegális rádióadóktól a röplapokig, a nyílt lelki terrortól a suttogó propagandáig – felhasználják a legkülönbözőbb eszközöket céljaik elérésére.” *Népszabadság*, 1968. augusztus 27. 4. Csehszlovákiába küldött munkatársaink jelentik. A lakosság többsége nyugalommal és várakozással tekint a fejlemények elé. Katonáink hűen teljesítik internacionalista kötelességeiket.

⁶⁸ *Népszabadság*, 1968. szeptember 1. 2. E. Fehér Pál–Szabó László: Megindult a normális munka Szlovákiában.

⁶⁹ *Népszabadság*, 1968. augusztus 29. 2. E. Fehér Pál–Szabó László: A szocialista rend védelmezői egységre szólítanak fel.

gek „ellenállásba nem ütközve, személyi és anyagi veszteség nélkül hajtották végre kitűzött feladatukat”,⁷⁰ „vérveszteség nélkül jutottak a kijelölt területekre.”⁷¹ A későbbiekben is a biztonságos körülményeket emelték ki: „Működési területükön fegyveres harcra nem került sor. Sem a polgári lakosság, sem a csapatok körében harci cselekménnyel összefüggő személyi vagy anyagi veszteség nincs.”⁷² „Katonáink jól vannak, veszteségeik nincsenek”⁷³ – foglalta össze a lényegét Fehér Lajos is rádiós, tévés szereplése során.

Arról is igyekeztek megnyugtatni a hazai lakosságot, főleg a hozzátartozókat, hogy a katonák kinti ellátása is kiválóan megoldott. Az ezzel kapcsolatos aggodalmak főleg akkor erősödtek fel, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy nem csupán néhány hetes táborozásról lesz szó, hanem az őszi, sőt akár a téli hónapokat is kint tölthetik az alakulatok. A téma nem véletlenül kapott központi szerepet Szabó László szeptember 22-én megjelent írásában: „Jártam ismét a Szlovákiában tartózkodó katonáink között is, akik a szabályos napi kiképzés mellett készülnek az őszi beköszöntésére: körleteiket ennek megfelelően rendezik be, s biztosítják, hogy a hűvösebb éjszakák már fűtött helyen ériék őket. (A heti kötelező meleg fürdő eddig is biztosított volt.) Ruházatuk is az időjárásnak megfelelő, s rövidesen már minden katonánk ágyon alszik.”⁷⁴

A hírekből csupán annyi információt lehetett megtudni az intervencióban résztvevő magyar alakulatok tevékenységéről, hogy „a közrend és a közbiztonság fenntartásában, a különféle katonai, hírközlő és közlekedési objektumok védelmében” vesznek részt. E. Fehérék fontosnak tartották kiemelni, hogy ennek során „termé-

⁷⁰ *Népszabadság*, 1968. augusztus 22. 2. A Magyar Távirati Iroda jelenti: „A magyar néphadsereg egységei..”

⁷¹ *Népszabadság*, 1968. augusztus 27. 4. E. Fehér Pál–Szabó László: A lakosság többsége nyugalommal és várakozással tekint a fejlemények elé. Katonáink hűen teljesítik internacionalista kötelelességeiket.

⁷² *Népszabadság*, 1968. augusztus 31. 1. Intézkedések a magyar–csehszlovák kapcsolatok normalizálására. A kormány Tájékoztatási Hivatalának közleménye.

⁷³ *Népszabadság*, 1968. augusztus. 31. 3. Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre.

⁷⁴ *Népszabadság*, 1968. szeptember 22. 4. Szabó László: Szlovákiai beszélgetések.

szetesen nehéz és állandó harci szolgálatot látnak el”⁷⁵ A katonák helytállásának, harci szellemének és „politikai érettségének” dicsérete volt írásaik másik fontos üzenete. „Csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk katonáinkról, az egyszerű harcosokról éppúgy, mint tisztjeikről – hangsúlyozta E. Fehér Pál és Szabó László már legelső tudósításában. – Noha egyes ellenséges vagy megtévesztett elemek gyakran provokálják őket, katonáink magas fokú politikai érettséggel, nagy fegyelemmel tartják fenn a rendet a számukra kijelölt csehszlovák területen.”⁷⁶ Szabó László szeptember 22-i cikkében szintén kiemelte, hogy „[p]arancsnokaik ezúttal is a legteljesebb elismerés hangján szóltak róluk, s a fegyelmi vétségek – a rendkívüli körülmények ellenére is – minimálisak.”⁷⁷

Általánosító megállapításait egy-egy közelképpel, a katonák dicséretes viselkedését bizonyítandó történetekkel próbálták meg az újságírók hihetővé tenni. Szabó László egyik írásában három jelenetet villantott fel a katonák kinti életéből, amelyek a cikk szerint jól mutatják, hogy azok a tizennyolc-tizenkilenc éves fiúk, „akikre itthon de könnyen rámondjuk, hogy éretlenek, tapasztalatlanok [...] önfegyelem és felelősségérzet tekintetében, a bonyolult viszonyok közötti gyors felismerőkészségben is kiválóan megállták a helyüket.”⁷⁸ Az egyik történetben a tankok útját elálló tucatnyi kisgyereket, akiket a cikk szerint az ellenséges rádióadók által feltüzelt, felelőtlen szülők szándékosan állítottak az út közepére, néhány leleményes kiskatona veszi rá, hogy félreálljanak. Az egység parancsnoka, aki hiába próbálkozott a gyerekek eltávolításával, egyszerre csak azt látja, hogy „az egyik gyerekképű katona valamit szorongat a markában, azzal odaszalad a kicsikhez, megmutatja nekik, aztán elhajítja a maréknyi holmit, jó messzire az úttól, ki a fűbe. És a gyereksereg máris rohan utána! A katona pedig int az első harckocsinak: szabad

⁷⁵ *Népszabadság*, 1968. augusztus 27. 4. E. Fehér Pál–Szabó László: A lakosság többsége nyugalommal és várakozással tekint a fejlemények elé. Katonáink hűen teljesítik internacionalista kötelességeiket.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ *Népszabadság*, 1968. szeptember 22. 4. Szabó László: Szlovákiai beszélgetések.

⁷⁸ *Népszabadság*, 1968. szeptember 8. 4. Szabó László: Katonáink között Szlovákiában.

Katonáink között Szlovákiában

Sok epizódot őriznek az újságról noteszlapjai a Csehszlovákiában állomásozó katonáinkról, köztük tizenhét-tizenkilenc éves fiúkról, akikre itthon de könnyen rámondjuk, hogy éretlenek, tapasztalatlanok. Pedig kényes és nehéz helyzetekben, amelyek próbára tették az idősebbek politikai érettségét, önfegyelmét is, kitűnt, hogy ezek a fiatalok önfegyelmük és felelősségük tekintetében, a bonyolult viszonyok közötti gyors felismerőkészségben is kiválóan megállták a helyüket.

Gyerekek az úton

Azokban a napokban történt, amikor még nem jött létre a moszkvai egyezmény. Egy harcokiszó-akadályt áthaladt egy városon.

Az egyik forduló után hirtelen tucatnyi kislány tűnik eléjük az úton, hat-hét éves csöppségek, az úttest közepén állnak és pöttömnyi öklüket rázzák. Az első harcokcsi vezetője szinte ráugrik a felpedálra; a hatalmas test roppant nyikkanással áll meg a gyerekek előtt. Az út mellett néhány száz — az akkor még javában működő kalózkodóktól feltöltött — felnőtt áll nagy csoportban. Nyilvánvaló a provokáció.

Az egység parancsnoka, egy főhadnagy, gyorsan kimászik a toronyból. Odamegy a gyerekekhez, megismogatja a buksi fejeket, kéri őket, menjenek már le az útról. De a gyerekek nem mozdulnak. Úgy látszik, erre oktatták ki őket. A tömeg pedig némán figyeli a fejleményeket. Egyszer csak kiáltás a harcokcsik felől, aztán néhány katona szalad a főhadnagy felé:

— Jövünk, főhadnagy elvtárs! A tiszt már csak annyit lát, hogy az egyik gyerekkepű katona valamit szorongat a markában, azzal odaszalad a kicsikhez, megmutatja nekik, aztán elha-

ítja a maréknyi holmit, jó meszszire az úttól, ki a fűbe. És a gyereksereg máris rohan utána! A katona pedig int az első harcokcsinak: szabad az út, a járművek továbbgördülnek.

A manőver tehát sikerült. Még egy rövid utójáték következett. A főhadnagy és néhány katona még az úton állt. Néhány provokátor elvesztette a türelmét és üvöltve feléjük rohant. A katonák határozott kiállására megtorpantak. Pici gyerekeket a harcokcsi elé küldeni — ehhez volt „bátorságuk”. Most azonban hamar meggondolták magukat.

A katonák felszálltak a harcokcsira, s továbbmentek. Csak később kérdezte meg a főhadnagy katonáitól: tulajdonképpen mivel csalogatták el a gyerekeket az úttól, a tankok elől?

— *Jelvényekkel. Nem hiába voltunk mi is úttörők.*

Poszton a hídnál

Egy másik helyszín: egy szlovák kisváros stratégiai fontos hídján. Orszemek állnak a hid mindkét oldalán, s megszabott időközönként váltják egymást. Újra és újra kis civil csoportok veszik körül őket, különösen fiatalok, lányok és fiúk. Az egyik csoportba jómagam is beálok; vajon miről folyhat köztük a szó? Annyit már előzőleg tudtam — a táborban elterjedt mondás szerint —, hogy aki őrségre megy, az a fegyver mellett vigyen egy kanna vizet is, hogy az őrszolgálat alatti vitáktól ne száradjon ki a torka.

A civilek csoportjában állok, jó hátul, hogy ne ismerjen fel senki sem. Egy 17–18 éves kislány tolmácsol a szlovák fiúknak és viszont. Hallom, amint a kislány fordítja a három magyar katonának:

— Azt mondják, hogy az ellenforradalmat is leverték volna, ha fegyveresen előjön! Tehát

nem kellett nektek idejőnnötök. Mi is szocializmust akarunk.

— Ide figyelj, mond meg nekik, hogy nálunk is azt mondták sokan, aztán meg mi lett! *Kitört az ellenforradalom!* De nem is ezt mondanám — folytatja, s látszólag rajta, hogy a gondolat most jut az eszébe. — Az nem képzelhető el, hogy az ellenség tanult az ötvenhatos tapasztalataiból, és a legeslegvégére hagyta a nyílt fegyveres harcot? Miért ne kísérelte volna meg, hogy — amíg lehet, és ha lehet — *vértelen úton* szerezze vissza a hatalmat? Csak úgy lassan!

— De nem hagytuk volna... — így a szlovák fiúk.

— Nem hagytuk volna, a fenét. Mire észbe kaptok, talán már mozdulási nyitástól sincs. Mi azért jöttünk, hogy megmeneküljünk a véráldozattól, az bizonyos. S hogy itt is van ellenség, az is bizonyos. Nem véletlen, hogy voltak az első napokban, akik *lőttek ránk*, és szidalmazták azokat a csehszlovák hazafiakat, akikkel együttműködünk a helyzet normalizálásában.

Csak hallgattam. Az ember nem hinné, hogy milyen tanító-mester a történelem — csak erre tudtam gondolni —, mert ha nem is saját tapasztalataik, de a mi történelmünk tanulságai szölettek ezekből a gyerekekből.

Sok részeseménnyel talán nem is nagyon volt tudomásuk ezeknek a fiúknak, de nagy politikai érzéssel rájöttek az események lényegére!

Ha nem mondanák el senkinek

Ebédidő. Pihenőben a csapat, járőrözésben voltak, s most leheveredtek egy kicsit a mező szélén, egy akácosban. Előkerül a hurkakonzerv, s máris jókat falatoznak. A mezőn emberek dolgoznak, a közeli termelősövegkezet tagja. Egy darabig

Szabó László helyszíni tudósítása (részlet)

Népszabadság, 1968. szeptember 8.

az út, a járművek továbbgördülnek.” A tiszt érdeklődésére, hogy mivel sikerült a gyerekeket elcsalogatni, a következőt válaszolja: „Jelvényekkel. Nem hiába voltunk mi is úttörők.”

Szabó László írásában a csehszlovákiai bevonulás hivatalos verzióját népszerűsítő propaganda számos eleme megfigyelhető. A szocializmust védelmező, Csehszlovákiába segítő szándékkal érkező magyar katonák türelmesek, emberségesek (a tiszt a gyerekeket nem elzavarja, hanem „megsimogatja a buksi fejeket, kérleli őket, menjenek már le az útról”), azonban amikor kell, kemények és határozottak, ahogy ez a katonáktól elvárható (az út szélén figyelő és az ügyes jelvényes manőveren feldühödött szülők közül „néhány provokátor elvesztette a türelmét és üvöltve feléjük rohant. Ám a katonák határozott kiállására megtorpantak.”) A provokációt kitervelő helyi lakosok (akikről nem derül ki, hogy magyarok vagy szlovákok voltak-e) viszont megtévesztettek, gyávák és embertelenek (kicsi gyerekeiket küldik a harcokcsik elé, a katonákkal azonban nem mernek szembeszállni.)

A magyar kiskatonák a másik két történetben is hasonló beállításban tűnnek fel. Olyan hőökként ábrázolja őket a cikk írója, akik valódi harcok híján másként mutatják meg vitézségüket. A kisvárosban őrt álló katonák a körük sereglett és a katonai bevonulás szükségességét vitató helyi fiatalokkal folytatott diskurzusban is kiválóan megállják a helyüket, jó politikai érzékről téve tanúságot. A harmadik történetben egy termelőszövetkezetnek segítenek a magyar harcosok a betakarításban. A helyiek az utóbbi két jelenetben már nem ellenségesen elutasítók, mint az első történet „provokátorai”: a vitatkozás ténye a közeledést jelzi, a segítség elfogadása pedig a barátkozás jele. A tévesz-tagok némi hezitálás után annak ellenére hívják segíteni a magyar katonákat, hogy a megszállókkal való minden együttműködés kollaborációnak számított. Ennek az elutasító magatartásnak a reménykeltő oldódásáról számol be a történet: „Éjnek idején, titokban kimentek a fiúk, magyar munkásgyerekek, magyar parasztyerekek, hogy a szlovák parasztnak, osztályos testvéreiknek segítsenek. A történelem bonyodalmán itt már győzött a szolidaritás. Győzni fog másutt is, mindenütt. Nem lehet másképp.”

A TÁJÉKOZÓDÁS LEHETŐSÉGEI

„Ellenséges” hírforrások

Az intervenció után készült ügynökjelentések szinte mindegyike beszámolt az információhoz jutás iránti hatalmas igényről, valamint arról, hogy az elégtelen magyar tömegtájékoztatás ezt nem tudta kielégíteni. Azt is általános érvényűnek állították be, hogy érdemi és hiteles hírekhez jutni – különösen az első napokban – egyedül az úgynevezett „ellenséges” hírszolgáltatók, elsősorban a Szabad Európa Rádió (SZER),⁷⁹ valamint az Újvidéki Rádió⁸⁰ és a Kolozsvári Rádió⁸¹ magyar nyelvű adásaiból lehetett. „Nem érdemes a [magyar] rádiót hallgatni, itt mindenki hazudik – jelentette ki augusztus 21-én C. szakaszvezető az orosházi laktanyában. – Elmondta, hogy viszonylag a jugoszláv rádió beszél szavahihetően.”⁸² Hasonló volt a véleménye P. Mihály őrnagynak is (53 éves, párttag) a szentesi laktanyában: „A magyar tájékoztatás egyenlő a nullával. A jugoszláv és a román rádió legalább tájékoztat az eseményekről.”⁸³ „Lantos Sándor” ügynök pedig a következőket jelentette a Várpalotai Szénbányák dolgozóinak hozzáállásáról: „Szokatlan nagy számban fordul elő és erről beszélnek is, hogy a szerdai napon, augusztus 21-én értesüléseiket a nyugati, ellenséges adókból merítették, bár az ott hallott híreket nem kommentálják, de ha egy

⁷⁹ A Szabad Európa Rádió működéséről lásd: BORBÁNDI 1996; SIMÁNDI 2005; RÉVÉSZ 2009; VAJDA 2011.

⁸⁰ DANI 2009.

⁸¹ KOZMA 2001a, 114.; 115.; KOZMA 2001b, 45–62.; 43–66.

⁸² ÁBTL 3.1.2 M-32079. „Holló” informátor jelentése, 1968. augusztus 21.

⁸³ ÁBTL 3.1.2 M-33159. „Sándor” informátor jelentése, 1968. szeptember 19.

józanabb hang van, rögtön megjegyzik, beszélhetsz, amit akarsz, én hallgattam a külföldit.”⁸⁴ Példaként két vájár, Sz. János és L. József vitáját is felidézte: „L. József váltig állította, hogy milyen súlyos harcok vannak Csehszlovákiában. Amikor Sz. János azt mondta, hiszen a rádió [a magyar rádió] ilyet nem mondott, azzal hurrogták le, hogy a rádió az igazat nem mondja meg.”⁸⁵

Az ügynökjelentésekben megjelenő kép szerint a lakosság kétféle módon viszonyult ehhez a helyzethez. Bár sokan nem is számítottak arra, hogy a magyar médiumokból hiteles és részletes információhoz jutnak, még őket is megdöbbenetette és bosszantotta a magyar tájékoztató szervek hallgatása, a valódi hírek teljes hiánya. Ők feltehetően máskor is igyekeztek alternatív hírforrásokból tájékozódni, és az „ellenség hangjával” felcserélni vagy csupán kiegészíteni az itthon hallottakat. Mások, a rendszerhez lojálisnak mutatkozóak viszont sajnálatos és káros jelenséggént beszéltek arról – legalábbis az észrevételeiket lejegyző ügynök előtt vagy az ügynök szerint –, hogy az elégtelen hazai tájékoztatás az „ellenséges” adók hallgatására kényszeríti őket és az ország lakosságát. Nem saját lojalitásukat érezték elsősorban veszélyeztetve a nyugati propaganda által, hanem a „politikailag nem kellően képzett” tömegek „megmételtyezésétől” tartottak. A Budapesti Műszaki Egyetem dolgozóit figyelő „Edison” ügynök így írt erről: „Az egyetem kommunistái körében az aggodalom főként a tájékoztatás hiányosságai miatt tapasztalható. Itt különösen azt kifogásolják, hogy az ország lakosságát, beleértve a párttagokat és funkcionáriusokat is rákényszerítik az ellenséges hangú kommentárok és híryanagyok rendszeres hallgatására. Ezáltal az következik, hogy ezek az adók dolgozzák meg a közvéleményt. Aggodalmukat fejezték ki, hogy az ilyen helyzet hosszú távon semmiképpen sem válthat ki pozitív hatást. Ez különösen veszélyeket rejthet az ifjúság körében, mint ezt számtalan esetben tapasztalták. Ugyanis az ellenséges rádiók adásait egymás között meg fogják vitatni, s ezek a viták a jövőre vonatkozóan kellemetlen következmé-

⁸⁴ ÁBTL 3.1.2 M-32975. 94. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

⁸⁵ Uo.

nyekhez vezethetnek.”⁸⁶ Hasonlóan nyilatkozott K. Károly budapesti újságíró is „Építő” ügynök jelentése szerint: „A nagy marhaság csak az, hogy arra kényszerítik a közvéleményt, hogy a Szabad Európát és az Amerika Hangját hallgassa. Pedig ha képesek vagyunk egy ilyen ragyogó katonai műveletre, akkor nem igaz, hogy a propagandában ne tudnánk ugyanígy energikusan támadni.”⁸⁷ Ezekből a szövegekből az is kiderül, hogy a megfigyelt személyek (a rendszer iránt látszólag elkötelezett értelmiségiek) a hírszolgáltatókat főként propaganda-, nem pedig tájékoztató szervezetnek tekintették, amelyek elsősorban befolyásolni, „megdolgozni” akarják a közvéleményt. Felfogásuk szerint a hírek „energikus támadásra” alkalmas verbális fegyverek a politikai-ideológiai hadszíntéren.

Bár a törvények nem tiltották a nyugati rádiók hallgatását, az „ellenséges” propaganda fogyasztói azonban a hatvanas évek végén is gyanúsak voltak az állambiztonsági szervek szemében. A félhivatalos álláspont szerint hallgatni szabad volt műsoraikat, csak terjeszteni nem volt ajánlatos a hallottakat, mivel ezt a hatalom a rendszer elleni izgatásként is értelmezhetette.⁸⁸ Az intervenció utáni hetekben a tartótisztek arra utasították ügynökeiket, hogy a korábbiánál is jobban figyeljenek arra, hogy környezetükben kik nyilatkoznak ellenségesen, kik „propagálják a nyugati rádiók híradásait.” Jellemző a rendszert működtetők észjárására, hogy a hivatalossal nem egyező vélemények mögött rögtön az ellenséges propaganda hatását vélték felfedezni, azaz könnyen manipulálhatónak tekintették az állampolgárokat. Olyan „kiskorú” személyeknek, akik döntő-

⁸⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-829/2. 34. Nagy Béla rendőr alezredes jelentése „Edison” titkos munkatárssal való találkozóról, 1968. augusztus 22.

⁸⁷ ÁBTL 3.2.3. 40. Mt-201 „Építő” ügynök jelentése, 1968. szeptember 12.

⁸⁸ „A Szabad Európa Rádió adásainak zárt lakásban történő hallgatása csak akkor valósítja meg a népi demokratikus államrend elleni izgatás büntetettét, ha ez más jelenlétében történik, vagy pedig, ha a lakáson kívül tartózkodó személyek részére is lehetővé vált ezzel ezen rádióállomás uszító híreinek hallgatása, ezen utóbbi esetben azonban csak akkor, ha nemcsak az nyert tényként megállapítást, hogy a kívül levő személy tudta, hogy a lakásban a Szabad Európa rádiót hallgatják, hanem az is, hogy e rádióállomás milyen híreit hallotta.” A Legfelsőbb Bíróság 1606/1955. számú döntését idézi: Révész 1996. 32.

en külső befolyás hatására alakítják ki véleményüket. Mivel az „ellenséges” adókat elnémítani nem tudták – 1964-ben „zavarásukat” is beszüntették⁸⁹ –, és a műsorok hallgatását is képtelenség volt betiltani, erőteljes ellenpropagandával gondolták semlegesíteni hatásukat. Így többek között a legnépszerűbb „ellenséges” rádiókról, elsősorban a Szabad Európáról rendszeresen közölt elítélő cikkeket a magyar sajtó, amelyek arról szóltak, hogy a SZER az amerikai imperializmus kiszolgálója, a hidegháború eszköze, munkatársai amerikai ügynökök, becstelen hazaárulók, a szocializmus ádáz ellenségei, hallgatása tehát nemkívánatos.⁹⁰

A hatás nem is maradt el. Abban az értelemben legalábbis, hogy az állampolgárok tisztában voltak a hatalom álláspontjával. Számoltak azzal, hogy titkolni való tevékenységet követnek el, ezért az „ellenséges” adók hallgatása – az ügynökjelentések szerint – többnyire otthon vagy egyéb biztonságos, illetve annak gondolt környezetben történt. A nemkívánatos adók *nyilvános* hallgatásáról is érkeztek azonban információk az állambiztonsági szervekhez. „Lombos Károly” ügynök például Zalaegerszegről jelentette, hogy a Herszon lakótelepen⁹¹ „szinte rendszeres, hogy sokan sétálnak táskarádióval, főként huligán fiatalok, akik nyugati rádiók adásait hallgatják az utcán. De rendszeres az is, hogy a lakásokban nyugati rádiók adásait hallgatják, annyira felerősítve, hogy az utcán a járókelők is hallgathatják.”⁹² A tartótiszt „nyugati rádióadó nyílt

⁸⁹ „A Politikai Bizottság a Minisztertanácson keresztül utasította a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériumot, hogy 1964. január 1-jétől szüntesse meg a kapitalista országokból érkező – állami és nem állami – propagandaműsorok belföldi zavarását.” A belügyminiszter azonban „szükség esetén” újra elrendelhetette az „alvó zavaróadók felébresztését”. Erre először a vietnami válság elmélyülésekor került sor, majd szovjet kérésre 1968-tól – tíz éven keresztül – zavarták magyar oldalról a cseh és szlovák nyelvű adásokat. Révész 1997. 81–83.

⁹⁰ „A Szabad Európa Rádió a csehszlovák szocialista állam ellensége, vezetői pedig hazaárulók, azaz olyan emberek, akikkel semmilyen közösséget nem vállalhat becsületes ember.” *Népszabadság*, 1968. július 25. 2. A Student [a cseh egyetemisták radikális irányvonalat képviselő hetilapja] és a Szabad Európa.

⁹¹ Az említett lakótelep a dél-ukrán Herszon városról, Zalaegerszeg testvérvárosáról kapta a nevét. 1989-től neve Landorhegyi lakótelep lett.

⁹² ÁBTL 3.1.2. M-33243. „Lombos Károly” ügynök jelentése, 1968. augusztus. 24.

propaganda jellegű hallgatásának” értékelte ezt a jelenséget, bár valószínűleg a „huligán” szóval megbélyegzett fiatalok csak a SZER könnyűzenei műsorait hallgatták az utcán.

A szekszárdi polgárokat figyelő „Péter” ügynök augusztus 23-i jelentéséből is kitűnik, hogy az intervenció utáni napokban milyen óriási igény volt az információra. Az emberek munkahelyeiken is megpróbálták folyamatosan hírekhez jutni. „A hivatalokban is izgatottan tárgyalták az újabb fejleményeket. Az OTP nagytermében itt is, ott is összehajolt néhány fej. Általában félhangosan beszélgettek, nem lehet azt mondani, hogy titokzatosan sugdolóztak volna. Az ottani tisztviselők közül hol egyik, hol másik jött ki a mosdó felől és az érdeklődő kollégákkal újabb részleteket közölt, a rádióból szerzett értesüléseket, a legújabb híreket.”⁹³

Az OTP-ben tehát a mosdó (a WC⁹⁴) volt az a hely, ahova feltűnés nélkül járhattak be a hivatalnokok, és viszonylag zavartalanul tudták meghallgatni valamelyik nyugati rádió esedékes híreit a magukkal vitt vagy az ott elhelyezett táskarádión, zsebrádión. A kivonulás és a hírek figyelésének racionalizálása („hol egyik, hol másik jött ki a mosdó felől”) nyilván nem csupán a hivatali munka zavartalansága érdekében történt, hanem az „illegális” tevékenység leplezésére szolgált. A rádióban hallottak továbbadása a munkatársaknak azonban az ügynök szerint nem suttogva, hanem „félhangosan” zajlott, amiről így akár az ügyfelek is értesülhettek. Az ügynök is valószínűleg ügyfélként volt jelen és figyelte a háttérben végbemenő és csak félig-meddig leplezett eseményeket. Az sem kizárt, hogy talán csak az „ellenséges” megnyilvánulásokra kiélezett ügynöki tekintet és kihegyezett ügynöki fül észlelte a jelenséget.

Azokon a munkahelyeken, ahol a munka jellege megengedte, nemcsak megbeszélték értesüléseiket, de a rádió hallgatása is közösen történt. A békéscsabai művelődési házban például az in-

⁹³ ÁBTL 3.1.2. 273. M-33014. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus. 23.

⁹⁴ A sokak által látogatott nyilvános WC-k (kocsmákban, pályaudvarokon, köztereken) a rendszerkritikus propaganda (röpcédulák, falfirkák) elhelyezésének is kedvelt helyszínei voltak. Lásd erről: FARKAS 2016. Röplapok és falfirkák című fejezet. 56–83.

tézmény dolgozói közül többen az igazgatói szobában hallgatták együtt a Szabad Európa és az Újvidéki Rádió magyar nyelvű adásait.⁹⁵ A budapesti Pénzjegynyomda munkatársai szintén munkahelyükön próbálták követni a Csehszlovákiában történeteket. „Mercek kartárs még zsebrádiót is hozott a munkahelyére, és azzal az ún. Szabad Cseh Rádió cseh nyelvű híreit meghallgattuk.”⁹⁶ Egy fodrászüzlet azonban – úgy tűnik – nem volt alkalmas arra, hogy a dolgozók munkaidőben kövessék a Szabad Európa Rádió híradásait. „Lantos Sándor” ügynök jelentése szerint augusztus 21-én kora reggel ő egy várpalotai fodrászban értesült az éjszaka történetéről. Az ott dolgozó fodrászok újságolták neki a magyar rádió közléseit és elmondták, hogy „alig várják a műszak leteltét, mert utána a »szabadbattyáni« rádiót fogják meghallgatni az eseményekről.”⁹⁷ A „Szabad Európa Rádió” helyett a „Szabadbattyán” szó használata a korszakra jellemző nyelvi álcázás egyik jó példája.⁹⁸

Amíg a civil világban legfeljebb a félelemérzet vagy az elvi megfontolásokból eredő önkorlátozás szabott határt az „ellenséges” hírek hallgatásának, a katonákat parancsszóval próbálták elzárni az információktól.⁹⁹ A hódmezővásárhelyi laktanyából „Tamás Imre”

⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 88. Gy. Lajos terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 28.

⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155081. (A. J. Roland vizsgálati dossziéja) 27. A terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. szeptember 2.

⁹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-32975. 91. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. augusztus 21.

⁹⁸ „Leleményes népünk számtalan névvel illette [a SZER-t], mert hogy társaságban nem volt tanácsos arról beszélgetni, hogy »Hallottad, mit mondott tegnap a Szabad Európa?« Ehelyett ezt mondtuk »Tegnap azt mondta Cegléd«, vagy »Képzeld, bemondta Szabadbattyán, hogy...«” JÁVOR 2001.; – „»Ma hajnalban a bolgár, a lengyel, a magyar, a német népi demokratikus és a szovjet hadsereg egységei bevonultak Csehszlovákiába, hogy segítséget nyújtsanak az ellenforradalmi fordulat veszélyének elhárításához« – ismételték óránként a hivatalos közleményt a hazai hírekben, a »Szabadbattyán« meg óráról órára ismertette a szovjet blokkon kívüli európai kommunista és munkáspártok tiltakozó, az akciót elítélő nyilatkozatait.” LUDWIG 2008.

⁹⁹ A MN Politikai Főcsoportfőnöke augusztus 28-i, 011. sz. utasításában tiltotta meg a laktanyákban az „idegen rádiók, televíziók adásainak, műsorainak” hallgatását. A hivatásos állomány tagjainak otthon sem volt ajánlatos külföl-

informátor arról számolt be, hogy a parancsnok az egész személyi állomány részére megtiltotta az összes „idegen rádió és televízióadás hallgatását, illetve nézését. Ezt a parancsot még a polgári dolgozókra is kiterjesztette.”¹⁰⁰ Az előírást mindenki komolyan vette – állította az informátor –, nem volt fegyelmezetlenség. A tiltás hátterében azonban korábbi komoly „fegyelmezetlenségek” állhattak, hiszen nemcsak a civil lakosság, hanem a katonák is igyekeztek tájékozódni a helyzetről, sőt érintettségük okán őket még inkább érdekelhették a Csehszlovákiában zajló események. N. Béla szakaszvezető esete – akit engedetlen, fegyelmezetlen magatartása miatt azonnali hatállyal leszereltek,¹⁰¹ valamint rendőrhatalósági figyelmeztetésben is részesítettek¹⁰² – jól mutatja ezt a nagyfokú érdeklődést.

N. Béla, 26 éves továbbszolgáló szakaszvezető a 62. gépkocsizó lövészezredből politikai oktatáson vett részt augusztus 22-én a hódmezővásárhelyi laktanyában, amelyen a politikai tiszt valószínűleg éppen az intervencióval kapcsolatos hivatalos álláspontot ismertethette a tiszthelyettesekkel és tisztesekkel. Az ellenforradalmi veszélyre és az internacionalista segítségnyújtásra hivatkozó magyarázat azonban nem győzte meg őt, és az oktatás szünetében többek előtt kijelentette, hogy a Szovjetunió és a szövetséges csapatok hívás nélkül, „terrorizálás céljából” vonultak be Csehszlovákiába. Ráadásul K. György törzsőrmester táskarádióján az „ellenséges” Újvidéki Rádió híreit kezdték el hallgatni. A nyomozati anyagból nem derül ki pontosan, hogy mindez milyen körülmények között, nyilvánosan vagy „fedésben” történt-e, aminek ismeretében következtetni tudnánk a laktanyában augusztus végén érvényesülő gyakorlatra (a rendkívüli helyzetre való tekintettel elnézték-e vajon az

di adókat hallgatni. Elrendelte viszont a Magyar Rádió és Televízió híreinek rendszeres meghallgatását, valamint a fontos sajtóközlemények és értékelő cikkek ismertetését. HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. 2. A MN Politikai Főcsoportfőnökének 011. sz. utasítása, 1968. augusztus 28.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.2. M-36971 „Tamás Imre” informátor jelentése, 1968. szeptember 10.

¹⁰¹ ÁBTL 3.1.5. O-14967/518. (N. Béla ügye) 37. Határozat N. Béla kutatónyilvántartásba vételéről, 1968. szeptember 4.

¹⁰² ÁBTL 3.1.5. O-14967/518. 2. Jegyzőkönyv N. Béla szakaszvezető rendőrhatalósági figyelmeztetéséről, 1968. augusztus 29.

ideológiai „fegyelmezetlenséget”), valamint a politikai foglalkozás szünetében jugoszláv híreket (!) hallgató katonák tettének „merészségi mutatóira.”

A nyomozati szövegek arra utalnak, hogy nem nagyon rejtőzhettek el az érintettek, hiszen Vida főtörzsőrmester, aki nemcsak helytelenítette, hanem meg is tiltotta az „ellenséges” hírek további hallgatását, könnyen rájuk akadt: „A szünetben K. György törzsőrmester a saját táskarádióján, de később a kultúrszobából általa lehozott táskarádióon fogta a jugoszláv novi sadi [újvidéki] rádió híreit, amely Dubčekről és fia kairói tartózkodásáról nyilatkozott. Vida István főtörzsőrmester felhívta K. György figyelmét, hogy magyar adást fogjon a rádión, mert a jugoszláv adó ellenséges hangon nyilatkozik. K. György a tanácsot megfogadta, de kb. fél perc múlva ismét a novi sadi adóra csavarta a skálát. Ekkor Kiss János törzsőrmester helytelenítette K. György magatartását, mire N. Béla szakaszvezető kijelentette: »Ne pofázz, engem nem a te süket dumád, hanem a novi sadi rádió adása érdekel, mert az megmondja az igazat.« Erre Bódi Sándor őrmester közbeszólt és helytelenítette N. szakaszvezető magatartását. A rádiót Vida fő-törzsőrmester magához vette és a Kossuth adót fogta... [N.] fenti kijelentése sérti önérzetemet és politikai felfogásomat”¹⁰³ – foglalta össze a történeteket Kiss János törzsőrmester, aki az esetről bejelentést tett feletteseinek.

A szövegből kibontható, számomra *legvalószerűbb történet* így hangzik: a politikai oktatás szünetében az aktuális hírek meghallgatására gyűltek össze néhányan a résztvevők közül. Először talán a „legálisan” hallgatható (sőt kötelezően hallgatandó!) Kossuth Rádiót fogták, majd annak információszegény hírei után kapcsolhattak át a jugoszláv adóra. A kultúrszoba rádiója bizonyára jobb vételt biztosított, tisztábban lehetett fogni Novi Sadot, mint K. György törzsőrmesterén, ezért kerülhetett sor lehozatalára. Vida főtörzsőrmester megjelenése és tilalma új helyzetet teremtett, amelyre a rádióhallgató csoport tagjai eltérően reagáltak. K. György törzsőr-

¹⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-14967/518. 31. Kiss János őrmester bejelentése, 1968. augusztus 26.

mester látszólag engedelmeskedett a parancsnak, átkapcsolta a rádiót a Kossuthra, de Vida távozása után (ami csak feltételezhető a szövegből) újra a jugoszláv adóra állt rá. Bizonyára arra számított, hogy a jelenlévők nem emelnek kifogást ez ellen. Tévedett.

Az engedetlen K. Györgyöt Kiss János törzsőrmester a parancs teljesítésére szólította fel. A rendelkezésünkre álló forrásokból nem derül ki, hogy a törzsőrmester – aki szemtanúként írta le az esetet – Vida megjelenése előtt hogyan állt hozzá az Újvidéki Rádió hallgatásához. Vajon az információhoz jutás egyetlen, kényszerű módjának tekintette-e, és csak a magasabb rangú tiszthelyettes tilalma után változott meg a viselkedése, vagy „ellenséges” tevékenységnek tartotta már akkor is, és talán éppen ő hívta Vidát, hogy vessen véget a „fegyelmetlenségnek”? Ez utóbbit (mint lojalitásának bizonyítékát) azonban talán megemlítette volna beszámolójában, ezért számomra inkább az első verzió a hihetőbb. Amíg titokban maradt, addig ő is a rádióhallgatók közé tartozott, a „tettenérés” után azonban nem akart még leplezetten sem szembeszegülni a paranccsal.

N. Béla viselkedése mindkettőjükétől különbözött. Amíg Kiss reakciója alkalmazkodó, K. Györgyé színlelt alkalmazkodó, addig N. Béla szakaszvezető a Kiss-sel való konfliktus tanúsága szerint nyíltan szembehelyezkedő magatartásra utal. Amikor a törzsőrmester szabálykövető magatartásra szólította fel a továbbra is az Újvidéki Rádiót hallgató csoport tagjait, azt válaszolta a szakaszvezető: „Ne pofázz, engem nem a te süket dumád, hanem a novi sadi rádió adása érdekel, mert az megmondja az igazat.” A „süket duma” ebben a kontextusban jelenthette a novi sadi rádió hallgatásáról való lebeszélést, de jelenthette emellett a politikai oktatáson éppen elhangzott és a Kossuth Rádióban hallott hivatalos érveket is. Az „értelmetlen beszéd”, „szándékos mellébeszélés” értelemben használt „süket duma” illetve a „blabla” kifejezések az esettel foglalkozó két másik forrásban is megjelentek, mindkettőben a hivatalos propagandára vonatkoztatva. Egy augusztus 30-i hangulatjelentés szerint – amely nemcsak N. Bélát, de K. Györgyöt is aktív szembeszegülőnek ábrázolta – azt válaszolták, amikor rajtakapták őket az ellenséges rádió (itt a Szabad Európát említik!) hallgatásán: „[N]em érdekel bennünket a Kossuth

adó süket dumája”¹⁰⁴ Az ügyet kivizsgáló katonai vezető pedig azal indokolta többek között N. Béla azonnali leszerelését elrendelő parancsát, hogy a szakaszvezető „széles kollektíva” előtt „blablának” nevezte a hazai tájékoztatást és „a novi sadi rádióadó becsmérő, uszító adásainak hiteles elfogadására buzdított.”¹⁰⁵

A szigorú büntetést nemcsak az „ellenséges” rádió hallgatása miatt kapta N. Béla. Fegyelmezetlensége azzal vált megbocsáthatatlan bűnné, hogy hitelt adott a hallottaknak és nyíltan terjesztette is azokat. „Kimerítette a bűnös tevékenység fogalmát, amikor dezorganizáló, a személyi állomány egységének aláásását, bomlasztását szolgáló olyan kijelentéseket tett a tiszthelyettesi állomány előtt, hogy a »szovjet katonai egységek Csehszlovákiában való tartózkodása diktatúrát jelent a csehszlovák nép ellen«”¹⁰⁶ – indokolta döntését a parancsnok. Azonnali leszereléséhez továbbá az is hozzájárulhatott, hogy nem ez volt az első eset, amikor nyilvánosan hangot adott a hivatalossal nem egyező, „ellenséges” nézeteinek. A rendőrhatósági figyelmeztetéséről szóló jegyzőkönyv szerint az egyik politikai foglalkozáson azt a kijelentést tette, hogy a rubelnek és a forintnak olyan kicsi a vásárlóereje, hogy a külkereskedelemben nem fogadják el fizetőeszközként.¹⁰⁷ Leszerelése után mint „politikailag megbízhatatlan elemet” kísérte figyelemmel az állambiztonság.¹⁰⁸ Egy 1970. májusi jelentés azt állapította meg róla, hogy bár politikáról nem nyilatkozik, nem híve a szocializmusnak. Utóbbi többek között abból szűrték le, hogy szakállat és nagy haját növesztett, vagyis – ahogy a jelentés fogalmazott – jellemző rá a „hippi viselkedés”.¹⁰⁹

¹⁰⁴ HL MN „Zala” (1968) 21. d. 37. ő. e. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 30. Idézi EHRENBARGER é.n. 10.

¹⁰⁵ A MN 4228 alakulat parancsnokának 027/1968. számú, 1968. augusztus 31-én kelt parancsa. Idézi EHRENBARGER é.n. 10.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ ÁBTL 3.1.5. O-14967/518. 2. Jegyzőkönyv N. Béla szakaszvezető rendőrhatósági figyelmeztetéséről, 1968. augusztus 29.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.5. O-14967/518. 37. Határozat N. Béla kutató nyilvántartásba vételéről, 1968. szeptember 4.

¹⁰⁹ ÁBTL 3.1.5. O-14967/518. 44. MN 4228. Elhárító tiszt (Hódmezővásárhely) jelentése N. Béla polgári személyről, 1970. május 10.

K. György törzsőrmester sem úszta meg büntetés nélkül. Ő azonban „a szolgálat hanyag ellátása miatt” csupán megrovásban részesült (ellenséges rádió hallgatása és a magyar hírközlő szervekre tett megjegyzése volt ellene a vád).¹¹⁰ Hasonló büntetést, szigorú feddést szabtak ki a Budakeszi úti rádiófelderítő egység állományába tartozó D. István őrmesterre is, mivel „szolgálati helyén a hadsereg tulajdonát képező rádión a SZER adását hallgatta.”¹¹¹ Ugyan ezért a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskolán Sz. tizedest örveztetővé fokozták le, M. örvezetőt és Sz. honvédot pedig 21, illetve 14 napi laktanyafogságra ítélték.¹¹² Az általam ismert esetekben N. Bélához hasonló büntetést akkor kaptak a hadsereg kötelékébe tartozó személyek, amikor az „ellenséges” adók „egyszerű” hallgatásán túl mást is elkövettek: nyíltan helyeselték és terjesztették például az ott hallottakat vagy az egyéb módon tudomásukra jutott „ellenséges” értesüléseket. G. György polgári alkalmazottat (Honvédelmi Minisztérium Gépkocsiszín, Budapest) például az intervenciót elítélő kijelentéséért bocsájtották el.¹¹³ A Szovjetuniót agresszornak nevező J. hivatásos főtörzsőrmestert (Lokátorjavító Üzem, Nyírtelek) pedig fegyelmi úton nyugdíjazták.¹¹⁴

A tiltó parancs és az elrettentő célzatú fegyelmi büntetések ellenére tömeges méretű lehetett a „fegyelmetlenség”, az „ellenséges” adók híreiből való tájékozódás a hadseregben is. Az információ iránti fokozott igény erősebb volt, mint a katonai fegyelem betartására irányuló szándék. A keszthelyi helyőrség parancsnoka sem bízott tisztjei önfegyelmében, amikor leszereltette a honvédségi lakótömb épületeiről a grazi TV-adó fogására alkalmas antennákat, hogy minél kisebb legyen a kísértés. Az esetről beszámoló

¹¹⁰ A MN 4228 alakulat parancsnokának 028/1968. számú, 1968. augusztus 31-én kelt parancsa. Idézi: EHRENBERGER é.n. 11.

¹¹¹ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 263. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról 1968. szeptember 4.

¹¹² HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 269. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról 1968. szeptember 9.

¹¹³ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 459. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról 1968. szeptember 3.

¹¹⁴ Uo.

hangulatjelentés szerint az ott lakó tisztek „a helyzetet megértették, bár voltak, akik nem szívesen fogadták a döntést.” A jelentés ugyanakkor azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy „a központi antennák viszont fennmaradtak, tehát a budapesti TV vétele biztosítva van.”¹¹⁵ Nem véletlenül hangsúlyozták ezt a tényt. A Magyar Televízió ugyanis a hivatalos propagandát közvetítő egyik legfontosabb médium volt.¹¹⁶ Népszerűsége, nézettsége a hatvanas években folyamatosan nőtt, 1965 és 1970 között több mint kétszeresére, 1 739 000-re emelkedett az előfizetők száma.¹¹⁷ 1968-ban több mint 1 300 000 előfizetője volt, országosan 100 családra 39 készülék jutott.¹¹⁸ Nem lett volna tehát szerencsés, ha a keszthelyi katonai lakótömb tisztjei nem érték volna el a MTV adásait, jobban mondva, ha az ott lakókat nem érték volna el a MTV híradásai.

A grazi televízió vételére alkalmas antennák leszerelése nem csupán az „ellenséges” hírforrások egyikének kiiktatását jelentette. Olyan médium vált ezáltal elérhetetlenné, amely a rádiónál hatékonyabb propagandaeszközzel rendelkezett: a vizualitással. A képek meggyőző ereje nagyobb volt a szavakénál, a fénykép és a mozgóképek a valóság hitelesebb lenyomatának tűnt, mint a verbális tájékoztatás. A grazi TV-ben látható hadszíntérre vált városi terek és a megszállás ellen hevesen tiltakozó tömegek látványa után nehéz lett volna elhiteni az emberekkel a magyar propaganda állításait a segítő szándékkal bevonuló szövetséges csapatokat örömmel fogadó lakosságról. A televízió képeinek leleplező erejére hívta fel a

¹¹⁵ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 274. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról 1968. szeptember 13.

¹¹⁶ „A televízió legfontosabb agitációs műsoraként számon tartott TV Híradó naponta két kiadással jelentkezett. Az első kiadásba a szélesebb nézőközönségnek szánt hírek kerültek, míg a második kiadás az első kiadás részbeni ismétlését és a kisebb érdeklődésre számot tartó híreket tartalmazta. A Híradó meggyőző ereje abban rejlett, hogy a politikai események szemtanújává tette a nézőt. A képi megjelenítésmód jelentősen segíthette a hírek befogadását.” HORVÁTH E. 2008. 197.

¹¹⁷ 1965-ben az TV-előfizetők száma 831 000, 1970-ben 1 739 000 volt. MAGYARORSZÁG A XX. SZÁZADBAN 1998. <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/516.html> (Letöltve: 2018. július 15.)

¹¹⁸ HORVÁTH E. 2008. 187.

figyelmet Jánossy Lajos is az MSZMP KB augusztus 23-i ülésén. Hozzászólásában az *Izvesztija* prágai különtudósítójának a *Népszabadságban* is közölt¹¹⁹ tudósítását hozta fel példának, amely szerint a szovjet katonák nem nyitottak tüzet Prágában. A bécsi televízióban ugyanakkor utcai harcokról láthattak felvételeket a tévénézők. „Lehetőség szerint mondjunk igazat” – vonta le a következtetést a magyar tömegtájékoztatás hiteléért aggódó KB-tag.¹²⁰

Bizonyára a magyar propagandagyártók is tisztában voltak a vizualitás erejével, de azzal is számolniuk kellett, hogy a bevonulás utáni napokban nem tudnak olyan képeket közölni, amelyek hihetően közvetítik a testvéri segítségnyújtásról szóló hivatalos magyarázatot. Nem meglepő tehát, hogy hosszú ideig nem láthattak a magyar tévénézők képes beszámolót a Csehszlovákiában történekről, az első képes tudósítást csak augusztus 29-én sugározta az esti Híradó.¹²¹ Egy televíziós hírműsorban szokatlan jelenségnek, a képek folyamatos hiányának az okát a közvélemény is felismerte, legalábbis az esztergomi Műszeripari Művek dolgozója, B. László szerint az „emberek általában keveslik a tájékoztatást, nagyon hiányolják a televízió képes beszámolóját az ottani eseményekről. Azt mondogatják, hogy lehet, hogy azért nem mutatják, mert olyan dolgok történnek, amit nem lehet mutogatni. Mert ha Vietnámból tudnak képet adni, ami azon a napon [történt], akkor a szomszéd-ból is tudnának.”¹²²

Csehszlovákia megszállása idején a hadsereg személyi állományának befolyásolása, a párt és a kormány döntéseinek elfogadtatása – érthető módon – a polgári lakosság meggyőzésénél is fontosabb feladat volt. A hadseregben mint totális szervezetben¹²³

¹¹⁹ *Népszabadság* 1968. augusztus 23. 4.

¹²⁰ MNL OL M-KS 288. f. 4/94. ő. e. Az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes zárt ülése, 1968. augusztus 23. 20. Jánossy Lajos hozzászólása Kádár beszédéhez.

¹²¹ DUNAVÖLGYI É. N.

¹²² ÁBTL 3.1.2. M-31287. 71. „Déri Tibor” informátor jelentése, 1968. augusztus 29.

¹²³ A szociológia totális szervezeteknek nevezi az olyan szervezeteket, amelyek a benne élők – dolgozók – napi huszonnégy óráját ellenőrizi és ez alatt a teljes tevékenységüket felügyeli. A totális szervezetekre jellemző, hogy igyekeznek

egyébként is nagyobb lehetőség nyílt a propaganda terjesztésére, mint a civil világban, bár mint láthattuk, az ipari nagyüzemeket is a „politikai ráhatás” hatékony színtereinek tartották. A rendszeres politikai foglalkozások mellett a kötelező közös rádióhallgatások és tévénezések voltak hivatva a katonákat „politikailag és ideológiailag képzetté”, azaz lojális állampolgárokká nevelni. Utóbbiakra a fontosabb politikai események idején és politikusok kampányrendezvényei, médiaszereplései kapcsán került sor. Szervezetten hallgatták például augusztus 9-én Komócsin Zoltánt a nemzetközi helyzetről,¹²⁴ augusztus 30-án pedig Fehér Lajost a csehszlovákiai eseményekről.¹²⁵

Az intervenció után a korábbinál is intenzívebben folyt a politikai munka a hadseregben. Kovács Pál vezérőrnagy, a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke, miniszterhelyettes elégedetten számolt be augusztus 25-én Czinege Lajos honvédelmi miniszternek arról, hogy a parancsnokságok, párt- és politikai szervek tevékenysége a „fejleményekkel párhuzamosan” napról-napra aktívabb, öntevékenyebb, szervezettebb. Példaként megemlítette, hogy az egyik katonai alakulat politikai osztálya a „magyarországi ellenforradalom leverésében részt vett tisztek bevonásával beszélgetést szervez az ’56-os eseményekről, jelszavakról és galád tettekről.”¹²⁶ Az intervenció jogosságát elfogadtatni kívánó propaganda szerint ugyanis a Varsói Szerződés Csehszlovákiába bevonult csapatai a magyar ’56-hoz hasonló „véres ellenforradalom” kirobbanását aka-

teljes ellenőrzést megvalósítani a hozzájuk tartozók felett. Tökéletes totális szervezet nem létezik, ennek ellenére a szervezetek jelentős része rendelkezik totális beütésekkel (iskola, kórház, gazdasági szervezetek.)

¹²⁴ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 179. Összefoglaló jelentés a személyi állomány hangulatáról, 1968. augusztus 10. Az interjú szövegét másnap a *Népszabadság* is közölte. *Népszabadság*, 1968. augusztus 10. 3. Nemzetközi politikánk alapja a proletár internacionalizmus. Komócsin Zoltán TV- és rádióinterjúja.

¹²⁵ Az interjú szövegét másnap a *Népszabadság* is közölte. *Népszabadság*, 1968. augusztus 31. 3. Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre.

¹²⁶ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 31. Összefoglaló jelentés a személyi állomány hangulatáról, 1968. augusztus 25.

dályozták meg. Nem árt tehát felidézni – gondolták – az akkori „tragikus eseményeket”, lássák a katonák, hogy mitől mentették meg a testvéri csehszlovák népet.

A szemtanúk beszámolói

Bár valószínűleg az „ellenséges” médiumok Csehszlovákiáról szóló híradásait nagy vonalakban hitelesnek tartották az emberek – mindezenre hitelesebbnek és tényyszerűbbnek, mint a magyar tömeg-tájékoztató szervekét –, valóban megbízható híreket a „szemtanúktól” vártak; az események idején Csehszlovákiában többnyire turistaként¹²⁷ vagy rokonlátogatóban tartózkodó ismerősöktől, valamint a meg szállásban résztvevő katonáktól. A személyes tapasztalat meggyőző ereje minden más hírforrásénál nagyobb volt. A győri tejüzemből jelentő „Balatoni” ügynök szerint a dolgozók a szabadságát Csehszlovákiában töltő egyik munkatársuk beszámolójától reméltek igaz híreket: „ha az megjön, majd megmondja az igazat, és akkor tiszta képet látunk.”¹²⁸ Gy. Lajos debreceni egyetemista szintén a szomszédos országból hazatérő barátja beszámolójára várt, kijelentette, hogy csak az „általa mondottakat hiszi el.”¹²⁹

Az általam vizsgált ügynökjelentések közül csupán egyben maradt fent részletesebb beszámoló a meg szállt Csehszlovákiáról. Sz. Sándor őrnagy tárgyilagosan, ugyanakkor a fegyelmezett katona és a lojális párttag hangján számolt be a Tátrából való hazajövele során szerzett tapasztalatairól augusztus 23-án a Zalka Máté Katonai

¹²⁷ Csehszlovákia népszerű célpontja volt a magyar turistáknak. 1968 augusztusában, a szabadságolások fő idejében is számosan tartózkodtak kint. „Magyarországról 1967-ben 1 350 000 turista utazott Csehszlovákiába. Ott is nagy az érdeklődés a magyarországi utazások iránt; majdnem minden harmadik külföldre utazó csehszlovák állampolgár Magyarországot keresi fel.” *Népszabadság*, 1968. január 31. 3. Sajtótájékoztató a magyar–csehszlovák idegenforgalomról.

¹²⁸ ÁBTL 3.1.1. M-31482. 21. „Balatoni” ügynök jelentése, 1968. augusztus 26.

¹²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 62. Horváth László tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 22.

Akadémián tanártársainak.¹³⁰ Az őrnagy hiteles képet nyújtott a lakosság reakcióiról (megszállóknak, nem pedig segítőkész barátoknak tekintik a Varsói Szerződés csapatait és hevesen tiltakoznak jelenlétük ellen), ugyanakkor el is határolta magát nézeteiktől. „Sz. őrnagy elmondása szerint a határon egy cseh vámtiszt beszállt az autóbuszba, de nem nézett meg semmit, csak arra kérte az utasokat, mondják el Magyarországon, hogy ők nem hívtak oda senkit. Ami ott történik, az az ő ügyük. A csapatok azért mentek oda, mert a szomszédos államok irigyelik tőlük, hogy jól élnek. Ezek elhangzása után Sz. őrnagy kijelentette, hogy őket nem érdekli az ilyen beszéd, és megkérte, engedje őket tovább. Az illető vámtiszt magyarul beszélt.”¹³¹

I. Gyula, gyulai középiskolai tanár 21-én jött haza Szlovákiából, ahova szüleit ment meglátogatni. Ő azonban nem tudott beszámolni semmiről érdeklődő ismerőseinek: „Láttak vonuló csapatokat, de nem gondolták, hogy azok idegenek. Az eseményeket csak itthon tudták meg.”¹³² A Lengyelországban ásatáson dolgozó Sz. János egri régészt pedig be sem engedték Csehszlovákiába, hazafele csak a Szovjetunión keresztül, a Varsó–Lemberg–Ungvár–Csap útvonalon, kívülről lezárt vasúti kocsikban, rendőri ellenőrzés mellett utazhatott.¹³³

¹³⁰ A Magyar Néphadsereg tisztjei közül családtagjaikkal együtt 120 ember üdült éppen a Magas-Tátra, az Óriás-hegység és Karlovy-Vary katonai üdülőiben. PATAKY 1996. 92.

¹³¹ ÁBTL 3.1.2. M-33277. „Börgöndi” informátor jelentése, 1968. augusztus 29. A jelentés eleje: „A Tátrában érte őket a hír, hogy a szocialista országok csapatai bevonultak Csehszlovákiába. Onnan indultak haza. Útközben lassan tudtak jönni, mivel katonai gépkocsi oszlopokba besorolva tudtak csak haladni (szovjet és bolgár gépkocsi oszlopokba.) A csehszlovák laktanyákba elmondása szerint ugyanaz volt a helyzet, mint nálunk 1956-ban: az egységeket a bevonult katonák lefegyverezték. A repülőterek körül harckocsik vannak, a repülőgépek között szovjet és bolgár katonák adnak őrszolgálatot, a repülőtereken sok szovjet helikopter látható. Az út alatt a lakosság egy része »ellenséges« érzületet mutatott a magyar turistákkal szemben. Az út kövezetén orosz és magyar nyelvű feliratok láthatók, amelyek az ott lévő csapatokat hazatérésre szólítják fel.”

¹³² ÁBTL 3.1.2. M-29950/3. 172. „Répási” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

¹³³ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 198. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. augusztus 28. Ugyanezen a Csehszlovákiát elkerülő útvonalon térhettek haza – el-

Nyilván az intervencióban résztvevő katonák tapasztalatai álltak a legközelebb a „valósághoz”, de ezek többnyire csak később, a történtek után, a csapatok hazatérésével válhattak az itthoniak számára is elérhetővé.¹³⁴ Jóllehet a szigorú hírzárlet ellenére egyes információk korábban is kiszivárogtak a „kinti” helyzetről. Az eltávozáson lévők például nem mindig tartották be a titoktartási parancsot, és a katonai cenzúra megkerülésével általuk hazajuttatott levelekben¹³⁵ is lehettek „leleplező” információk. A Barcsra hazatérő szabadságos katonáktól például azt tudhatták meg a helybéliek, hogy a propaganda állításaival ellentétben a csehszlovák lakosság „igen barátságtalan, elutasító” volt velük szemben.¹³⁶

Rémhírek

Az információhiány és a hivatalos magyar tájékoztatással szembeni nagyfokú bizalmatlanság különösen kedvezett a rémhírek keletkezésének, amelyek hajlamosak voltak eltúlozni a veszélyt, a ténylegesnél sötétebbnek elképzelni az elleplezett valóságot. A média hiába igye-

lenkező irányban – a Magyarországon nyaraló lengyel és keletnémet diákok, illetve vakációzó családok. GYARMATI 2004. 64–69.

¹³⁴ „Villányi Pál” ügynök (balassagyarmati gimnáziumi tanár) jelentése szerint a hazatérő katonákat is titoktartásra kellene kötelezni, mivel a kinti helyzetről szóló beszámolóik ellentmondanak a hazai tömegtájékoztatás híradásai nyomán kialakult képnek: „Elég sok szó esik a csehszlovákiai hangulatról, amelyek az itthoniak nézeteit negatíve befolyásolhatják. [...] Meg kellene fontolni, nem lenne-e előnyös bizonyos »pletykazárletot« elrendelni a hazajövő csapatok felé. Mindenesetre a kinti politikai munkát erősíteni kellene ebben az értelemben.” ÁBTL 3.1.2. M-32409. „Villányi Pál” ügynök jelentése, 1968. november 15.

¹³⁵ „Zsiga” informátor írta jelentésében: „Csehszlovákiában való tartózkodásunk idején is [előtte is a Gödöllő térségében levő megindulási körzetben] gyakori volt az ilyen fajta titoksértés. Az eltávozásra hazajövőeknek adtak át leveleket hazajuttatás céljából többszöri figyelmeztetés ellenére is.” A nagyatádi alakulattal október 23-ig Csehszlovákiában tartózkodó „Zsiga” a dekonspirálódás veszélye miatt odakint csak szóban jelentett. Az alakulat hazaérkezése után készített írásban is összefoglaló jelentést kinti tapasztalatairól. ÁBTL 3.1.2. M-33229. „Zsiga” ügynök jelentése, 1968. november 29.

¹³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-37999. 55. „Gyöngyi” informátor jelentése, 1968. október 22.

kezett megnyugtatót a lakosságot – „Katonáink jól vannak, veszteségeik nincsenek.”¹³⁷ „Működési területükön fegyveres harcra nem került sor”¹³⁸ –, a véres harcokról és súlyos emberveszteségről szóló híreszteléseknek könnyen hitelt adtak az emberek. Nem meglepő, hogy az intervencióban résztvevő alakulatok laktanyáinak környékén¹³⁹ kaptak szárnyra leginkább a rém- és álhírek. Tapolcán például elterjedt, hogy a laktanyába „négy halott katonát hoztak haza Csehszlovákiából. Azt mondták róluk, hogy vérhasban haltak meg, de az egyikből kilenc golyót szedtek ki.”¹⁴⁰ Szombathely környékén pedig az a hír járta, hogy „Sopronkőhidára gumizsákba varrt magyar katonai hullák érkeztek.”¹⁴¹ Jellemző a rémhír terjedésének természetére,¹⁴² hogy ugyanazon ügynök egy későbbi jelentésében már egy másik település, Fertőszentmiklós volt az a hely, ahova a halottakat szállították.¹⁴³

Berhidán (Veszprém megye) is azt beszélték, hogy a magyar csapatok szeptember közepéig 40-50 katonát veszítettek,¹⁴⁴ és közülük 12 Veszprém megyei volt.¹⁴⁵ A szóbeszéd szomorú háttere, hogy Gy. Zóárd, berhidai lakos valóban az intervenció egyik áldozata volt (az intervenció idején négy magyar katona veszítette életét¹⁴⁶). A 21 éves

¹³⁷ *Népszabadság*, 1968. augusztus 31. 3. Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre.

¹³⁸ *Népszabadság*, 1968. augusztus 31. 1. Intézkedések a magyar–csehszlovák kapcsolatok normalizálására. A kormány Tájékoztatási Hivatalának közleménye.

¹³⁹ A 8. gépkocsizó lövészadosztály alakulatainak helyőrségei, gyakorlóterei Zala, Veszprém és Somogy megyék nyugati felében helyezkedtek el, Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Nagyatád, Tapolca, Marcali, Újdörög, Lenti településeken. PATAKY 1996. 55.

¹⁴⁰ ÁBTL 3.1.2. M-33706. 17. „Kisfaludy Tamás” ügynök jelentése, 1968. szeptember 18.

¹⁴¹ ÁBTL 3.1.2. M-35787. 196. „Baráth János” ügynök jelentése, 1968. október 23.

¹⁴² A híresztelésről és a rémhírek természetéről lásd: ANGELUSZ 2001. 315–333.; ROSNOW–FINE 1993. 49–63.; PATAKI 1998. 155–159.

¹⁴³ ÁBTL 3.1.2. M-35787. 198. „Baráth János” ügynök jelentése, 1968. november 27.

¹⁴⁴ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 275. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. szeptember 14.

¹⁴⁵ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 271. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. szeptember 11.

¹⁴⁶ A négy halálesetből egy öngyilkosság, egy harckocsi baleset, egy fegyverbaleset és egy betegség (szívroham) volt. PATAKY 1996. 257.

honvéd a hadsereg tájékoztatása szerint fegyverbalesetben halt meg. A hivatalos bejelentést azonban nem hitték el sem a szülők, sem a falu lakói. Major alezredes, „M” (mozgósítási) főtitzt „három esetben járt a szüleinél, de nem tudta meggyőzni őket arról, hogy fiúkat fegyvere karbantartása közben lőtte agyon véletlenül katonatársa”,¹⁴⁷ nem pedig fegyveres harcban esett el. A lakosok megnyugtatóására a politikai osztály egyik beosztottját is kiküldték a helyszínre,¹⁴⁸ valamint a megyei pártbizottság és tanács is bekapcsolódott a felbolydult falu lecsendesítésébe. A Kossuth Lajos Katonai Főiskola (Szentendre) növendékeivel szintén a politikai osztály foglalkozott, amikor egyiküket levélben arról értesítette menyasszonya, „hogyan volt osztálytársa, F. honvéd Csehszlovákiában hősi halált halt, és erről szüleit is értesítették.” Patkós alezredes felhívta a szakasz figyelmét, hogy „a hivatalos közleménynek kell hinni, ne üljenek fel a »híreknek«.”¹⁴⁹

A katonák és hozzátartozóik közötti kapcsolattartás nehézsége/megnehezítése is rémhíreket generált. A Bács-Kiskun megyei Bócsa községben az a hír terjedt el G. Attila kiskatonáról szeptember közepén, hogy bizonyára meghalt Csehszlovákiában, mivel augusztus vége óta nem adott hírt magáról.¹⁵⁰ A rémhírek egy másik típusa a fegyveres konfliktus kiszélesedésétől való félelmet mutatta. Monor község lakóit figyelő „Szentirmay István” ügynök jelentése szerint a községben „[j]elentős felvásárlási láz tapasztalható. Igen sokan mázsás tételekben vásárolnak lisztet, s zsákszámba a cukrot. Igen rontja a közhangulatot, hogy a fertőző száj- és körömfájás miatt nagyon sok sertést elszállítottak a községből, s a közvélemény szerint ezek a hízók mind háborús előkészületek célját szolgálják.”¹⁵¹

¹⁴⁷ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 271. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. szeptember 11.

¹⁴⁸ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 275. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. szeptember 14.

¹⁴⁹ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 261. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. augusztus 31.

¹⁵⁰ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. 274. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. szeptember 13.

¹⁵¹ ÁBTL 3.1.2. M-37115. 140. „Szentirmay István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 26.

Több ügynökjelentésben is megjelent a háború kiszélesedésétől való rettegés témája, sőt egyesek a „Nyugat” beavatkozása esetén egy újabb világháború kitörését sem tartották lehetetlennek. A Műszaki Egyetemről jelentő „Edison” fedőnevű titkos munkatárs szerint az egyetemen – bár augusztus 20. körül még csak kevesen tartózkodtak ott – negatív megnyilvánulás nem volt, csupán az egyetemi kisegítő személyzet között (gépírók, adminisztrátorok) voltak olyanok, akik „háborús pánikba estek az első napon. Szerintük elképzelhetetlen, hogy egy ilyen katonai invázió ne vezessen háborús konfliktushoz.”¹⁵²

K. Sándor orosházi ácsmester, akit nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatásáért 10 hónap börtönbüntetésre ítélték, többek között azt a kijelentést tette, hogy „a Nyugat ebbe nem fog bele-nyugodni és ebből könnyen háború lehet. Elege volt már a II. világháborúból. Új háborúba nem akar menni. [...] Miért kellett nekünk a csehszlovákiai eseményekbe beleavatkozni? A románok sokkal okosabbak, mert a II. világháborúból is kiugrottak, és most sem avatkoztak bele.”¹⁵³

Bár a nyugati katonai beavatkozás esélyét sokan latolgatták, az általános vélekedés azonban az lehetett, amit a szekszárdi OTP-ben dolgozó N. Istvánné fogalmazott meg – „Péter” ügynök jelentésében: „N. Istvánné kizártnak tart nyugati beavatkozást. Diplomáciai háború lesz, sőt van is már. De a jaltai és a potsdami egyezményekben annak idején maguk a nagyhatalmak osztották fel így Európát, és mesebeszéd, hogy ezen a státuson változtatnának. [...] A sajtóháborúk, jegyzékváltások a közvéleménynek szólnak. Csehszlovákia a kelethez tartozik, punktum. A nagyhatalmak vezéremberei tudják, hogy ebben nem lesz változás.”¹⁵⁴

¹⁵² ÁBTL. 3.2.3. Mt.-829/2. 34. Nagy Béla rendőr alezredes jelentése „Edison” titkos munkatárssal való találkozóról, 1968. augusztus 22.

¹⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-14980/821. 9. Az Orosházi Járásbíróság ítélete K. Sándor ügyében, 1968. november 29.

¹⁵⁴ ÁBTL 3.1.2. M-33014. 273. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

VÉLEMÉNYEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

„... a vélemények a csehszlovák kérdést illetően igen szerteágazóak. A nyíltan elítéléstől a rosszalláson át a fenntartásokkal teli magatartásig.”¹⁵⁵

Az állambiztonsági és rendőrségi iratok, a téma feldolgozásához használt forrásaim csak korlátozott rálátást engednek a magyar társadalom intervencióval kapcsolatos nézeteire. Bármennyire is az ügynökjelentésekből tárul fel – tömegességük következtében – a legátfogóbb kép a *kortársi* vélekedésekről, ez korántsem teljes, és hitelessége is több szempontból megkérdőjelezhető.

Az ügynökjelentések – a „műfaj” sajátosságából adódóan – azt a látszatot keltik, hogy a magyar lakosság jelentős része elítélte az intervenciót, hiszen az ügynöki figyelem elsősorban az „ellenségesnek” ítélt megnyilvánulásokra irányult. A kritikus vélemények dominanciájához az a körülmény is hozzájárult, hogy a megfigyelték köre általában olyan személyekből állt össze, akiktől eleve „ellenséges” megnyilvánulásokat feltételeztek a hatóságok ('56-os aktivitásuk, „osztályhelyzetük” vagy ideológiai beállítottságuk miatt). A „jól teljesítő” ügynök – igyekeztén megfelelni ezeknek a feltételezéseknek és elvárásoknak – ráadásul ott is „izgatást” volt hajlamos látni, ahol nem volt. Az önmagukat az állambiztonság célkeresztjében tudó/sejtő személyeket ugyanakkor sokszor éppen a túlzott óvatosság és az „öncenzúra” jellemezte.

Az intervencióval egyetértő, a döntéshozó kormányt támogató megnyilvánulásoknak is nyoma maradt az ügynökjelentések-

¹⁵⁵ ÁBTL 3.2.3. Mt-201. 40. „Építő” ügynök jelentése, 1968. szeptember 12.

ben, bár az elítélő véleményeknél jóval kisebb arányban. Valójában ezek egy része sem volt a katonai akciót ténylegesen helyeslő reakció. Sok esetben ugyanis az „*emberek általában* elfogadják a kormány döntését” típusú megfogalmazások mögött nem valódi vélemények álltak, hanem az „ellenséges” megnyilvánulások *hiányát*, illetve magának a véleménynyilvánításnak az elmaradását értelmezték helyeslésként az ügynökök. A hallgatást egyetértésnek felfogó szemléletre pedig feltehetően az, „Aki nincs ellenünk, az velünk van” kádári jelszó lehetett hatással. Az egyes konkrét személyeknek tulajdonított támogató-helyeslő megnyilvánulások esetében azt a körülményt is mérlegelni kell, hogy az így vélekedők talán csak lojálisnak kívántak mutatkozni mások előtt a regnáló hatalomhoz, vagy éppen a jelentésíró ügynök volt az, aki lojálisnak akarta bemutatni környezetét. Ez esetben másfajta ügynöki magatartásról beszélhetünk, mint a fentebb „jól teljesítőnek” nevezett ügynöktípus esetében.

Mi tudható meg, illetve mi *nem* tudható meg tehát az ügynök-jelentésekből a csehszlovákiai intervenció magyarországi fogadtatásáról? Megfelelő forráskritikával nagy valószínűséggel következtetni tudunk az intervencióval kapcsolatos *nézetek típusaira*, az *érvelési módokra* és az események *értelmezéséhez használt mintákra*. Nem tudjuk megítélni azonban ezen források alapján, hogy valójában milyen széleskörű lehetett a magyar társadalom érdeklődése a csehszlovákiai események iránt, milyen arányt képviselhettek az intervencióval kapcsolatban valamilyen véleményt megfogalmazó személyek. Feltehetően több volt az inkább közömbös, mint a fokozottan érdeklődő hozzáállás, bár a Csehszlovákiában történetekre irányuló figyelem – a háborús helyzet és Magyarország érintettsége okán – nyilván jóval nagyobb lehetett, mint sok más politikai esemény iránti érdeklődés. Nem mondhatunk továbbá semmi biztosat a különböző véleménytípusok közötti arányokról sem, így arra sem tudunk választ adni, hogy vajon a véleményt formálók inkább helytelenítették vagy inkább helyeselték a katonai akciót, esetleg a beavatkozást rossznak, de szükségesnek ítélték többségben.

Ami azonban éppen ezekből a forrásokból biztosan megállapítható, hogy az intervenció alig váltott ki *aktív ellenállást* a magyar

lakosság körében. Nem voltak nagyobb utcai demonstrációk, látványos tiltakozó akciók, ezeknek ugyanis bizonyára nyoma maradt volna az állambiztonsági és a rendőrségi iratokban. A tiltakozás többnyire kimerült az intervenciót elítélő vélemények „biztonságos” környezetben történő hangoztatásában, és csak kevesen voltak, akik nemtetszésüknek a szélesebb nyilvánosság előtt is hangot adtak. A megszállás elleni tiltakozás aktív formáiról – a rejtőzködő egyénitől a nyílt kollektívig – a könyv utolsó fejezetében lesz szó.

Ebben a részben az intervencióról alkotott vélemények főbb típusait mutatom be, elsőként a katonai beavatkozást egyértelműen elutasító, ezt követően pedig a bevonulással egyetértő megnyilvánulásokat. A történeteket megszállásként értelmező vélemények aránylag egységesek, az így vélekedők többé-kevésbé hasonló módon érveltek álláspontjuk mellett. A második típusba tartozó vélemények azonban nagyobb szóródást mutatnak, mind a meggyőződés erőssége, mind az indoklás módja, mind pedig a véleményalkotók motivációja tekintetében.¹⁵⁶

Elítélők és együttérzők

Az intervenciót elítélő véleménynyilvánítók leggyakrabban Csehszlovákia megsértett szuverenitására hivatkoztak, amikor megindokolták, hogy miért nem értenek egyet a történetekkel. Azzal érveltek, hogy a Szovjetunió és szövetségesei egy független állam belügyeibe avatkoztak be. Láthatóan nem győzte meg őket a bevonulást legitimálni igyekvő hivatalos magyarázat, amely arra az alapgondolatra épült, hogy az egyes szocialista országok belpolitikájának alakulása a „szocialista tábor” közös ügye, és a szocialista rendszert fenyegető erőkkkel szembeni közös fellépés bármelyik ország területén nem agresszió, hanem jogos önvédelem.¹⁵⁷ Csehszlo-

¹⁵⁶ Az idézetekben kurzívan szedett részek az én kiemeléseim.

¹⁵⁷ A szocialista országok „korlátozott szuverenitásáról” szóló tétel „Brezsnyev-doktrínaként” vált ismertté, és 1989-ig meghatározta a Szovjetunió külpolitikai gyakorlatát. A doktrína alapelveit Brezsnyev Varsóban, a Lengyel Egyesült

vákia szuverenitásának megsértése önmagában is elegendő indok volt, hogy helytelenítsék a katonai akciót az így vélekedők, érvelésük azonban időnként kiegészült az „ellenforradalmi veszély” fennállásának – a bevonulást legitimáló legfőbb érvek – a cáfolatával, valamint a csapatok „behívásáról” szóló történet hitelességének megkérdőjelezésével.

„Baráth János” ügynök szeptember 15-i jelentése szerint a Szombathelyi Vízügyi Igazgatóság dolgozói „kivétel nélkül elítélték a Szovjetuniót, amiért beavatkozott a *csehszlovák dolgokba*.”¹⁵⁸ K. Elvira (tapolcai gimnazista) „gyalázatos dolognak” nevezte Csehszlovákia megszállását, mivel úgy gondolta, hogy a csehszlovákok „magánügye”, hogy mi zajlik az országukban. Osztálytársának a következő példával indokolta véleményét: „Mit szólna hozzá – kérdezte tőle –, ha az ő *magánügyeibe idegenek* beavatkoznak.”¹⁵⁹ Sz. József (40 éves, rakodómunkás, Nyírteleki Állami Gazdaság) is arról beszélt, hogy „mi közünk van nekünk a csehszlovákok életéhez, miért kell a kommunistáknak más, *független állam* életébe beavatkozni, ők beszélnek a nemzeti függetlenségről, de csak beszélnek.”¹⁶⁰

Munkáspárt (LEMP) V. kongresszusán tartott felszólalásában ismertette 1968. november 12-én. Részlet a beszédből: „Az SZKP mindig azon fáradozott, hogy minden egyes szocialista ország maga határozza meg a szocializmus építésének konkrét formáit, teljes mértékben számításba véve nemzeti sajátosságait. Közismert azonban az is, a szocialista építésnek vannak közös törvényszerűségei is, amelyektől az eltérés a szocializmustól való eltérést jelentené, és amikor a belső és külső szocialistaellenes erők valamely szocialista országban a kapitalista rend visszaállítására törekednek, amikor éppen az országban a szocializmus ügye veszélybe kerül, akkor az egész szocialista közösség biztonsága kerül veszélybe. S ez nemcsak az adott ország problémájává, hanem minden szocialista ország közös gondjává is válik.” *Népszabadság*, 1968. november 13. 1–2.

¹⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-35787. 193. „Baráth János” ügynök jelentése, 1968. szeptember 11.

¹⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-33706. 21. „Kisfaludy Tamás” ügynök jelentése, 1968. szeptember 15.

¹⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-14959 /1319. 3. Szabó István rendőr őrnagy jelentése Sz. Józsefről, 1968. augusztus 24.

A szuverenitásra való hivatkozás nem véletlenül lett az interven-
ciót bírálók egyik leggyakoribb érve. Komoly szerepe lehetett ebben
a korabeli propagandának, az „imperialista államok” agresszív kül-
politikáját, mindenekelőtt az USA vietnámi háborúját elítélő inten-
zív kampánynak.¹⁶¹ A szocialista államok a leigázott kis népek szuve-
renitásának védelmezőjeként jelentek meg a hírekben, akik elítélnék
mindenféle agressziót, és támogatásukról biztosítják a függetlensé-
güket hősiesen védelmező államokat.¹⁶² A „függetlenség” és „a bel-
ügyekbe való beavatkozás”, illetve „be nem avatkozás” fogalmi első-
sorban e propaganda révén kerülhettek be a szélesebb köztudatba és
lettek részei a politikáról, közügyekről folyó magándiskurzusoknak is.

A „Veled vagyunk Vietnám” jelszó alatt 1965 óta folyó erőteljes
amerikaellenes és a vietnámi néppel való szolidaritást hirdető kam-
pány nem maradt hatástalan. Sokakban váltott ki együttérzést az
agresszió áldozataival és keltett ellenszenvet az agresszorok iránt.¹⁶³

¹⁶¹ Példa ennek sajtórepresentációjára: „Gondoljunk az Amerikai Egyesült Álla-
mok vietnámi kegyetlen, embertelen háborújára. A távoli országban egy hős
nép védelmezi a rátámadó ragadozóval szemben hazáját, értékeit, eszméit,
haladásba vetett hitét. S ez a nép a haladás erőinek támogatásával emberfelet-
ti hősiességet tanúsít szabadságának, szocialista vívmányainak védelmében.”
Népszabadság, 1968. január 3. 1. Magasabb szinten, nagyobb igényekkel. Lo-
sonczy Pál újévi köszöntője.

¹⁶² Idézet Kádár János 1968. február 23-i beszédéből, amelyet Prágában, a CSKP
hatalomra jutásának 20. évfordulójára rendezett ünnepségen adott elő: „Párt-
jaink, országaink egymással, a Szovjetunióval, más szocialista országokkal,
minden együttműködésre kész szocialista és haladó erővel összefogva har-
colnak a nemzetközi imperializmus ellen. Együttműködésünk különösen fon-
tos a jelenlegi helyzetben, amikor az imperialisták, elsősorban az amerikai
imperialisták, a világ több térségében garázdálkodnak. Az imperialisták által
megtámadott népek elszántan védik szabadságukat, nemzeti függetlenségü-
ket. A szocialista országok teljes mértékben szolidárisak a megtámadottakkal,
és minden lehetséges módon segítik őket.” *Népszabadság* 1968. február 23. 1.
Díszünnepség... Kádár János: Szilárd hűség az internacionalizmushoz.

¹⁶³ Részlet egy visszaemlékezésből: „1968-ra már mindenfelé plakátok hirdették:
»Veled vagyunk, Vietnám!« »Szolidaritás Vietnámmal!« Az úttörők »viet-
námi őrseget« tartottak [...], vagy vasat, papírt gyűjtöttek, s az összeget el-
küldték Vietnámba. Tüntettünk, tiltakoztunk, a propaganda irányítói teljes
gőzre kapcsoltak. Néha ugyan túllőttek a célon: anyámat például rendkívül

Annak ellenére is ez lehetett a meghatározó érzelmi hozzáállás, hogy sokan eltűzötnak és erőltetettnek érezték a hivatalos kampányt,¹⁶⁴ valamint sokallották a Vietnámnak juttatott anyagi segít-

felháborította, amikor egy vietnámi kislányt (az ő szavaival élve) »véres kardként körbehordoztak az országban«, s a gyerek a legkülönbözőbb találkozón automatikusan sírva fakadva újra és újra elmesélte szenvedései történetét. Én azonban (akkor) semmi ízléstelenséget sem találtam ebben. Nem tudom, másokra is olyan hatást gyakorolt-e ez a kampány, mint rám, de azt hiszem, a tájékozatlanabb, naivabb fiatalok körében igen sikeresnek bizonyult. Annyit egészen biztosan elért, hogy igen sokan feltették maguknak a kérdést: tényleg, mit keresnek az amerikaiak Vietnámban? Gyanakvás, ellenszenv ébredt az Egyesült Államok iránt, és ez volt a fontos.” HAHNER 1997. 95–96.

- ¹⁶⁴ A felülről erőltetett tiltakozó és szolidaritási akciókhoz – ahogyan számos más hivatalos kampányhoz a korszakban – sokan csak kényszerből csatlakoztak. Az itt következő *Népszabadság*-cikk sokat elárul a kampánytevékenység jellegéről: „A főváros lakossága május 8-án nagygyűlésen csatlakozott az Országos Béketanács kezdeményezésére kibontakozott szolidaritási mozgalomhoz. A Budapest Hanoiért akció máris szép eredményeket hozott. A kommunisták kezdeményezésére vietnami műszakokat rendeztek a Mezőgazdasági Gépgyár, a Mechanikai Mérőműszerek Gyára, a Fonógépgyár, a Bányagépgyár, a Hazai Fésűsfonó, a Soroksári Vasöntöde és a Növényolaj gyár munkásai. A Csepel Vas- és Fémművek vietnami műszakjában 9 ezer dolgozó vett részt. A XVII. kerületi Összefogás Termelőszövetkezet tagsága a Budapest Hanoiért mozgalom keretében felhívással fordult a főváros valamennyi termelőszövetkezetéhez. A tsz-tagok vállalták, hogy egynapi keresetüket fizetik be a szolidaritási csekkszámlára. A Somogyi Béla úti általános iskola VI. osztályának tanulói 16 és fél mázsa papírhulladékot gyűjtöttek, átadták a MÉH-nek és a pénzt eljuttatták az Országos Béketanács elnökségéhez. Az V. kerületben működő tervező intézetek mérnökei vállalták, hogy elkészítik Hanoi olyan legjelentősebb létesítményeinek teljes dokumentációját, amelyeket az amerikai repülőgépek lebombáztak. A VI. kerületben a képzőművészek mutattak szép példát: legsikerültebb alkotásaikat ajánlották fel a szabadságáért küzdő vietnami népnek. A budapesti külkereskedelmi vállalatok a kommunisták javaslatára vállalták: jobb, ésszerűbb munkaszervezéssel elősegítik, hogy valamennyi vietnami megrendelés a határidő előtt jusson el a rendeltetési helyére. A kőbányai fiatalok 650 tranzisztoros rádiót ajánlottak fel vietnami testvéreiknek. Hírt adtunk már az MHSZ kezdeményezéséről is; mozgalmat kezdeményeztek. Egy klub–egy fegyver jelszóval. Az MHSZ-klubok ilyen céllal eddig 113 ezer forintot gyűjtöttek. A MÁV Ferencvárosi pályaudvarának dolgozói 100 ezer forintot fizettek be a szolidaritási csekkszámlára. Segítenek azonban a főváros sportegyesületei is:

séget.¹⁶⁵ (Mások viszont – baloldali radikális fiatalok –, éppen ellenkezőleg, kevesellték a támogatást, és a hivatalos megmozdulások mellé önszerveződő antiimperialista akciókat szerveztek.¹⁶⁶) A hazai megmozdulásokra és a háború jellegének megítélésére a vietnámi háború elleni nemzetközi tiltakozások is komoly hatással voltak.

A „belügyekbe való be nem avatkozás” mint követendő elv nemcsak az „imperialisták” kapcsán került szóba a propagandában, hanem pozitív példaként a szocialista államok vonatkozásában is

a Ferencváros valamennyi szakosztályának sportolói szolidaritási gyűlést tartanak június 6-án. A nagyszabású politikai demonstráció után az FTC labdarúgócsapata barátságos mérkőzést játszik egy másik egyesülettel és a teljes tiszta bevételt befizetik a szolidaritási csekkszámmlára. A főváros Vöröskereszt-szervezetei jelentik: 500 liter vért adtak a budapestiek eddig a hazájáért hőiesen küzdő vietnámi népnek. Az önkéntes véradók listáján Budapest valamennyi kerületében első helyen a munkásörök, a szocialista brigádok és az üzemi pártalapszervezetek állnak.” *Népszabadság*, 1968. június 2. 5. Budapest Hanoiért

¹⁶⁵ Egy korabeli vicc: „Kinek van a világon a leghosszabb autója? Kádár Jánosnak. A kormánya Moszkvában, ülése Pesten, a csomagtartója Vietnámban van.” A viccet Sz. Tamás, tapolcai gimnazista is elmesélte társainak. ÁBTL 3.1.2. M-33706. 26. „Kisfaludy Tamás” ügynök jelentése, 1968. november 15. Egy másik változat szerint: „Kinek van a világon a legnagyobb kocsija? [...] Hát Kádárnak! A kormánya a Kremlben van. Az ülése a Parlamentben. A csomagtartója Vietnámban. A fékje Kubában. A »tankja« pedig Csehszlovákiában!” HOMA 1994. <http://mek.oszk.hu/00500/00540/00540.htm> (Letöltve: 2018. szeptember 18.) – „Gyöngyi” ügynök hasonló véleményekről számolt be Barcsról: „...az átlagember úgy érzi, hogy a Vietnámnak nyújtandó anyagi segítség, amit TV-n, rádión keresztül nyilvánosan is közlünk (kórház felszerelve, iskolák felszerelve, gyógyszer stb.) az őt anyagilag megrövidíti. [...] magyarul kimondva..., sajnálja az anyagi segítségnyújtást.” ÁBTL 3.1.2. M-37999. 44. „Gyöngyi” ügynök jelentése, 1968. március 26.

¹⁶⁶ „1965-ben az ELTE bölcsészkarának és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemnek néhány hallgatója, az egyetemek KISZ bizottságainak kerekein belül létrehozta a Vietnámi Szolidaritási Bizottságot. Az akkortájt éppen radikális baloldali fiatalok úgy gondolták, a szocialista országok kormányai nem támogatják eléggé a vietnámi nép szabadságharcát, és elhanyagolják internacionalista kötelezettségeiket. Ráadásul, úgy vélték, nem fektetnek elég hangsúlyt a fiatalok forradalmi öntudatának fejlesztésére. A szemükben Vietnam ügye alkalmasnak látszott a politikai aktivitás felélesztésére.” APOR 2011. <http://vilag.transindex.ro/?cikk=14423> Letöltés: 2018. szept. 16. Nézeteikről és tevékenységükről lásd még: DALOS 1989.

megjelent. A köztük lévő kapcsolatot az erről szóló deklarációk és elvi nyilatkozatok szerint egymás szuverenitásának tiszteletben tartása jellemzi. „A szocialista országok közötti kapcsolat a szívéllyes barátság, az egyenjogúság és a bizalom, a kölcsönös támogatás és az egymás ügyeibe való be nem avatkozás elvén nyugodott és nyugszik”¹⁶⁷ – írta 1968 márciusában a *Pravda*.

Nem meglepő tehát, hogy 1968. augusztus 21. után az emberek jelentős része a Csehszlovákia elleni intervenciót is eszerint ítélte meg (és ítélte el), illetve indulatosan kérte számon a résztvevőkön korábban hangoztatott elveiket. Így tett például F. László (28 éves mezőgazdasági gépészmérnök, Budapest), aki párhuzamot is vont az amerikaiak vietnámi háborúja és Csehszlovákia megszállása között. „*Erkölcsei hitelünk* gyengül azzal – mondta –, hogy úgy beavatkozunk idegen országok belügyeibe, illetve hogy idegen területre megyünk, mint ahogy az amerikaiak Vietnámban csinálják, és kérdeztem, hogy miben mutatkozik meg így erkölcsi fölényünk.”¹⁶⁸ Nemcsak ő ítélte meg a történeteket erkölcsi nézőpontból. A morális megközelítés másoknál is megjelent. K. József (vájár, Várpalotai Szénbányák) szerint „*szégyen és gyalázat*, hogy ilyen kis népre a fél Európa rátör.”¹⁶⁹ Ugyanígy vélekedett K. Bertalan (raktáros, Szombathelyi Vízügyi Igazgatóság) is, aki kijelentette, „hogy a csehek megszállása a kommunisták eddigi legnagyobb *szégyene*.”¹⁷⁰ B. László őrnagynak (Szentés) szintén erkölcsi kifogásai voltak az intervenciót illetően. A párttag katonatiszt azonban „belülről” ítélte meg az agressziót, az erőszak megjelenését a szocialista országok kapcsolatában tartotta morálisan elfogadhatatlannak. „Most azt mondják, hogy ez szükséges volt, de lehet, hogy anélkül is képesek lettek volna a csehek rendezni sorukat, és megszabadulhattunk vol-

¹⁶⁷ *Népszabadság* 1968. március 29. péntek 6. A *Pravda* a nyugati sajtó rágalmairól

¹⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 6. F. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 23.

¹⁶⁹ ÁBTL 3.1.2. M-32975. 94. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

¹⁷⁰ ÁBTL 3.1.2. M-35787. 193. „Baráth János” ügynök jelentése, 1968. szeptember 11.

na attól a *szégyentől*, hogy a szocialista országok fegyveres erőszakot alkalmaznak egy másik szocialista ország ellen.”¹⁷¹

Nagyon sokan történelmi párhuzamokkal fejezték ki, hogy miért ítélik el a megszállást. Voltak, akikben a hitleri Németország agresszív külpolitikáját idézte fel a Csehszlovákia elleni agresszió, mások pedig az 1956-os magyar forradalmat eltipró szovjet invázióval hasonlították össze. G. Iván (bányász, Oroszlány) „*hitleri módszernek*” nevezte az eljárást, amelynek lényegét abban látta, hogy „ha valami nem tetszik [...], akkor [...] megszállunk egy független államot, és azt ültetünk a főnöki székbe, aki mindenben kiszolgálja a diktátort. Mert most a Szovjetunió éppúgy akar fellépni.”¹⁷² F. József (volt uradalmi tisztviselő, Tata) szerint is „*Hitler módszere* ez a figura, és a mostani szovjet eljárás a németekétől semmiben sem különbözik.”¹⁷³ K. Sándor (45 éves, ács, Orosháza) szintén ezzel a hasonlattal élt. „Magából kikeltve, ordítózva kiabálta, hogy a Szovjetunió és szövetségesei *hitleri módra* rohanták le Csehszlovákiát.”¹⁷⁴ Roland Joseph A. (22 éves, postai alkalmazott, Budapest) százforintos bankjegyek útján kísérelte meg véleményét a szélesebb nyilvánosság elé tárni. A következő szöveget írta fel golyóstollal az egyik papírpénzre: „Magyar és szovjet *fasiszták* megszállták Csehszlovákiát 1968. augusztus 20-án. Gyalázat.”¹⁷⁵ Egy másik bankjegyen pedig a magyar címerre rajzolt horogkereszt volt hívatra kifejezni álláspontját.¹⁷⁶ Számos külföldi tudós

¹⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M-33159. „Sándor” informátor jelentése, 1968. szeptember 19.

¹⁷² ÁBTL 3.1.2. M-32610/3. 37. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. november 21.

¹⁷³ ÁBTL 3.1.2. M-33543. 33. „Nagy Márton” ügynök jelentése, 1969. augusztus 14. Az ügynöki figyelem az intervenció egyéves évfordulóján újra a csehszlovákiai helyzettel kapcsolatos „ellenséges” véleményekre irányult.

¹⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14980/821. 9. Az Orosházi Járásbíróság ítélete K. Sándor ügyében, 1968. november 29.

¹⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155081. 8. Határozat Roland Joseph A. őrizetbe vételéről, 1968. augusztus 30.

¹⁷⁶ A másik bankjegyre a következő feliratot írta: „Szabadságot, demokráciát a bebörtönzött csehszlovák hazafiaknak!” A Pesti Központi Kerületi Bíróság izgatás miatt egy év szabadságvesztésre ítélte a férfit, aminek végrehajtását három év próbaidőre felfüggesztette. ÁBTL 3.1.9. V-155081. 69. A Pesti Központi Kerületi Bíróság ítélete Roland Joseph A. ügyében, 1968. október 29.

szintén azzal az indoklással mondta le részvételét magyarországi tudományos rendezvényeken 1968 augusztusa 21. után, hogy a magyar kormány „a *hitleri fasiszta* megszálláshoz” hasonló akcióban vesz részt.¹⁷⁷

Az intervenció ellen tiltakozó lakosok Csehszlovákiában is a hitleri Németország módszereivel állították párhuzamba a Szovjetunió és szövetségeseinek fegyveres akcióját. A legkülönbözőbb nyilvános helyeken (épületek falára, üzletek kirakataira ragasztva, írva, járdákra és úttestekre felfestve stb.) megjelenő feliratok leggyakrabban a független csehszlovák állam végét jelentő 1938–1939-es német támadással¹⁷⁸ azonosították a harminc évvel később történeteket. A megszállók ilyen feliratokat és jelképeket láthattak a közterületeken: „Rusi 1968 – Nemci 1938” (oroszok – németek), „Hitler = Brezsnyev”, „Hitler – Koszigin testvérek”¹⁷⁹, „Megszállók, Hitler fiókái, takarodjatok!”, „SZSZSZR = SS”, ötágú csillag = horogkereszt.¹⁸⁰

Nyilván nem meglepő, hogy Magyarországon sokan az 1956-os magyar forradalomhoz hasonlították a Csehszlovákiában történeteket. Nemcsak a megszállást elítélő, hanem az intervenciót helyeslő véleménynyilvánítók is. Előbbiek a fegyveres beavatkozást megelőző, azt kiváltó eseménysort mindkét országban pozitív folyamatnak, a demokratikus politikai viszonyok megteremtésére és a szovjet befolyás visszaszorítására irányuló törekvésnek tekintették. Forradalomról, illetve az „emberarcú szocializmus” megteremtéséről beszéltek, amelyeknek a szovjet, illetve a Varsói Szerződés öt tagállamának csapatai vetettek erőszakkal véget. A katonai fellé-

¹⁷⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt.-829/2. 36. Nagy Béla rendőr alezredes jelentése „Edison” titkos munkatárssal való találkozóról, 1968. szeptember 6.

¹⁷⁸ A müncheni egyezmény értelmében 1938 őszén Németországhoz csatolták az első világháború után Csehszlovákiához került Szudéta-vidéket, ahol közel három milliós német kisebbség élt. 1939. március 14-én Szlovákia – Hitler biztatására – kimondta függetlenségét, majd másnap Csehszlovákia megmaradt területét német csapatok szállták meg, amely Cseh-Morva Protektorátus néven a második világháború végéig lényegében a Harmadik Birodalom része volt.

¹⁷⁹ Alekszej Nyikolajevics Koszigin a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke volt 1964 és 1980 között.

¹⁸⁰ HL MN „Zala” (1968) 64. doboz 100. ő. e. 5. (HDS pol. oszt. Kiss Lajos vörögy iratai, hangulatjelentések, politikai munka) A vezetők és a lakosság véleménye (kézirásos feljegyzés, i. n.)

pést szükséges és elkerülhetetlen (bár sajnálatos) lépésnek tekintők közül is sokan hivatkoztak '56-ra, de azt ellenforradalomnak minősítették, és – a hivatalos érveléssel egyetértve – Csehszlovákiában szintén a szocializmust látták veszélyben. Az '56-ról alkotott kép tehát általában meghatározta a '68-ról kialakított véleményeket is.

Az intervenciót elítélő és '56 novemberéhez hasonlító vélemények hangja hol együttérző, hol pedig elkeseredett és borúlátó volt. A szolidaritást a szomszéd ország lakosaival egy megtámadott kis nép iránti rokonszenven túl a szovjet érdekszférába tartozó országok valamiféle sorsközösségének a felismerése váltotta ki. „Szegény csehek – fejezte ki sajnálatát B. József (várpalotai vájár, 1956-ban nemzetőr¹⁸¹) – ugyanúgy jártak, mint a magyarok 1956-ban, amikor szabadok akartunk lenni.”¹⁸² Más véleményekben a defetista hang uralkodott. '56 után '68 újra bebizonyította – szűrték le a tanulságot a történetekből az így nyilatkozók –, hogy nem lehet kiszabadulni egykönnyen a szovjet hatalom szorításából. Sz. Károly várpalotai lakos (1956-ban nemzetőr¹⁸³) az alábbi következtetést vonta le: „Így jártunk mi is '56-ban, mert az oroszok nem engedik, hogy a népek úgy éljenek, ahogy akarnak. *Itt csak az történhet, amit ők akarnak.*”¹⁸⁴ R. Antal (fényképész, Komáromi Ipari Ktsz) szerint „aki az oroszoknak nem tetszik, azokat mind félreállítják. A csehek is úgy járnak, mint mi magyarok '56-ban, csak náluk lassabban és nehezebben megy, mint nálunk. Nagyon *sajnálja a cseheket*, mert azt gondolta, nekik majd jobb lesz, mint a magyaroknak. *Nem tud itt senki semmit csinálni*, az oroszok nagyon erősek és nem is szégyenlősek.”¹⁸⁵

Azokat a megnyilvánulásokat is az intervenciót elítélő vélemények csoportjába sorolhatjuk, amelyek nem közvetlenül az agresszióról, hanem az agresszióra adott csehszlovákiai reakciókról szóltak; dicsérték a csehszlovák párt és állam vezetőinek bátor kiállását és

¹⁸¹ GALAMBOS 2016. 182.

¹⁸² ÁBTL 3.1.2. M-32975. 196. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. szeptember 13.

¹⁸³ Sz. Károly az 1957. évi „nagy bányászper” XVI. rendű vádlottjaként négy év börtönbüntetést kapott. GALAMBOS 2016. 132.

¹⁸⁴ ÁBTL 3.1.2. M-32975. 94. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

¹⁸⁵ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 196. „Marosi István” ügynök jelentése, 1969. október 1.

lelkesedtek a megszállókkal szemben kialakult „nemzeti összefogásért” (tiltakozó akciók, passzív ellenállás). Ezeket a kijelentéseket többnyire az elégedett és bizakodó hang jellemezte. G. N. István (villanyszerelő, Várpalota) „Lantos Sándor” ügynök jelentése szerint „örül annak, hogy a csehek így viselkednek, és reméli, hogy rövidesen nálunk is lesz még ’56, amikor mi is *szembefordulhatunk az oroszokkal*.”¹⁸⁶ S. István (várpalotai lakos, ’56-os elítélt) is „*kitörő lelkesedéssel*” beszélt ugyancsak „Lantos Sándor” ügynöknek (akit egyébként ’56-os múltjával zsarolva szerveztek be¹⁸⁷) arról, hogy „[l]átod, pajtás, jön már a mi napunk is, amire oly régóta vártunk. S. István elmondta, hogy ő, amióta a csehszlovák helyzet ilyen komoly fordulatot vett, azóta úgy érzi, hogy *állandó ünnepnap* van, és ő a maga részéről bízik abban, hogy előbb-utóbb nálunk is lesz egy 1956, ami most már nem a nép magára hagyatva [sic!], hanem a külföldi, nyugati államok segítségével győzni is fog.”¹⁸⁸ Gy. Lajos (történelem–népművelés szakos egyetemista, Debrecen) szintén lelkesen üdvözölte az agresszióval szembeni csehszlovák ellenállást: „...szinte *hurrával fogadta* az esemény-sorozatot.”¹⁸⁹

G. Iván (Oroszlány) is ’56-tal állította párhuzamba ’68-at. Ő azonban a különbséget hangsúlyozta a „csehek”¹⁹⁰ megszállókkal szemben tanúsított bátor magatartása és a „magyarok” ’56 utáni

¹⁸⁶ ÁBTL 3.1.2. M-32975. 94. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

¹⁸⁷ „Lantos Sándor” fedőnév alatt beszervezett L. Sándor a várpalotai Forradalmi Tanács elnökhelyettese volt. Forradalmi tevékenysége miatt később három hónapra közbiztonsági őrizetbe helyezték. GALAMBOS 2016. 60.

¹⁸⁸ ÁBTL 3.1.2. M-32975 100. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

¹⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 22. Feljegyzés Lenkefi Konrád (főelőadó) meghallgatásáról, 1968. október 10.

¹⁹⁰ Csehszlovákia lakosságának megnevezésére leggyakrabban a „csehek” kifejezés szerepel az ügynökjelentésekben. A „csehszlovákok” megnevezés sokkal ritkábban fordul elő. „Szlovákok” alatt általában a szlovák népeiséget értették, és legtöbbször olyan szöveggörnyezetben használták, amikor a csehekkel vagy a magyar kisebbséggel kapcsolatos viszonyukról beszéltek. A „cseszkók” kifejezéssel csak egyszer találkoztam. A jelentés írója – a jelentésírás természeténél fogva – nem tudta pontosan felidézni a megfigyelt szavait, ezért a jelentések valószínűleg inkább az ügynök, mint a megfigyelt szóhasználatát tükrözik.

viselkedése között. A csehszlovák példa kapcsán mondott lesújtó véleményt a behódoló magyar politikai elitről: „A csehek aztán jól befűtöttek Brezsnyevnek, no, még egész Moszkvának és táborainak [sic!]. Ők *dacolnak az orosz tankokkal*, és ha kell, hát tüntetnek még a vörösök ellen is, ott nem találnak oly könnyen egy másik Kádárt és hasonló kompániát, ott aztán egységes az egész ország, és ott van tekintélye Dubčeknek, az egy igazi pártfőnök.”¹⁹¹ Hasonló összehasonlítást tett K. László (Komáromi Ipari Ktsz) is, aki keserűen állapította meg a csehszlovákok egységes fellépésével kapcsolatban, hogy ha „a magyarok is ezt csinálnák, más lenne nálunk is a helyzet.”¹⁹² P. Miklós újságíró szintén „*ujjongott*” hogy a csehek nem „adják be a derekukat”, és ő is hozzátette, hogy „legalább ők megmutatják, ha már mi annak idején nem tudtuk.”¹⁹³

A nemzeti ellenállást, a lakosság szinte egyöntetű szembeszegülését a megszállókkal egyesek az ország demokratikus hagyományai-val hozták összefüggésbe, szoros kapcsolatot feltételezve a masaryki köztársaság alatti politikai szocializáció és az állampolgárok 1968-as viselkedése között („megfeledkezvén” a közben eltelt harminc évről, a német megszállás és a Gottwald–Novotný-féle sztálinista időszak „zavaró” hatásairól). A két világháború közötti Csehszlovákiát a közép-európai térség legdemokratikusabb államának tartották (V. István [Oroszlány] egyenesen Európa legdemokratikusabb országaként beszélt róla¹⁹⁴), élesen szembeállítva a magyar Horthy-korszak autoriter politikai berendezkedésével.¹⁹⁵ A megszállók elleni egységes fellépést H. Béla (bányász, Oroszlány) is a „csehek” demokratikus karakterével magyarázta. Úgy vélte, hogy mivel Csehszlovákiában igen komoly gyökere van a demokráciának, „ezért ott nem lehet úgy diktatúrát ráerőszakolni a népre, mint itt Magyaror-

¹⁹¹ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 37. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. november 21.

¹⁹² ÁBTL 3.1.2. M-33858. 148. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 30.

¹⁹³ ÁBTL 3.2.3. Mt-201. 40. „Építő” titkos munkatárs jelentése, 1968. szeptember 12.

¹⁹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 20. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

¹⁹⁵ Az utóbbi időben több történész is megkérdőjelezte a masaryki köztársaság demokratikus jellegét. A szocialista időkben a „Horthy-fasizmusról” alkotott kép pedig már a rendszerváltás előtt is árnyaltabbá kezdett válni. Erről bővebben BENCsik 2013. 7–26.

szágon.”¹⁹⁶ Ennek első jele, hogy „a szovjet pártfőnökök mégis csak engedtek, mert meghagyták a teljes állami és pártfőnökök garnitúráját. És már ez is bizonyíték arra, hogy ott a cseheknél mégis csak lesz demokrácia szocializmus [sic!] [valószínűleg demokratikus szocializmus], amit még a magyarok is meg fognak bámulni.”¹⁹⁷

Nemzeti karakterjegyekkel érvelő magyarázatok inkább az intervencióval egyetértő megnyilvánulásokra voltak jellemzőek. Ezek – értelemszerűen – a „csehek” negatív jellemvonásaiban keresték a történések okait. H. Béla véleménye „ellenpárjának” tekinthető Sz. István, gyulai gimnáziumi tanár kijelentése, aki szerint „Csehszlovákiában simán le fog zajlani minden, mert a csehek egyrészt diplomatikusabbak, mint például a magyarok, másrészt viszont *gyávák* is, könnyen belenyugodnak mindenbe. Így volt ez a német megszállás alatt is, sőt, így volt ez a Habsburgok idején is.”¹⁹⁸ A „diplomatus” szó pozitív jelentése a mondat második felében rögtön más megvilágításba kerül. A „csehek” ezek szerint nemcsak azért fognak belenyugodni a megszállásba, mivel magatartásukat inkább a megegyezésre, mint az ellentétek kiélezésére irányuló törekvés jellemzi, azaz „diplomatusak”, hanem azért is, mivel megalkuvásra hajlamosak, illetve egyszerűen csak gyávák a küzdelemre. Velük szemben ugyanakkor a „magyarok” nemzeti karakterét – amennyiben erre a pár szavas utalásból következtetni tudunk – nem a diplomatus visszafogottság jellemzi, hanem – feltehetően erre gondolt Sz. István – az indulatok és az érzelmek vezérelte cselekvés, a „kurucos” mentalitás, a „szabadságharcos” attitűd. (Sz. István kijelentése az intervenció első vagy második napján hangzott el, amikor még nem lehetett tudni, hogy meddig tart és milyen heves lesz a megszállókkal szembeni ellenállás. H. Béla egy jó héttel később már tisztában volt méreteivel és intenzitásával.)

Az ügynökök jelentéseiből kirajzolódó kép szerint a környezetükben élők nagy többsége nem nyilatkozott „ellenségesen” az intervencióval kapcsolatban. Ez azonban nem jelentette azt, hogy

¹⁹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 20. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 29.

¹⁹⁷ Uo.

¹⁹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29950/3. 172. „Répási” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

helyeselték is a katonai akciót. Sokan tudatosan kerültek az állásfoglalást, feltehetően azért, mivel féltek a hivatalossal nem vagy nem mindenben egyező véleményük nyilvános hangoztatásától. Az egri lakosokat figyelő „Virág Ferenc” ügynök például augusztus 21. után három egymást követő nap is arról írt, hogy „általában kerültek az emberek a nyilatkozatot és az állásfoglalást.”¹⁹⁹ „Az esemény másnapján is tart a *tudatos és szigorú hallgatás*. Mindenki a legszűkebb kör részére tartja véleményét. Rokonok, legjobb barátok figyelmeztetik egymást: Most mutasd meg, hogy tudsz hallgatni! Nincs véleményed! Nem tudsz semmit! Sok a rendőr a tömegben!”²⁰⁰ Augusztus 23-án szintén arról számolt be, hogy ismerősei továbbra is tartózkodnak a véleménynyilvánítástól.²⁰¹ Nemcsak az egri ügynök tapasztalta ezt. Félelmekről számolt be a szombathelyi „Baráth János” is: „az emberek *félve nyilatkoznak*, és mielőtt beszélnek, körülnéznek, félve a következményektől.”²⁰² „Lantos Sándor” pedig a várpalotai szénbányák „volt ellenforradalmár és büntetett előéletű” dolgozóiról állította azt, hogy csak „maguk között beszélnek nyíltan, *mások előtt hallgatnak*.” Egyikük óvatosságra intő szavait is felidézte: Sz. Károly „felfogása szerint Csehszlovákiában minden úgy lesz, ahogy az oroszok akarják, és ez intő példa nekünk is, hogy vigyázni kell a kijelentéseinkre, *csak magunk között lehet beszélni*, mert ebből baj lehet.”²⁰³ A megbízható barátnak tartott ügynök, a volt '56-os harcostárs előtt azonban nem titkolták véleményüket.²⁰⁴

¹⁹⁹ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 188. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. augusztus 21.

²⁰⁰ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 190. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

²⁰¹ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 193. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

²⁰² ÁBTL 3.1.2. M-35787. 193. „Baráth János” ügynök jelentése, 1968. szeptember 11.

²⁰³ ÁBTL 3.1.2. M-32975. 119. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. szeptember 13.

²⁰⁴ ÁBTL 3.1.2. M-32975. 94. „Lantos Sándor” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

Helyeslők és megértők (bár aggódók)

Az intervencióról „pozitívan nyilatkozók”, azaz a bevonulást helyeslő, a hivatalos indoklással egyetértő személyek között kevesen voltak olyanok, akiknek ennek ellenére ne lettek volna fenntartásaik a katonai beavatkozással kapcsolatban. Megértőnek bizonyultak az intervenció szükségességét illetően, sajnálatos, de elkerülhetetlen lépésnek tartották, ugyanakkor az akció várható negatív következményeivel összefüggő aggodalmaiknak is hangot adtak. „Edison” ügynök „aggódóan pozitívnak” nevezte az ilyen megnyilvánulásokat.²⁰⁵

A legtöbb észrevétel az intervencióban való magyar részvétellel volt kapcsolatos. Sokan gondolták úgy, hogy a magyar alakulatok nélkül kellett volna a katonai akciót végrehajtani. Az esztergomi Műszeripari Művek dolgozói – „Déri Tibor” (!) informátor jelentése szerint – egyetértettek a bevonulással, azonban többen is úgy nyilatkoztak, hogy „a magyaroknak nem kellett volna beavatkozni, *csinálták volna a szovjetek egyedül*.”²⁰⁶ Ugyanezt tapasztalta „Kertész János” informátor is a taszári laktanyában: „Az események általában az embereket váratlanul érték. A helyzetre változatosan reagáltak. Javarészt helyeselték kormányunk, Pártunk gyors segítségnyújtását, de sokan úgy vélték, hogy *kár volt nekünk is részt venni* a katonai segítségben.”²⁰⁷

Az így vélekedők a két állam közti jó (egyre jobb) viszony megromlásával indokolták, hogy miért kellett volna a magyaroknak a háttérben maradniuk. Legfőképpen a szlovákiai magyar kisebbség helyzetének várható rosszabbodásától tartottak. Bár az „ideológiailag jól képzett” – azaz a hatalmon lévők elvárásaihoz tudatosan alkalmazkodó – megszólalók erre csak félve hivatkoztak, nehogy a „nacionalizmus” vádja érje őket, annál többen emlegették – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – a lojalitás látszatának megteremtésével kevésbé törődők. „Kár, hogy nekünk kell Szlovákiát megszállni,

²⁰⁵ ÁBTL 3.2.3. Mt.-829/2. 36. Nagy Béla rendőr alezredes jelentése „Edison” titkos munkatárssal való találkozóról, 1968. augusztus 22.

²⁰⁶ ÁBTL 3.1.2. M-31287. 71. „Déri Tibor” informátor jelentése, 1968. augusztus 29.

²⁰⁷ ÁBTL 3.1.2. M-32100. „Kertész János” informátor jelentése, 1968. augusztus 26.

ez tovább rontja a két nép viszonyát”²⁰⁸ – mondta L. János nyugalmazott tanár (Eger). „Csak a magyarok ne mentek volna, az oroszok mehettek. [...] Eddig se szerették a magyarokat, de ezúttal még jobban utálni fogják őket”²⁰⁹ – állapította meg K. László (Komáromi Ipari Ktsz). A szekszárdi lakosokat szemmel tartó „Péter” ügynök saját álláspontját²¹⁰ fejtette ki: „[M]erész stratégia az ultra-nacionalizmus fertőzött területére vinni és magyarul területe a magyarokat, akik ma is Felvidéknek hallják otthon szüleiktől Szlovákiát emlegetni. Mind a szlovákok, mind a magyarok nemzetiellenérzései tápot kapnak, felszakadnak a sebek. Ez csak átrepült az agyamon, féltve a már konszolidálódott nemzetiellenérzési helyzetet. Nem öntenek-e olajat a tűzre?”²¹¹

A szomszédos országgal való jó kapcsolat az intervenciót elítélők számára is fontos érv volt. „Baráth János” ügynöknek az agresszió általános elutasításáról fentebb már idézett jelentése így folytatódott: „Különösen nem tetszett az embereknek a magyar csapatok bevonulása. Érveltek azzal, hogy már kezdett a barátság és a jóviszony kialakulni a két ország között, és most *mint megszállók mutatkoztak be* a magyarok.”²¹² D. Sándor (volt katonatiszt,

²⁰⁸ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 188. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. augusztus 21.

²⁰⁹ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 146. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 26.

²¹⁰ A Szekszárdról jelentő „Péter” azok közé a hálózati emberek közé tartozhatott, akik besúgás nélkül próbáltak meg besúgók lenni. Egyszerre akart az állambiztonsággal együttműködni kész állampolgárnak mutatkozni és a lehető legkevesebbet elárulni a szemmel tartott szekszárdi polgárok „ellenségesnek” minősíthető megnyilatkozásaiból. A dilemmát úgy gondolta megoldani, hogy hosszú és részletes jelentéseket írt – lássák megbízói, hogy komolyan veszi az ügynöki munkát –, de csupán a „pozitív” vagy az államvédelmi figyelem szempontjából érdektelennek tűnő reakciókról számolt be bővebben. „Negatív” reakciókat alig és konkrétumok nélkül említett csupán. Saját véleményét viszont gyakran belefoglalta jelentéseibe, sőt, olykor a környezetében élők reakciói helyett a hivatalos állásponhoz közeli, tartóztatásának elvárásaihoz igazodó nézetei tették ki beszámolóinak tekintélyes részét. Lásd erről: FARKAS 2018. 99–114.

²¹¹ ÁBTL 3.1.2. M-33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

²¹² ÁBTL 3.1.2. M-35787. 193. „Baráth János” ügynök jelentése, 1968. szeptember 11.

Komárom) keserűen állapította meg egy évvel később, hogy beigazolódta félelmei: „[A] magyarok azóta sokkal többet szenvednek, mióta a megszállás megtörtént. Nagyon nagy a magyarok elleni gyűlölet [...] A hivatalokban nem beszélnek magyarul, és aki nem tud szlovákul, nem tud intézni semmit. Nálunk viszont [...] mindent megtesznek a tótnak, mert mi mindenkinek behódolunk, *nekünk nem szabadott volna tavaly átmenni*, most nem gyűlölnék úgy a magyarokat. Sajnos a vezetőink soha nem politizálnak jól.”²¹³

A Szovjetunió és a „szocialista világrendszer”, valamint a kommunista mozgalom tekintély- és hitelvesztése szintén fontos érv volt az intervenciót elfogadók, de aggodalmaiknak is hangot adók véleményeiben. K. Dezső, szekszárdi lakos a kedvezőtlen „nemzetközi megítélés” miatt tartotta problémásnak a beavatkozást. Úgy gondolta, hogy nem eléggé meggyőzőek a katonai akció feltétlen szükségességét bizonyító érvek, „pláne, ha még a cseh kormányzati szervek sem vállalják a behívást.”²¹⁴ E félelmek indokoltságát jól tükrözik Lenny Wellsnek (a Brit Kommunista Párt vezetőségének tagja) „Edison” ügynökhöz²¹⁵ intézett szavai: „A csehszlovákiai eseményeket igen súlyosan ítéli meg a nyugati kommunista mozgalom szempontjából – olvashatjuk „Edison” jelentésében. – Az Angol KP-t már az 1956-os magyarországi események rendkívül legyengítették.”²¹⁶ [...] [A csehszlovákiai bevonulás] *mérhetetlen károkat fog okozni a pártnak és a baloldali szakszervezeteknek*. [...] Rendkívül sajnálatosnak tartja azt a körülményt, hogy a hatalmon lévő kommunista pártok problémái mindig a nyugati kommunista pártokat sújtják. Ő személy szerint megérti, hogy esetleg feltétlenül szükséges volt ilyen megoldáshoz folyamodni, de érthetetlennek tartja, hogy 12 óra elteltével még mindig egyetlen párt- vagy kormányvezető nevét nem tudták nyilvánosságra hozni a szövetséges csapatok behívásának

²¹³ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 194. „Marosi István” ügynök jelentése, 1969. szeptember 8.

²¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-33014. 273. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

²¹⁵ „Edison” a Budapesti Műszaki Egyetem professzora és a magyar UNESCO bizottság tagja volt. ÁBTL 3.2.3. Mt.-829/2. 36. Nagy Béla rendőr alezredes jelentése „Edison” titkos munkatárssal való találkozásról, 1968. augusztus 22.

²¹⁶ Lásd erről bővebben: SZEREDA 1996. 80–102., RÁCZ 2014. 385–398.

alátámasztására. Ha ez így folytatódik, az egész világ közvéleménye előtt kétségesse válik a kommunista vezetők szavának hihetősége.”²¹⁷

Sz. István (gimnáziumi tanár, Gyula) szerint is „igen nagy balélés volt ez a Szovjetunió részéről, nehéz lesz ezt Nyugaton megmagyarázni. Nagyon sokat ártottak ezzel a kommunista mozgalomnak.”²¹⁸ Tanártársa, M. László is a világkommunizmus válságáról beszélt: „Olyan megnyilatkozások és jelenségek, amilyeneket most a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban megfigyelhetünk a világ különböző kommunista pártjaiban, elképzelhetetlenek lettek volna Sztálin idejében. Akkor még Jugoszláviával szemben egységesen álltak a Szovjetunió mellett a kommunista pártok.”²¹⁹ Az agresszió egyik legkárosabb következményének ítélte a nemzetközi kommunista mozgalom meggyengülését M. László (az Akadémiai Kiadó körzeti megbízottja, Eger) is: „A nyugati kommunista pártok elfordulnak a szovjet politikától, Olaszországban és Franciaországban soha nem látott kommunistaellenes kampány indult, a svéd kommunisták elvesztették szavazóik túlnyomó részét, a jugoszláv párt továbbra is a leghatározottabban elítéli az öt állam fegyveres lépését, eközben tagadja a nyugatnémet állam revansista szándékait és az NDK-t vádolja háborús uszítással. Románia álláspontját fontos nyugati politikuskok sorozatos látogatásokkal igyekeznek nyíltan a maguk oldalára megnyerni. További messzemenő hatás, hogy kétséges az év végére Moszkvába tervezett kommunista világértekezlet²²⁰ összehívása.”²²¹

²¹⁷ ÁBTL 3.2.3. 34. Mt.-829/2. 34. Nagy Béla rendőr alezredes jelentése „Edison” titkos munkatárssal való találkozóról, 1968. augusztus 22.

²¹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29950/3. 172. „Répási” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

²¹⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29950/3. 178. „Répási” ügynök jelentése, 1968. szeptember 17.

²²⁰ Az 1956-ot követő időszakban a nemzetközi kommunista mozgalom kiemelkedő eseményei voltak a kommunista és munkáspártok úgynevezett nagytanácskozásai. 1957 és 1963 után az 1968 novemberére tervezett harmadik összejövetelüket a csehszlovákiai bevonulás miatti nézeteltérések miatt végül csak 1969 nyarán tudták megtartani Moszkvában. A nagytanácskozást a résztvevő pártok budapesti konzultatív találkozója előzte meg. Az MSZMP Külügyi Osztályának jelentős szerepe volt az ellentétek elsimításában. Lásd erről: MEZEI 2015. 7–8.; 103–105.

²²¹ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 220. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. szeptember 20.

A „szocialista tábor” gyengülése az invázió következtében, és a kommunista mozgalomban mutatkozó válságjelek nem mindenkit töltöttek el aggodalommal. Az intervenciót elítélők köréből többen is inkább biztató jelnek tekintették, sőt, egyesek a Szovjetunió által erőszakkal egyben tartott rendszer rövid időn belüli összeomlását vizionálták. H. Béla (bányász, Oroszlány) enyhe iróniát sem nélkülöző véleménye szerint „lassan, de biztosan *leomlik a megbonthatatlan szocialista egység*, melyet még Sztálin és Hruscsov kovácsolt össze, [...] az összetartás is csak erőszakkal menthető meg. Tehát terror és erőszak nélkül nincs és nem is lesz szocializmus, ezt ő így látja, de a történelem [is] ezt bizonyítja.”²²² T. József (nyugdíjas, Monor) már az intervenció előtt is – a „varsói levél” utáni napokban – úgy gondolta, hogy a csehszlovákok magatartása egy „*bomlási folyamat* elindítója, mely tovább fog folytatódni, Magyarország is hamarosan követni fogja. Így már Románia, Csehszlovákia, Kína levált, s ide sorolható Lengyelország is, mert szerinte Lengyelország sem 100%-osan áll a Szovjetunió oldalán.”²²³ [...] [Á]llítása szerint az általános közhangulat is megegyezik az ő véleményével.”²²⁴ Földije, P. Sándor az intervenció után pedig már határozottan állította, hogy „[r]ecseg-ropog a szocialista tábor, s hamarosan *össze fog dőlni*.”²²⁵

Az ügynökjelentések megőriztek néhány „balos” véleményt is. Ezek hangoztatói teljes mértékben egyetértettek a katonai akcióval, sőt úgy gondolták, hogy már jóval korábban be kellett volna avatkozni katonai erővel a Csehszlovákiában zajló, egyértelműen ellenforradalminak ítélt folyamatokba. A párt politikáját „balról” bíráló vélemények, még ha az intervenciót kívánatos lépésnek is tartották, ugyanúgy negatív megnyilvánulásoknak számítottak a hivatalos megítélés szerint, mint az intervenciót „jobbról” támadók és a

²²² ÁBTL 3.1.2. M-32610. 20. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 29.

²²³ Tévedett. A lengyel pártvezetés már a kezdetektől a Dubček-féle politika elleni kemény fellépés híve volt.

²²⁴ ÁBTL 3.1.2. M-37115. 137. „Szentirmay István” ügynök jelentése, 1968. július 26.

²²⁵ ÁBTL 3.1.2. M-37115. 144. „Szentirmay István” ügynök jelentése, 1968. október 3.

párton belüli revizionisták véleményei.²²⁶ M. Ferencné (szekszárdi bélyegkereskedő, párttag) az intervenció előtti nap érkezett haza tátrai nyaralásából, és pár nappal később megbotránkozva mesélte „Péter” ügynöknek az ott tapasztaltakat: „Elmesélte, hogy annyira szidták ott az oroszokat, hogy rossz volt hallgatni. Mindenért ők most a bűnbakok. Olyan hosszú ideig kapott a reakció szabad kezét Csehszlovákiában az elmúlt hónapok alatt, hogy tervszerűen rombolták le a tiszteletet és a megbecsülést a Szovjetunió iránt. Mintha csak álarcot viselt volna eddig ez az ország, úgy felhergelték most a gyűlölködésre. M. Ferencné cseppet sem lepődött meg a megszólaláson, sőt úgy véli, *hosszú hónapokat késtek vele.*”²²⁷

Az intervenciót helyeslő megnyilvánulások között némileg elkülönülnek, de jelentős halmazt képeznek azok a vélemények, amelyek

²²⁶ Az MSZMP PB így értékelte az intervencióra adott hazai reakciókat: „A csehszlovákiai események bátorítólag hatottak a revizionista, a nacionalista és a szektás nézetekre is. A revizionisták azt a felfogást hirdetik, hogy a Magyar Népköztársaságnak sajátos történelmi múltja, a marxista-leninista elvek »tisztaságának« védelme miatt távol kellett volna maradni a katonai intézkedésektől. Véleményük szerint a csehszlovákiai események nem adtak okot a beavatkozásra, mivel a csehszlovákiai politikai események fejlődésében nem ellenforradalmat, hanem a »marxizmus megújulását«, a »szocialista humanizmus«, a »korszerűség kibontakozását«, a »fejlett szocialista modell létrehozásának« kísérletét kell látnunk. E nézeteket erősíti több nyugat-európai kommunista párt, köztük az olasz és a francia párt állásfoglalása. [...] Az események megerősítették a meglévő szektás-dogmatikus nézeteket és felszínre hoztak ilyeneket. Ezek általában azt hirdetik, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban lévő problémák és jobboldali jelenségek oka »a XX. kongresszus politikai vonalában, az engedményekben, a kompromisszumokban, a következtelenségekben« van. Ilyen körök véleménye szerint a csehszlovák helyzet tanulsága: »a pártot politikája felülvizsgálatára kell kényszeríteni«, »balratolódást« kell kezdeményezni. A katonai lépéseket elkésztettek mondják – szerintük már márciusban meg kellett volna tenni. [...] A revizionista és nacionalista nézetek egyes kispolgári rétegekben és az értelmiség egy részében, a balos-szektás vélemények pedig inkább a munkások között – néhol a párttagságon belül – jelentkeznek és egyes értelmiségi személyeknél is.” MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 46. A PB állásfoglalása a csehszlovák kérdésről.

²²⁷ ÁBTL 3.1.2. M-33014. 273. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

a hivatalostól többé-kevésbé eltérő módon érveltek a Csehszlovákia elleni katonai akció mellett. Ezekben a magyarázatokban nem jelentek meg a propaganda nyelvi paneljei („fenyegető ellenforradalmi veszély”, „testvéri segítségnyújtás” vagy „internacionalista kötelesség”), az értelmezések a „segítség” helyett a „büntetés” fogalma köré szerveződtek. E felfogás szerint a szomszéd országot azért kellett megszállni – jogosan –, mivel a „csehek” önző módon ki akartak lépni a szocialista táborból, cserbenhagyva szövetségeseiket. A kapitalista országok felé kacsingatva, saját „önös” gazdasági érdekeit fontosabbnak tartották, mint a „közös szocialista” érdekeket. „A nyugati üzleti reményekért *belerúgtak volna* a csehek eddigi *sors-társaikba* és segítőkibe”²²⁸ – ítélte el önállósodási törekvéseiket „Péter” ügynök jelentésének egyik szereplője, Sz. József (középkorú orvos, Szekszárd). „Péter” szekszárdi híradásai szerint a városban számosan értékelték hasonlóan a helyzetet, főleg idős emberek. M. János (nyugdíjas tanár) például szintén „helyénvalónak” tartotta a megszállást: „Ha élni akarunk és ez békekérdés, sőt gazdasági létünk feltétele is, akkor észre kell téríteni *a többiek rovására spekulálókat*.”²²⁹ K. Kálmán (nyugdíjas jogász) is a szövetségeseit kijátszó, a „terhes kapcsolatokat alkalomadtán otthagyo”, megbízhatatlan „csehekről” beszélt. Sőt, „történelmi tényekkel” igyekezett alátámasztani a róluk alkotott kedvezőtlen képet: „Mindig *több vasat tartottak a tűzben*: a Habsburgok liblingjei, máskor a szláv testvériség ápolói, majd Anglia üzleti partnerei, ami a legkifizetődőbb volt. Most nincs tovább sakk-politika: itt nem lehet a királyt lecserélni!”²³⁰ Hasonló szóképet használt és szintén „történelmi tapasztalatokra” hivatkozott P. Béla, ipolysági születésű nyugalmazott paptanár (Hatvan) is: „[I]smerve a csehszlovákok magatartását a politikai múltból [...] bizonyos abban, hogy [...] most is] *két vasat tartanak a tűzben*.”²³¹ Más szófordulattal élt, de ugyanerről beszélt Sz. István (volt református

228 ÁBTL 3.1.2. M- 33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

229 ÁBTL 3.1.2. M-33014. 273. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

230 ÁBTL 3.1.2. M-33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

231 ÁBTL 3.1.2. M-31024. 145. „Szekely József” ügynök jelentése, 1968. augusztus 16.

lelkész, Szekszárd) is: „A jámbor csehek azt képzelték, hogy a Habsburgokkal van dolguk, egy kis cselszövés és *lefölözhetnek minden tejfelt az orrunk elől*, nekünk meg itt hagyják az adósságaikat.”²³²

Nemcsak Szekszárdon tartották állhatatlannak és haszonlesőnek a „cseheket.” K. László (Komáromi Ipari Ktsz) is úgy vélekedett, hogy a csehek mindig kétkulacsosak voltak, nem lehet bennük megbízni, „oda mennek, ahol több pénzt látnak.”²³³ Hasonló módon érveltek – „Gyöngyi” ügynök jelentései szerint – a jugoszláv határ mentén fekvő Barcsen (Somogy megye) is, és ott is főként az idősebb korosztályhoz tartozó emberek: Az „Osztrák–Magyar Monarchia idején a csehek voltak az ún. dédelgetett kedvencei az osztrák császári háznak, s általában *kivételes elbánásban* is részesültek, például hozzánk, *magyarokhoz képest*. Életkörülményeik is lényegesen *jobbak voltak a magyarokénál*, horvátokénál. Az első világháború után mint ún. kisantant államba áramlott a nyugati tőke, [...] s lényegesen *jobb* életkörülményeik voltak a szomszédos államokénál, így például *a magyaroknál*, jugoszlávoknál stb. Egyszóval a történelem folyamán megszokták, hogy ők *kivételes helyzetben* kell, hogy legyenek [...] Most nincs kivételes helyzetük, a szocialista táborban az előny és a teherviselés is arányosan egyforma, nincs kivételezés. A nehézségeket nem szívesen viselik el, főként, amikor a nyugat részéről kölcsönök stb. kínálgatása kezdődött meg a részükre [...] Lényegében tehát a csehek magatartásának [...] kizárólag anyagi okai vannak, s magyarán mondva *ki akarnak most is »ugrani« a szocialista tömbből*, s jugoszláv módra »független szocialista« államként akarnak élni, s tetszésük szerint adni-venni, kereskedni stb. a maguk módján, *függetlenül a közös céloktól és érdekektől* [...] Olyan követeléseik lehetnek, amit jelenlegi körülmények között *saját közös érdekből nem engedhetünk meg nekik*.”²³⁴ A piszkos anyagiak tehát fontosabbak számukra, mint a tiszta eszmék, az egyéni haszon előbbre való, mint a közös érdek. Az egyenlő esélyeket teremtő (mindenkinek egyformán rossz?) „szocialista táborból” való

²³² ÁBTL 3.1.2. M-33014. 276. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 27.

²³³ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 139. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. július 22.

²³⁴ ÁBTL 3.1.2. M-37999. 64. „Gyöngyi” ügynök jelentése, 1969. február 11.

kilépésükkel pedig újra csak előnybe kerülnének a „magyarokkal” szemben, ahogyan a Monarchia idején és a két világháború között is történt. Kiugrási szándékuk tehát magyar érdekeket sért, bár a nemzeti szempontokat igyekeztek elrejtteni az így vélekedők a közös szocialista érdekek mögé.

K. István (Szekszárd) véleményét ugyanúgy a „magyar” nézőpont és a sérelmi viszonyulás jellemezte, bár ő másként vélekedett Csehszlovákia „szocialista táboron” belüli helyzetéről. Szerinte a „csehszlovákok” a szovjet blokkon belül is privilegizált helyzetben voltak, mégpedig – ahogy az adott szituáció mutatja – érdemtelenül. Igazságtalannak tartotta, hogy a magyarok most is a csehszlovákok mögé szorultak, annak ellenére, hogy sokkal megbízhatóbb partnerei a szocializmusnak és a Szovjetuniónak. „[A]z oroszok most felülvizsgálhatják a csehszlovákokkal folytatott eddigi politikájukat. Sokkalta *több kedvezményt kaptak a magyaroknál*, szilárd támasznak tartották, katonaságot sem tartottak benne. Novotny intézkedéseit helybenhagyták, a magyar kisebbség háttérbe szorítását nem vitatták. Egyszerűen *nagykorú, bizalmi államnak* tekintették a szláv testvéreket Csehszlovákiában. Most fél éven át is puhák voltak hozzájuk. A csehek most szervezeten *aláaknázhatták a közös fejlődést*. A besorolásuk hamis volt, nem bizonyultak a szocializmus bástyáinak. *Nálunk sokkal pozitívabb a szocialista egymásrautaltság igenlése.*”²³⁵

K. László (Komáromi Ipari Ktsz) is hasonlóan látta Csehszlovákia tömbön belüli státusát, bár az ő megközelítése némileg más volt, mint a „közös szocialista fejlődésért” látszólag vagy ténylegesen aggodóké: „[V]an benne egy kis *káröröm* a csehekkel szemben – olvasható Marosi „ügynök” jelentésében –, mert egész addig a szocialista táboron belül olyan *magasan felettiünk ítélték meg őket*, akik a szocialista tábor támaszai. Most megmutatták a fogukat (sic!). ’56-ban ők szórták ránk a legtöbb átkot és támogatták a Szovjetuniót, most megtudják, mi a szovjet segítség.”²³⁶ Meglehetősen skizofrén tudatállapotra utal, hogy az ’56-os forradalommal azonosuló férfi

²³⁵ ÁBTL 3.1.2. M-33014. 273. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

²³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 146. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 26.

ugyanakkor helyteleníti Magyarország méltánytalanul kedvezőtlen (legalábbis a csehekhez képest) megítélését a szocialista táboron belül. Csehszlovákia szerepét az '56-os forradalom leverésében és Kádárék hatalomra segítésében²³⁷ L. Imre (Komáromi Ipari Ktsz) is szóba hozta: „A legjobb volna, ha visszaküldenék nekik a három vagon gumibotot, amit 56-ban nekünk küldtek.”²³⁸ Más aspektusból, de szintén a „csehek” (és a „románok”) kivételezett helyzetéről és a magyarok háttérbe szorításáról beszélt – még az intervenció előtt – R. Márton (Eger): „Úgy kell a ruszoknak, miért babusgatta a cseheket és a románokat, miért *adta nekik Erdélyt meg a Felvidéket* a háború után. Most egyik a másik után cserbenhagyja.”²³⁹

Az intervenció megítélésére láthatóan jelentős hatást gyakorolt a szomszéd ország (politikusan? polgárai?) iránti ellenszenv. Ennek kialakulásában pedig bizonyára Trianon, az első világháború utáni területvesztés²⁴⁰ és következményei játszották a legnagyobb szerepet. A nagyfokú ellenérzés legfőképpen az ott élő magyar kisebbséget ért sérelmekből táplálkozott, amelyek közül a második világháború utáni jogfosztottságuk, üldöztetésük, kényszertelepítéseik és kényszerasszimilációjuk voltak a legsúlyosabbak.²⁴¹ A „szlová-

²³⁷ Csehszlovákia többféle módon segítette a forradalmárokat ellen fellépőket. November 4-ig inkább csak erkölcsi támogatást nyújtott, illetve befogadta a menekülő kommunistákat és ávósokat. A forradalom leverése után azonban a Kádár-kormányt gazdaságilag is segítette, illetve komoly belügyi támogatást adtak a „rendteremtéshez” (műszaki cikkeket, alkatrészeket, fegyvereket.) BENCsik 2017. 77–92. 89–90.

²³⁸ ÁBTL 3.1.2. M-33858.146. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 26. – 1956. december 15-én Münnich Ferenc (a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere az első Kádár-kormányban) ötezer gumibotot kért a csehszlovák belügyminisztériumtól a magyar belügyi szervek részére a „rendteremtéshez”, amit a csehszlovákok részletekben teljesítettek. 1957. január 23-ig 450, február végéig 2500 darabot szállítottak. MITROVITS 2018b. 56–94. 91–92.

²³⁹ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 181. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. augusztus 7.

²⁴⁰ A trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákiához 61 646 km² terület került 884 000 magyar lakossal.

²⁴¹ A csehszlovákiai magyar kisebbség 1945 utáni kálváriájáról: JANICS 1979.; VADKERTY 2001.

kokkal” és „csehekkel” szembeni antipátiára utaló megjegyzések jellemzően a Barcsról, Szekszárdról, Oroszlányból, Esztergomból, Komáromból jelentő ügynökök beszámolóiban tűnnek fel. Olyan településeken hangzottak tehát el, ahol nagyobb számban éltek Csehszlovákiából menekült vagy áttelepített emberek.²⁴² A „csehek nagy általánosságban *nem szimpatikusak* a magyarok előtt”²⁴³ – állapította meg „Gyöngyi” ügynök, barcsi polgárok véleményét általános érvényűnek tüntetve fel a „magyarok” körében. „Én elvből *utálok és gyűlölök minden tótot*, mert onnan jóformán semmit sem hozhattunk el”²⁴⁴ – fakadt ki indulatosan E. István (villanyszerelő, Oroszlány), akit szüleiivel együtt telepítettek ki 1947-ben. P. Ferenc (Oroszlány) pedig sommásan így fogalmazta meg a két (illetve három) nép viszonyát: „Ők nem bírnak minket, mi viszont *utáljuk őket*.”²⁴⁵ K. László (Komáromi Ipari Ktsz) elmondása szerint „eddig sem szerette a szlovákokat”, de a Csehszlovákiában töltött tíz nap után még erősebb lett ez az érzés, „most már *megutálta* őket.”²⁴⁶ Tapasztalatai szerint „a tótok haragszanak a magyar turistákra is. Ahol megjelentek és magyarul beszéltek, még az árukat is, amit venni akartak és volt, eldugták előlük.”²⁴⁷ S. József (Eger) pedig „kétszeresen örül, hogy sorra került a katonai beavatkozás, mert szűkebb hazáját, a Felvidéket elvevő szlovákokat sújtja a helyzet.”²⁴⁸

Nem meglepőek ennek fényében azok a megnyilvánulások, amelyek a magyar kisebbséggel szembeni szégyenletes csehszlovák politika miatti jogos büntetésként értelmezték az intervenciót, függetlenül attól, hogy mi volt annak valódi célja. E reflexiók jellemző hangja a káröröm, de legalábbis a részvét teljes hiánya, a

242 Lásd erről: TÓTH 1993., LÁSZLÓ 2003., MÉSZÁROS 2008. 67–91., L. BALOGH 2010. 139–157.; ANDER– B. CZELLER 2008. 92–129. A bevonuló barcsi katonák visszaemlékezései című fejezet 101–127.

243 ÁBTL 3.1.2. M-37999. 53. Gyöngyi ügynök jelentése, 1968. augusztus 27.

244 ÁBTL 3.1.2. M-32610. 14. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. június 25.

245 Uo.

246 ÁBTL 3.1.2. M-33858. 137. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. július 8.

247 ÁBTL 3.1.2. M-33858. 125. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. április 1.

248 ÁBTL 3.1.2. M-30261/1.198. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

közöny volt: a csehszlovákok megérdemelték sorsukat. Sz. István (nyugdíjas főkönyvelő, Szekszárd) véleménye szerint „a *csehek nem várhatnak a magyaroktól szimpátiát*. [...] A csallóközi támaszpontjuk is nagy erőltetés volt, színmagyar falvakat telepítettek ki, hogy lezárhassák ők a Dunát. A Felvidék az övék, ott harminc éve a magyarok nem viselkedtek szimpatikusan a megszálláskor. De rengeteg magyarnak vannak rokonai ott fenn, és így mindenki értesült arról, hogy alaposan visszafizették a kölcsönt nekik.”²⁴⁹ „*Úgy kell a cseheknek* – mondta „Virág Ferenc” jelentése szerint Sz. János (Dobó István Múzeum, Eger) –, legszívesebben egymillió orosz katonát látnék ott, a másik milliót pedig Romániában. Éppen elég szenvedést okoztak ezek az országok a magyaroknak.”²⁵⁰ Káröröm jellemezte K. László (Komáromi Ipari Ktsz) reakcióját is, aki arról beszélt, hogy a hír hallatán nagyon meglepődött, de nem sajnálja a „tótokat, mert *szemét népség*. Azt se bánja, hogy az oroszok elfoglalják Szlovákiát, csak a magyar csapatok ne mentek volna át.”²⁵¹

A büntetés-teóriából kiindulva néhányan úgy gondolták, hogy a „kinti magyarok” helyzete javulni fog, mivel a Szovjetunió mostantól nem engedi meg – ahogy eddig tette – a nemzeti kisebbségek, a szlovákiai magyarok elnyomását. A korábbiál határozottabb fellépése jutalom a hűséges magyaroknak, viszont büntetés a kegyvesztett Csehszlovákiának. „Péter” ügynök jelentése szerint egy középkorú szekszárdi orvos (nevének feltüntetése nélkül) azt a feltételezést osztotta meg vele, hogy bizonyára „a Magyar Népköztársaság most valami ígéretet kapott a Felvidékkel kapcsolatban.” Az ügynök rögtön hozzátette, hogy beszélgetőtársa nem revízióra utalt: „Nem gondolt terület-idecsatolásra, de a *magyar kisebbség helyzetének felülvizsgálata* Szlovákiában bizonyára szóba kerülhetett.”²⁵² Maga „Péter” ügynök nem volt ilyen optimis-

249 ÁBTL 3.1.2. M-33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

250 ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 207. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. szeptember 9.

251 ÁBTL 3.1.2. M-33858. 144. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

252 ÁBTL 3.1.2. M-33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

ta, ahogy korábban már idéztem, szerinte a magyar katonáknak az 1938-as revízió emlékét felidéző jelenléte Szlovákia magyarok lakta területein újra felélesztheti a már-már csillapodni látszó nemzetiségi ellentéteket, ami rossz hatással lesz a magyar kisebbség további helyzetére. „Ennek az elfoglalásnak megint az *oda-áti magyarok lesznek a szenvedő alanyai* és csak az orosz jár jól megint”²⁵³ – vonta le a következtetést L. Imre is (Komáromi Ipari Ktsz, raktáros).

„Péter” ügynök tartótisztje „nacionalista” megnyilvánulásoknak értékelte az idézett szekszárdi lakosoknak a szomszéd országokban élő magyarokkal kapcsolatos megállapításait: „egyöntetűen érezhető a *nacionalista érzelem*.”²⁵⁴ Helytelenítette, hogy osztályszempontú megközelítés helyett a szekszárdi polgárok nemzeti nézőpontból közelítenek az intervenció kérdéséhez, és nem osztálytestvérekről, munkásokról és parasztokról, hanem csehekről, szlovákokról és magyarokról beszélnek. A szocialista országok magyar kisebbségeinek helyzete különösen kényes kérdés, tabu-téma volt a szocialista korszakban, és aki mégis megpróbálkozott a problémák felvetésével, azt az elítélő „nacionalista” jelzővel illették. „Péter” ügynök is tisztában lehetett ezzel. Az idézett középkorú orvos véleményeként valószínűleg saját álláspontját fogalmazta meg, amikor kifejtette, hogy a „kinti magyarok” sorsáról folyó diskurzus „még nem nacionalizmus részünkről, csak a leg-
elemibb szocialista egyenjogúság kérdése.”²⁵⁵ Úgy gondolta talán, hogy más a jelenség megítélése, ha azt a hatalom nyelvét használva „szocialista egyenjogúságnak” nevezi.

Az ügynökjelentések szerint csupán elvétve kerültek szóba valódi revíziós remények, úgy tűnik, hogy az emberek többnyire reálisan ítélték meg a területi visszacsatolás szocialista táboron belüli lehetőségét. Ugyanakkor a dél-szlovákiai területeken megjelenő magyar katonák elkerülhetetlenül felidézték az első bécsi döntés²⁵⁶

²⁵³ ÁBTL 3.1.2. M-33858.146. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 26.

²⁵⁴ ÁBTL 3.1.2. M-33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

²⁵⁵ ÁBTL 3.1.2. M-33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

²⁵⁶ Lásd ehhez: SIMON 2014.

emlékét, és óhatatlanul is felmerült a határrevízió lehetőségének gondolata. K. Kálmán (nyugdíjas jogász, Szekszárd) nosztalgikus módon viszonyult a témához. „Az egészből csak az érdekelte, hogy katonafiaink újból a drága Felvidéken vannak. Képzeletében még a fellobogózott Kassa élt, amint 31 évvel ezelőtt ünnepli a bevonuló magyarokat”²⁵⁷ – számolt be a 72 éves ember első reakciójáról „Péter” ügynök enyhe malíciával. T. Imre századost (Szentés) pedig az a gondolat foglalkoztatta, hogy „a trianoni szerződést ötven évre kötötték meg. Nemsokára lejár,²⁵⁸ mi lesz akkor? Vissza kapjuk-e a területünket vagy nem?”²⁵⁹

A Komáromi Ipari Ktsz dolgozói is inkább csak ábrándoztak a területi revízióról, valódi lehetőségként gondoltak rá. O. Gyula még az intervenció előtt egy hónappal azt az ötletét osztotta meg másokkal, hogy szerinté „az lenne a legmegfelelőbb megoldás [a problémásnak tűnő csehszlovák helyzet rendezésére], hogy ha a szocialista országok *megszállnák a saját nemzetiségi területeiket*, azután [a csehszlovákok] mehetnének a németekhez [a Német Szövetségi Köztársasághoz.]” Munkatársa, L. Imre (raktáros) egyetértett vele. Szerinté is „az lenne a leghelyesebb, ha a *magyar kormány is visszakövetelné Csallóközt* a magyarokkal együtt, és csináljanak a csehek, amit akarnak, nem kell velük törődni. A városban sok helyen hasonlóak a vélemények – jegyezte meg „Marosi István” ügynök – tekintettel arra, hogy nagyon sok az áttelepült és soknak van Csehszlovákiában rokona.”²⁶⁰ Az intervenció után pedig már nem is tűnt olyan vágyálomnak, képzelgésnek a revízió lehetősége: „[H]a már a magyar katonaság átment – reménykedett K. László –, legalább a *magyar területeket az orosz adná vissza.*”²⁶¹

²⁵⁷ ÁBTL 3.1.2. M-33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

²⁵⁸ Ilyen kitétel nem tartalmazott a békeszerződés, az időkorlát létezése ennek ellenére időről-időre mégis felbukkan Trianon kapcsán. Egy ideje az a téves nézet terjedt el, hogy száz év elmúltával, 2020-ban veszti hatályát a trianoni békeszerződés. A témához lásd: SALLAI 2002., ZEIDLER 2009.; ÁBLONCZY 2010.

²⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-33159. „Sándor” informátor jelentése, 1968. november 11.

²⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 141. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. július 29.

²⁶¹ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 144. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

Kádár–Dubček–Ceașescu

Kádár János neve több vonatkozásban is felmerült a csehszlovákiai bevonulással kapcsolatos megnyilvánulásokban. Ezekből próbálók következtetni arra, hogy milyen képek élhettek róla a hatvanas évek végén Magyarországon.

A magyar első titkárt leggyakrabban Dubčekkel állították párhuzamba, és mint a csehszlovák politikus ellenpárjáról beszéltek róla. Olyan vezetőnek ábrázolták, aki a szovjetekkel bátran szembeszegülő Dubčekkel ellentétben 1956-ban kész volt kiszolgálni az agresszorokat. G. Iván (Oroszlány) korábban már idézett véleménye szerint Csehszlovákiában „nem találnak oly könnyen egy másik Kádárt és hasonló kompániát, ott aztán egységes az egész ország, és ott van tekintélye Dubčeknek, az egy igazi pártfőnök.”²⁶² A férfi az „összeverődött, ellenszenves társaság” jelentésű „kompánia” szó használatával is kifejezte az ’56 utáni magyar politikai garnitúráról alkotott elmarasztaló véleményét. A két ország vezetőinek eltérő magatartását emelte ki B. József, gyulai gimnáziumi tanár is: A „csehszlovák vezetők a szovjet katonák ottléte ellenére is igen bátran és őszintén beszélnek [...], amelyet nálunk annak idején nem lehetett tapasztalni. A csehszlovák állampolgároknak legalább meglehet az az elégtételük, hogy vezetőik a kialakult helyzet ellenére is igazat mondanak. Nálunk viszont Kádár János november 4. után nem beszélt őszintén, és nem mondott igazat. Kádár János ezzel a nehéz tehertétellel indult annak idején.”²⁶³ Kimondatlanul, de félreérthetetlenül 1956-ra utalva említette meg Kádár nevét G. Vilmos (Oroszlány, bányász) is: „Kádárék most újra eljártsszák a hitelüket a világ előtt.”²⁶⁴

Az ’56-os forradalommal szembeforduló, a szovjet érdekeket kiszolgáló Kádárról alkotott negatív képet – amely a hatvanas évek

²⁶² ÁBTL 3.1.2. M-32610. 37. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. november 21.

²⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-29950/3. 178. „Répási” ügynök jelentése, 1968. szeptember 17.

²⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 16. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

végére már valamennyire veszíthetett eredeti erőteljes színeiből – a hasonló történeti szituáció és az eltérően viselkedő csehszlovák politikusok pozitív példája újból felerősítette. Ugyanakkor egy másfajta, ezzel ellentétes Kádár-kép körvonalai is kirajzolódnak a Csehszlovákia elleni katonai akcióra adott kortársi vélekedésekből. Többen is olyan politikusnak ábrázolták a magyar pártfőtitkárt, aki lazítani kíván az ország Szovjetuniótól való függésén. A magyar pártvezetőnek a szovjet, német, lengyel és bolgár hivatalos álláspontoknál pozitívabb, türelmesebb hozzáállását a „prágai tavaszhoz”, a Csehszlovákiában zajló demokratizálódási folyamat-hoz azok a politika iránt fogékonyabb állampolgárok is érzékelhették, akik csupán a hazai sajtóból tájékozódtak. Nem kevesen a szovjetekkel szembeszegülni kész, korábbi álláspontja mellett kitartó politikusként képzeltek el Kádár Jánost, jelentősen túlértékelve a szovjet irányvonaltól a csehszlovák kérdésben eltérő politikáját. Legalábbis ez a vélekedés állhatott a magyar pártfőtitkár leváltásáról, sőt őrizetbe vételéről terjedő hírek hátterében.

Egyesek azt feltételezték, hogy a katonai akció Kádár jóváhagyása nélkül, tiltakozása ellenére történt, amiért majd bizonyára meneszteni fogják. Mások úgy gondolták, hogy ha a magyar első titkár bele is egyezett a megszállásban való magyar részvételbe, azt csak erőteljes szovjet kényszer hatására tehette. Ez utóbbi vélekedés elterjedéséről számolt be az Egerből jelentő „Virág Ferenc” ügynök, aki – vélhetően lojalitását demonstrálандó – a *legképtelenebb* híresztelésnek nevezte, hogy Kádár nem meggyőződésből, hanem szovjet nyomásra cselekedett: „A legszélsőségebb híreket egy előttem ismeretlen csehszlovákiai magyar terjeszti, aki elmondta, hogy Kádár János nem akart részt venni a fegyveres fellépésben, de az oroszok kényszerítették.”²⁶⁵ P. Vilmos (Magyar Televízió) is azok közé a véleménynyilvánítók közé tartozott, akik nem tartották lehetetlennek Kádár bukását. Együttérzéssel beszélt róla, tehát valószínűleg helyeselte a magyar pártfőtitkárnak a csehszlovák átalakulással kapcsolatos korábbi politikáját. „[I]gazán nem tudom,

265 ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 207. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. szeptember 9.

hogyan magyarázza most meg Kádár, hogy előzőleg ennyire elkötelezte magát a csehek mellett. Nem irigylem őt egyáltalán. Lehet, hogy már nem is első titkár?”²⁶⁶

B. Csaba, a Szombathelyi Vízügyi Igazgatóság dolgozója kész tényként beszélt Kádár bukásáról. Tudomása szerint „Kádár elvtárs jelenleg házi őrizetben van, mivel Dubček csehszlovák főtitkárral Komáromban állítólag lépéseket tett egy »Duna-völgyi szocialista tömb« kialakítására.”²⁶⁷ Az általam vizsgált forrásokban nem ez az egyedüli eset, amikor reális lehetőségként merült fel a szovjet függésen lazítani kívánó szocialista országok közötti összefogás gondolata. R. Antal (Komáromi Ipari Ktsz, fényképész) szerint a csehek a magyarokkal, lengyelekkel és románokkal együtt akartak „kilépni”. Az ő beállításában azonban Kádár nem bátor szembeszegülő, hanem gyáva megalkuvó volt (vagy talán óvatos, még időben visszalépő realpolitikus?): „Kádárék nem mertek belemenni, mert féltek.”²⁶⁸

A miskolci vonalon szolgálatot teljesítő vasutasok körében elterjedt hír szerint Kádár öngyilkos lett, mivel nem tudta megakadályozni a magyar katonai részvételt a megszállásban, képtelen volt megtagadni elveit.²⁶⁹ A morális szempontok szerint cselekvő politikusról alkotott kép mintája bizonyára Teleki Pál miniszterelnök volt. Teleki 1941. április 3-án lőtte főbe magát, miután kiderült, hogy a Magyar Honvédség a hitleri Németország oldalán részt vesz Jugoszlávia megtámadásában, pár hónappal azok után, hogy 1940. december 12-én megkötötték a magyar–jugoszláv „örökbarátsági” szerződést.²⁷⁰ A párhuzamalkotáshoz feltehetően az is hozzájárult,

²⁶⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-201. 40. „Építő” ügynök jelentése, 1968. szeptember 12.

²⁶⁷ ÁBTL 3.1.2. M-35787. 194. „Baráth János” ügynök jelentése, 1968. szeptember 25.

²⁶⁸ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 150. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. szeptember 9.

²⁶⁹ HL MN „Zala” (1968) 8. doboz 14. ő. e. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. szeptember 4.

²⁷⁰ Lásd erről bővebben: ABLONCZY 2018. Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága előtt Horthy Miklóshoz írt búcsúlevele: „Főméltóságú Úr! Szószegők lettünk – gyávaságból – a mohácsi beszéden alapuló örökbéke szerződéssel szemben. A nemzet érzi, és mi odadoztuk becsületét. A gazemberek oldalára

hogy az intervenció előtt alig több mint két hónappal, 1968. június 14-én írták alá Budapesten – nagy nyilvánosságot teremtve az eseménynek – a magyar–csehszlovák barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést.²⁷¹

A fentiektől némileg eltérő Kádár-kép körvonalai bontakoznak ki egy szamosangyalosi (Szabolcs-Szatmár megye) télesztág híreszteléséből, ami miatt a 21 éves férfit rémhírterjesztésért jelentették fel.²⁷² F. Jenő augusztus 27-én a téesz gyümölcsösében az almát szüretelő asszonyokkal osztotta meg a fővárosból származó információját: „Most érkeztem meg Budapestről és tudomásom van arról, hogy Kádár János, a KB első titkára le van zárva, mert a magyar hadsereget nyolcórai késéssel küldte Csehszlovákia területére.”²⁷³ A hírben szereplő Kádár, ha kényszerből részt is vett a katonai akcióban, a magyar csapatok késedelmes elindításával a megszállás elleni tiltakozását fejezte ki. A róla alkotott kép tehát itt is alapvetően pozitív, ha nem is a nyíltan ellenálló hős pózában ábrázolja a magyar politikust. Letartóztatása („le van zárva”) ellenállása értékét növeli. Persze a szöveg más értelmezése is elképzelhető. Ez esetben a magyar első titkár hibázott, „elügyetlenkedte” az indulást, emiatt kapta a büntetést.

Kádár személye a csehszlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatban is pozitív színben jelent meg az intervenciót megelőző megnyilvánulásokban. A magyar pártvezetőről terjengő hírek szerint a „szlovákiai magyarok” tömegesen fordultak hozzá segítségért az őket Csehszlovákiában ért sérelmek miatt. A Komáromi Ipari Ktsz dolgozóit szemmel tartó „Marosi” ügynök 1968. májusi jelentése szerint a városban az a szóbeszéd járta, hogy olyan sok panaszlevél érkezett Kádárhoz, hogy többet már „nem engednek át” a csehszlo-

álltunk – mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! a legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok. 1941. április 3. Teleki Pál”

²⁷¹ A húsz évre szóló szerződés az 1948-ban kötött hasonló jellegű első szerződés megújítása volt.

²⁷² Kijelentésének csekély társadalmi veszélyességére hivatkozva nem indult nyomozás a férfi ellen.

²⁷³ ÁBTL 3.1.5. O-14959/1560. 6. Katona Károly rendőrőrmester jelentése, 1968. augusztus 28.

vák szervek.²⁷⁴ Kádár a magyar kisebbség, illetve a magyar nemzeti érdekek védelmezőjeként tűnik fel azokban a hírekben is, amelyek arról szólnak, hogy Dubček át akarja telepíteni a magyar kisebbséget Magyarországra vagy – egy másik verzió szerint – újabb lakosságcserét kezdeményez, ámde Kádár keményen szembeszáll ezekkel a törekvésekkel. Az Oroszlányban terjengő hírek Dubček június 13-15-i budapesti látogatásához,²⁷⁵ az egri híresztelések pedig az augusztus 3–4-i pozsonyi találkozóhoz kötötték a téma felmerülését. L. János (nyugdíjas tanár, Eger) szerint „Pozsonyban állítólag Dubček azt mondta, kiadja a magyarokat a Felvidékről, de Kádár állítólag »a területtel együtt« válaszolta.”²⁷⁶

A nacionalista, magyarellenes tendenciák felerősödésétől való félelem számos megnyilvánulásban jelen volt,²⁷⁷ Dubčeket azonban csak kevesen képzeltek el a fenti módon, a neki tulajdonított magyargyűlölő szerepben. Megítélése többnyire nem „nemzeti” aspektusból történt, hanem sokkal inkább azzal függött össze, hogy ki hogyan értékelte a „prágai tavaszt” és az intervenciót.

²⁷⁴ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 131. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. május 20.

²⁷⁵ 1968. június 13–15-én Dubčekkel az élén csehszlovák párt- és kormányküldöttség látogatott Magyarországra, és aláírták az új barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt.

²⁷⁶ ÁBTL M-30261/1. 188. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. augusztus 21. Az álhír terjesztői – tudva tudatlanul – az 1946. évi párizsi békekonferencián a lakosságcserével kapcsolatban képviselt magyar „népet földdel” álláspontot elevenítették fel. Lásd: SZARKA 2018. 139–160.

²⁷⁷ Egerben „K. Vendel azt emlegette, hogy magyarellenes megnyilvánulásokra is sor került. Kassán állítólag többezres gyűlés volt, amelyen csehszlovák miniszter is részt vett, és amelyen a magyarság kitelepítését követelték.” ÁBTL M-30261/1. 177. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. július 20. – Sz. Imre hatvani káplán 1968 nyarán szabadságát Csehszlovákiában töltötte, ahol a következő tapasztalatokat szerezte: „Néhol egészen szenvedélyes magyarellenes hangulatot tapasztalt. Éppen akkor Kassán tervbe volt véve, hogy nagygyűlést tartanak a »magyar kérdésről« és követelni fogják a magyarok kitelepítését. Iglón például inkább németül próbált szólni üzletben és étteremben, hogy legalább a kellő udvariasságot megkaphassa.” ÁBTL 3.1.2. M-31024. 135. „Székely József” ügynök jelentése, 1968. július 30.

A csehszlovák pártfőtitkárt „tisztességes kommunistának”, de „gyengekezű vezetőnek” általában azok tekintették, akik helyeselték a katonai akciót. Dubček a szocializmus híve, de erélytelen – állították –, nem tudta megakadályozni a demokratizálási folyamat során megjelenő ellenforradalmi tendenciák térnyerését, ezért elkerülhetetlen volt a fegyveres beavatkozás. Ezt az álláspontot képviselte többek között H. István, oroszlányi bányász (párttag). Ő már az intervenció előtt szorgalmazta a katonai beavatkozást. A csehszlovák vezetők „is belátják, hogy mik a hibák, de nem képesek hozzájárulni, mert nincs is annyi hatalom a kezükben... Hát milyen párt- és államfőnök az, aki nem tud rendet teremteni a saját háza táján? A rádió, televízió, újság a reakció szolgálatában van, no, hát ez máris elegendő bizonyíték arra, hogy Dubčekék nem urai a helyzetnek. Ott is azt kéne, pár szovjet hadosztályt, akik rendet csinálnak.”²⁷⁸ M. Ferenc (Magyar Rádió) szintén a szocializmushoz hű, de engedékeny, erélytelen politikusnak látta Dubčeket: „[Sz]erintem Dubček tisztességes, de amit a lapjaikból az elmúlt hetekben olvastam, azok után én is így [a bevonulás mellett] döntöttem volna.”²⁷⁹ A Komáromi Ipari Ktsz asztalosműhelyében dolgozók is azt a tanulságot vonták le a Csehszlovákiában uralkodó „zűrzavarból”, hogy Dubček és a pártvezetés gyenge.²⁸⁰

A csehszlovák helyzet fegyveres „megoldásával” egyetértők közül azonban nem mindenki vélekedett így a pártfőtitkárról. Voltak, akik kételkedtek abban, hogy elvhű kommunista lenne, akinek csupán kicsúszott kezéből az irányítás. Ők Dubčeket az ellenforradalmi tendenciáknak tudatosan teret engedő vezetőnek tartották. Ez az álláspont tükröződött abban, hogy a kádári propaganda „áruló Nagy Imréjével” látták hasonlatosnak. Sz. Sándor őrnagy (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia) úgy gondolta az intervenció előtt pár héttel, hogy a csehszlovákiai helyzet hasonlít az 1955–1956-ban Magyarországon történetekre, amikor is az „értelmiségi, polgári erők előkészítették az ellenforradalmi felkelést. Az a véleménye –

²⁷⁸ ÁBLT 3.1.2. M-32610. 14. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. június 25.

²⁷⁹ ÁBTL 3.2.3. Mt-201. 40. „Építő” ügynök jelentése, 1968. szeptember. 12.

²⁸⁰ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 139. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. július 22.

bár szeretné, ha nem lenne igaza –, hogy Dubček a csehszlovákiai Nagy Imre.”²⁸¹ H. József (bányász, Oroszlány) szerint is „Dubček [...] a csehek Nagy Imréje. Azt tette, amit Nagy Imre, beszüntette az államot és a pártot, odadobta a pártot a fasisztáknak és az anti-kommunistáknak, tehát hol van és mi van vele,²⁸² azt nem tudom, de megérdemli, mint Nagy Imre.”²⁸³

A „ravasz Dubčekről” alkotott kép a fegyveres beavatkozást helyeslő megnyilvánulásokban éppúgy jelen volt, mint a katonai akciót elítélőkben. A „ravasz” jelző az előbbieken „sunyit, kétszínűt”, az utóbbiakban „okost, agyafúrtat” jelentett. A székesfehérvári lakatya személyi állományát figyelő „Balázs Miklós” szerint sokan nem bíznak Dubčekben. Úgy gondolják, hogy csupán megjátssza a szovjetek feltételeit elfogadó politikust, hogy a Varsói Szerződés csapatai minél előbb elhagyják az országot. A kivonulás után azonban újra visszatér majd korábbi „hibás” politikájához.²⁸⁴ M. László (az Akadémiai Kiadó körzeti megbízottja, Eger) ezzel szemben jogos önvédelemnek állította be Dubčekék feltételezett „képmutatását”. A színlelés, a látszólagos alkalmazkodás célja, hogy a „prágai tavasz” eredményeit átmentsék a kivonulás utáni időszakra. „A csehek nagyon okosak, nagyon ravaszak, át tudják ejteni a szovjet vezetőket. Csendben maradnak, külsőleg engedelmeskednek, de közben azt csinálnak, amit akarnak. Kibőjtölik az idegen hadseregek kivonulását. A »nemzeti egység« [az idézőjel az ügynök jelölése] ott tény, Dubček és Černík meg társai okos, művelt, széles látókörű emberek, fiatal, új típusú politikusok, Svoboda elnök pedig hős, aki nem volt hajlandó tárgyalni az oroszokkal társai szabadon bocsájtása nélkül.”²⁸⁵

Az ügynökjelentésekben megjelenő pozitív Dubček-képben (képekben) a csehszlovák pártfőtitkár az „emberarcú szocializmus” jelképes alakjaként szerepelt. A vele rokonszenvezők a szocialista

281 ÁBTL 3.1.2. M-33277. „Börgöndi” ügynök jelentése, 1968. július 30.

282 Dubčeket több más csehszlovák politikussal együtt a szovjetek letartóztatták, majd Moszkvába hurcolták. Hollétükről napokig nem lehetett tudni semmit.

283 ÁBTL 3.1.2. M-32610. 16. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 23.

284 ÁBTL 3.1.2. M-31835. „Balázs Miklós” ügynök jelentése, 1968. augusztus 30.

285 ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 220. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. szeptember 20.

rendszert demokratizálni, nem pedig megszüntetni akaró politikust látták benne. Az ellenforradalmárnak beállított Dubčekért lelkesedőkkel – akik szerint Dubček (általuk is helyesnek tartott) célja Csehszlovákia kiugrasztása lett volna a „szocialista táborból” – nem találkoztam a jelentésekben. Ahogy a Kádárral való összevetése kapcsán szó volt már róla, Dubčekkel kapcsolatban pozitívként említették meg a nemzet érdekeinek határozott képviselőjét és a túlzott szovjet befolyás visszaszorításának szándékát. H. Béla orosz-lányi bányász „független szocialistának” nevezte ezt a politikát.²⁸⁶ M. János (tanár, Monor) több beszélgetőtársával egyetemben azon a véleményen volt, hogy Csehszlovákiában „nincsenek fasiszta, ellenforradalmi erők. A csehek csupán megunták a Szovjetunió »kiszolgáltatását« [az idézőjel az ügynök jelölése], saját politikájukat akarják folytatni, s eszük ágában sincs akár a németekhez, akár más nyugati államhoz tartozni. Dubček kommunista, Moszkvában tanult jól képzett jogász, akit a csehszlovák nép szeret és tisztel. Politikáját egy kevés kivétellel az egész nép elfogadja és támogatja.”²⁸⁷

Dubček nagy népszerűsége szintén része volt a róla alkotott pozitív képnek. A pártfőtitkárt kedvelők szerint mi sem bizonyítja jobban politikájának helyességét, mint e politika megítélésében létrejött „nemzeti egység,” a feléje megnyilvánuló nagyfokú bizalom. Sokan gondolták úgy, hogy ez a népszerűség volt az oka annak is, hogy a szovjetek kénytelenek voltak a hatalomban meghagyni, nem merték Nagy Imre „sorsára juttatni.”²⁸⁸ „A csehszlovák nép sokkal jobban Dubček mellett állt, mint ahogy azt Moszkvában gondolták, ezért nem tették félre”²⁸⁹ – fejtette ki véleményét H. Béla, orosz-lányi bányász. A hivatalos propaganda ugyanakkor igyekezett a „nemzeti egységről” terjedő „hamis” képet „helyes” megvilágításba helyezni. Fehér Lajos augusztus 30-i „interjújában” a következőket mondta: „Talmi dolog az ilyen nemzeti egység! Hasonló ahhoz, amit mi-

²⁸⁶ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 20. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 29.

²⁸⁷ ÁBTL 3.1.2. M-37115. 140. „Szentirmay István” ügynök jelentése, 1968. augusztus 26.

²⁸⁸ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 39. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. október 23.

²⁸⁹ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 33. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. október 9.

nálunk is tapasztaltunk 1956-ban, amikor a pesti utcán ellenforradalmár tüntetők azt kiáltották: »Tízmillió magyar szíve együtt dobog!« De ebben benne volt az összes reakciós, és minden más hasonszórú elem: ez az ellenforradalom „nemzeti egysége” volt, amely hanyatlást, teljes széjjelesést, katasztrófát eredményezett.”²⁹⁰

A „románok” és Ceaușescu annak révén kerültek bele az intervencióval kapcsolatos megnyilatkozásokba, hogy a román vezetés nyíltan bírálta a Csehszlovákia elleni katonai akciót.²⁹¹ A szovjet praxissal szembehelyezkedő román magatartás azonban többnyire

²⁹⁰ *Népszabadság*, 1968. augusztus 31. 3. Fehér Lajos elvtárs válaszai a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos kérdésekre.

²⁹¹ Románia külpolitikájáról lásd: LAKATOS 2014.; A román állásfoglalás visszhangja a magyar sajtóban: „A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága, az államtanács és a román kormány szerdán tartott együttes ülésén Nicolae Ceaușescu számolt be. Az RKP Központi Bizottságának főttkára, az államtanács elnöke a csehszlovákiai helyzetről szólva, „mély nyugtalanságáról” adott számot, de azokkal mutatkozott szolidárisnak, akik bagatellizálják a belső reakció és az imperialista erők szerepét a Csehszlovákiában beállott súlyos krízisben, és az öt szocialista országot igyekeznek befeketíteni. A Szovjetunióhoz és a testvéri országokhoz forduló csehszlovák párt- és állami személyiségek kérését ugyancsak figyelmen kívül hagyva, úgy tüntette fel, mintha a szocialista országoknak a bejelentett céloktól eltérő céljaik volnának, nem pedig az, hogy segítséget nyújtsanak Csehszlovákia szocialista vívmányainak megvédésében. Az ülés után szervezett nagygyűlésen hasonló szellemű, ingerült hangú beszédet mondott, amelyben, ellentétben a CSKP Központi Bizottsága Elnökségének korábbi állásfoglalásaival is, lényegében tagadta a Csehszlovákiában fennálló ellenforradalmi veszélyt. Olyan teendőkről viszont beszélt, amelyeket Románia nemzetközi szuverenitása védelmének érdekében szükségesnek tart, mégpedig olyan értelemben, mintha azt szocialista országok fenyegetnék. Ceaușescu a nagy nemzetgyűlés csütörtöki, rendkívüli ülésén is indulatosan fogalmazott. Megismételte: szerinte a konfliktus oka az öt testvérországnak az a határozott szándéka, hogy a szocializmust megoltalmazzák Csehszlovákiában. A nehéz helyzetbe került forradalmi és népi erők kérésének teljesítését „önkéntesnek” nevezte, „külföldi csapatok behatolásának”, amely „megzavarta a nép békés munkáját”. A nemzetgyűlés ezután határozatot fogadott el, amely a román külpolitika ismert általános elveit hangsúlyozza, és azok szellemében javasolja a helyzet megoldását.” *Népszabadság*, 1968. augusztus 24. 2. A csehszlovákiai események világviszhangjából. Román állásfoglalás.

nem pozitív példaként szerepelt a helyzetre reagáló észrevételekben – ahogyan az az „ellenséges” reakciókra „vadászó” ügynökök beszámolóitól várható lenne –, hanem általában negatív beállításban. A véleményalkotók nézőpontja pedig szinte minden esetben nemzeti-sérelmi volt.

Ceaușescu, illetve Bukarest reagálása legtöbbször abban az összefüggésben került szóba, hogy Románia lehet a következő ország, amely ellen a Szovjetunió fegyveresen lép fel. Egyes véleménynyilvánítók *elvárásként* beszéltek a románok elleni katonai akcióról. Szerintük szükséges és jogos lépés lenne a Ceaușescu vezette ország megszállása, amit – úgymond – megérdemelne az ott élő magyar kisebbséggel szembeni bánásmódért. Sz. József szekszárdi lakos (középkorú orvos) például – „Péter” ügynök jelentésében – nagyon csodálkozott, hogy Románia „nyugodtan úszkálhat a zavarosban, destruálhat, paktálhat, és eddig még nem térítették észhez. Egy kis v...ba rúgás [sic!] igen célszerű lenne ott is. Nekünk, magyaroknak igen keserves tapasztalataink vannak az ottani magyar kisebbséggel való bánásmódjukról.”²⁹² Sz. János (Eger) hasonló módon „érvelt”: „[Ú]gy kell a cseheknek, legszívesebben egymillió orosz katonát látnék ott, a másik milliót pedig Romániában. Éppen elég szenvedést okoztak ezek az országok a magyaroknak.”²⁹³

Más véleményekben nem óhajként jelent meg Románia szovjetek által történő megszállása, hanem a „tények” mérlegeléséből vonták le ezt a következtetést. Azonban ezek sem objektív ténymegállapítások, nyelvhasználatuk, szóválasztásuk félreérthetetlen értékítéletet tükröz, és a feltételezett szovjet agressziót elszenvedő Románia iránti szimpátia teljes hiányáról árulkodik. A katonai akciót a „rendre utasítani” és az „észhez téríteni” szavakkal fejezték ki, míg Románia függetlenedési törekvéseit a lekezelő „ugrál” („mit ugrál”²⁹⁴) kifejezéssel írták körül. Példaként M. László gyulai tanár

²⁹² ÁBTL 3.1.2. M-33014. 270. „Péter” ügynök jelentése, 1968. augusztus 22.

²⁹³ ÁBTL 3.1.2. M-30261/1. 207. „Virág Ferenc” ügynök jelentése, 1968. szeptember 9.

²⁹⁴ Az „ugrál” ige jelentéstartalma ebben a szöveggörnyezetben: kötekedik, nagyképűsködik, buzgólkodik.

véleményét idézem „Répásy Gyula” ügynök jelentéséből: „Vajon azt gondolják a román vezetők, hogy komolyan szembeszállhatnak a Szovjetunióval? [...] Örülhetnek [...], hogy ennyit is eltűrtek nekik. Ha még tovább is ugrálnak, majd rendre utasítják őket is. Különben is jelenleg az a helyzet, hogy Románia az egyetlen ország, amelyet a Szovjetunió még képes rendreutasítani a renitenskedő szocialista országok közül. Jugoszlávia ugyanis egy kissé nehezebb ügy, azok képesek lennének magukat megvédeni, s esetleg ott a Nyugat is közbeszólna. Kuba nagyon messze van, Kína pedig túlságosan nagy falat, azzal nem bír a Szovjetunió.”²⁹⁵

A romániai „rendcsinálás” víziója kapcsán persze felmerült az abban való magyar részvétel, sőt a területi revízió kérdése is. Bár a korabeli vicc szerint a magyar kiskatona számára jutalom és a megbecsülés jele, ha csatlakozhat a Románia elleni intervencióhoz („Ha jól viseljük magunkat – mondja a kiskatona –, a hadnagy elvtárs elvisz bennünket Nagyváradra is.”²⁹⁶), koránt sem volt ilyen egyértelmű egy újabb fegyveres akcióhoz való hozzáállás. Románia vonatkozásában is felmerült továbbá a magyar katonai jelenlét káros hatása az ott élő magyar kisebbség helyzetére. Jól mutatja ezt B. József, szekszárdi református lelkész véleménye, aki szerint „nem vitás, hogy hamarosan észre térítik őket [a románokat] is. Kellemetlen mindössze az, hogy a románok elleni akciókban a magyaroknak is részt kell majd venni. Nagy baj lesz majd az, ha a magyarok is bevonulnak Erdélybe.”²⁹⁷ Erdély (pontosabban az első világháború után Romániához csatolt területek) lehetséges visszaszerzését a hűséges csatlósoknak járó jutalomként képzelte el B. László őrnagy a szentesi laktanyá-

²⁹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29950/3. 178. „Répási” ügynök jelentése, 1968. szeptember 17.

²⁹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-33152 „Kovács Csaba” informátor jelentése, 1968. szeptember 30. Hely nincs feltüntetve, de katonai növendékekről jelent, írása szerint maga is az. A vicc a növendékek között terjedt. Ugyanennek a viccnek egy másik változata: „Magyar kiskatona levele, 1968. Kedves Édesanyám! Már több mint egy hete állomásozunk Kassán. Szép az idő. Itt is csinosak a magyar lányok. Még szívesen maradnánk sokáig. Jól érezzük magunkat. Az ezredes elvtárs azt ígérte, hogyha rendesen viselkedünk, akkor jövőre elvisz minket Kolozsvárra is. Mindenkit csókolok. Szerető fia: István”. HERNÁDI 2016. 29.

²⁹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-3014. 279. „Péter” ügynök jelentése, 1968. szeptember 2.

ból. A Szovjetunió így honorálná a hozzá lojális, illetve büntetné a hűtlen államokat. A marosvásárhelyi születésű, párttag katonatiszt szerint „lehetséges, hogy úgy döntenek [a szovjetek], hogy visszakapjuk Erdélyt, mivel nálunk szilárdabb a szocialista rendszer, mint Romániában és ez a Szovjetuniónak nem mindegy.”²⁹⁸

A román hozzáállásra reflektáló véleményeknek csak kisebb része tárgyalta más összefüggésben a Ceașescu-féle politikát, és tüntette fel kedvező színben az országot. N. Elemér oroszlan yi lakos ugyan a lehetséges szovjet intervenció kapcsán mondott véleményt, de ő pozitívan értékelte a román magatartást. Kifejtette, hogy „nem lepné meg, ha az oroszok Romániába is bevonulnának”, mivel a románok „nem annyira szolgál el kúek Moszkvával szemben.”²⁹⁹ K. László (Komáromi Ipari Ktsz) követendő példaként állította be Romániát mint a szovjet csatlósállam-szerepből kitörni vágyó, önállóságra törekvő országot: „A románok teljesen önállóak akarnak lenni, nem engednek befolyást a Szovjetuniónak semmilyen formában [...] Magyarországnak is független politikát kellene folytatni, azért még lehetne szocializmus.”³⁰⁰ G. Iván oroszlan yi lakos is hasonló véleményt képviselt, amikor a román pártfőtitkárt Dubčekkel együtt állította a magyarok elé példaképnek: „Jó volna, ha a magyaroknak is volna egy Dubčekük vagy Ceașescujuk, akkor itt is jobb élet kezdődne.”³⁰¹

A Romániát pozitív színben feltüntető megnyilvánulások közé sorolhatók azok a vélemények is, amelyek titkos együttműködést feltételeztek Kádár, Dubček, valamint Ceașescu és Tito között a szovjet befolyás ellensúlyozására az ún. „Duna-völgyi szocialista tömb” kialakítása céljából.³⁰² K. Sándor, orosházi ács – szintén dicsérő szándékkal és példának állítva a magyar vezetők elé – az „okos” románokról beszélt, akik ügyesen taktikázva maradtak ki

²⁹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-33159 „Sándor” informátor jelentése, 1968. november 11.

²⁹⁹ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 30. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. szeptember 19.

³⁰⁰ ÁBTL 3.1.2. M-33858. 123. „Marosi István” ügynök jelentése, 1968. március 7.

³⁰¹ ÁBTL 3.1.2. M-32610. 37. „Hámori István” ügynök jelentése, 1968. november 21.

³⁰² ÁBTL 3.1.2. M-35787. 194. „Baráth János” ügynök jelentése, 1968. szeptember 25.

ebből a dicstelen („hitleri módra rohanták le Csehszlovákiát”³⁰³) akcióból is. Történelmi párhuzamként pedig a második világháborúból történő sikeres kiugrásukat említette meg. „Miért kellett nekünk a csehszlovákiai eseményekbe beleavatkozni? A románok sokkal okosabbak, mert a II. világháborúból is kiugrottak, és most sem avatkoztak bele.”³⁰⁴

³⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-14980/821. 9. Az Orosházi Járásbíróság ítélete K. Sándor ügyében, 1968. november 29.

³⁰⁴ Uo.

AZ INTERVENCIÓ RÉSZTVEVŐI

PROPAGANDA ÉS TAPASZTALAT

Az intervencióban Lakatos Béla vezérőrnagy parancsnoksága alatt a zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészhadosztály vett részt, kiegészítve a rétsági 31. harckocsi- és a ceglédi 22. tüzérezreddel.³⁰⁵ Összesen 10 363 katona, közülük 3200-an voltak tartalékosok.³⁰⁶ Nyugat-Szlovákia déli, részben magyarlakta területeire vonultak be. A 11 500 km² nagyságú megszállási zóna határa északon a Nagykürtös–Léva–Nagytapolcsány–Vágújhely vonal, nyugaton a Vág, délen pedig a Duna volt. Tíz helyőrséget hoztak létre Nyitra, Nagytapolcsány, Szered, Érsekújvár, Léva, Vágújhely, Pöstyén, Galgóc, Nagykürtös, Verebély településeken, innen ellenőrizték a vonzaskörükbe tartozó községeket, ipari létesítményeket, állami gazdaságokat, termelőszövetkezeteket.³⁰⁷ A harcoló alakulatokhoz egy politikai tisztekből és pártkáderekből álló „különleges politikai csoport” is csatlakozott, amelynek Kiss Lajos vezérőrnagy vezetése

³⁰⁵ A csehszlovák határhoz közelebb állomásozó két ezred a 8. gépkocsizó lövészhadosztályhoz tartozó, de a békehelyőrségeikben hagyott tapolcai 8. harckocsi- és a marcali 20. tüzérezredet helyettesítette.

³⁰⁶ A személyi állományból 964 fő volt tiszt (közülük 200 fő tartalékos), 659 fő volt tiszthelyettes és 8794 főnyi volt a legénység (3000 tartalékos). 1968 szeptemberében összesen 300 000 főnyi haderő tartózkodott Csehszlovákiában. PATAKY 1996. 59., 151.

³⁰⁷ PATAKY 1996. 95–97. Az eredeti tervekhez képest augusztus 25-én mintegy 1500 km²-rel megnövekedett nyugati irányban a magyar alakulatok által megszállt zóna, és egy újabb helyőrség is létesült Nagyszombatban. Uo. 95–97. 53.; 139–140.

alatt a hadosztály politikai felügyelete mellett a csehszlovák „konzolidáció” elősegítése volt a feladata.³⁰⁸

A katonák manipulálása

A civil közönségnek szánt propagandánál erőteljesebb és katonásan „sarkosabb” volt az intervencióban résztvevők manipulálása. Nemcsak politikai célból, hanem katonai szempontból is fontos volt meggyőzni őket arról, hogy nem agresszorok és jogtalan megszállók, ha a szomszéd – méghozzá egy szövetséges – ország területére lépnek, hanem egy igazságos rendteremtés részvevői, dicsőséges eszmék áldozatkész harcosai. A mindenre elszánt, gonosz ellenség vízióját – minden háborús propaganda egyik alapvető alkotóelemét – azonban nem volt könnyű létrehozni és főként fenntartani. A csehszlovákiai szocializmust fenyegető erők, az intervenció indokául szolgáló ellenforradalmárok létezése ugyanis *nem volt megtapasztalható* valóság a bevonuló katonák számára, ráadásul a „szocializmus igaz híveivel” sem találkoztak, holott az induláskor kapott parancs értelmében az ő hívásukra és megsegítésükre érkeztek. Ehelyett a jelenlétük ellen hevesen tiltakozó lakossággal találták szembe magukat, akik felháborodottan utasították vissza, hogy ellenforradalom lenne hazájukban, megszállóknak tekintették őket és azonnali távozásukat követelték.

A propaganda tehát némi áthangolásra szorult, hogy a katonák tapasztalataikkal némileg összeegyeztethető magyarázatot kapjanak ottlétük okairól és céljairól. Az empíria és az ideológia kö-

³⁰⁸ Uo. 126–127.; Részlet a HVG Kiss Lajossal készített interjújából: „HVG: Pontosan mi volt az ön megbízatása? K. L.: Egy közvetlenül a honvédelmi miniszter alá tartozó, harmincfős különleges csoportot vezettem, amelyet azért hoztunk létre, hogy a járási párt- és tanácsszervekkel tartsa a kapcsolatot, enyhítse a bevonulás okozta sokkot, felügyelje, hogy a katonák hogyan viszonyulnak a civil lakossághoz. A csapatban öt hivatásos katona volt, a többi tartalékosként behívott tanácsi és pártbizottsági dolgozó volt, akiknek jó kapcsolatuk volt a határ menti szlovák megyék és járások vezetőivel. Minden helyőrségben volt két képviselőnk.” *Heti Világgazdaság*, 2018. augusztus 21.

zötti ellentmondást a háttérben megbúvó ellenforradalmárokról és az általuk megtévesztett, felbujtott tömegekről szóló történettel próbálták látszólagosnak feltüntetni a hadsereg propagandistái. A szövetséges haderők ottlétének célját és értelmét pedig a szocialistaellenes erők *nyílt* fellépésének megakadályozásában és az „egészséges” erők támogatásában, valamint a lakosság pacifikálásában, a „fejekben uralkodó ideológiai zűrzavar” megszüntetésében jelölték meg. Ellenforradalmárok márpedig vannak – szólta a katonáknak szánt propagandaüzenet –, de éppen *jelenléteik miatt* láthatatlanok. Fegyveres harc és látható ellenség nélkül is a szocializmust védelmezték Csehszlovákiában.

A katonák politikai-ideológiai „nevelése” a heti kétszer kétórás politikai oktatáson, illetve a hetente egy alkalommal megtartott politikai tájékoztatón történt. Ezekén túl a napi kiképzés előtt rövid hírösszefoglalót is kaptak a Kossuth Rádió és a *Népszabadság* híryanagai alapján.³⁰⁹ A propaganda új hangsúlyait jól mutatja a következő szöveg (beszédvázlat), amelyet a hadsereg politikai osztálya készített a személyi állomány részére szeptember 7-én megtartott politikai tájékoztató előadói számára: „[Csehszlovákiában] a tudatos ellenforradalmi erők még nem léptek nyíltan föl, mint nálunk 1956 októberében (ide hazai példát). Mindenekelőtt az ideológiai ellenforradalmat akarták végrehajtani. Felkészültek, hogy lépésről-lépésre letérítsék Csehszlovákiát a szocializmus építésének útjáról. Azt a következtetést is levonhatjuk, hogy az ellenforradalom a körülményeknek megfelelően választja ki módszereit. Csehszlovákia esetében ravaszabb módszert alkalmazott, mint nálunk, ezért még mindig sokan vannak Csehszlovákiában, akik nem hiszik, kézzelfoghatóan nem látják, hogy ellenforradalom van kibontakozóban. Ez komoly zavart okozott a közvéleményben.”³¹⁰

³⁰⁹ HL MN „Zala” (1968.) 2. d. 3. ő. e. A 8. gépesített lövészhadosztály politikai osztálya által kiadott írásos anyagok (a továbbiakban HL MN „Zala” (1968.) 2. d. 3. ő. e.) Intézkedés a személyi állomány politikai oktatására és politikai tájékoztatására, 1968. szeptember 8.

³¹⁰ HL MN „Zala” (1968.) 2. d. 3. ő. e. Vázlat a szeptember 7-i politikai tájékoztató anyagához, i. n.

Bár az intervenciós propaganda fő motívuma a baráti segítség és az *internacionalista* köteleességteljesítés volt, a propagandagyártók fontosnak tartották a *nemzeti* szempont bevonását is az érvelésbe. Az egyik katonának szóló röplap a hazafias érzelmeket az alábbi módon próbálta az intervenció szolgálatába állítani: „Ti most a csehszlovákiai forradalmi erők harcának támogatásával nemcsak ezt a testvéri országot, hanem hazátokat, a szocializmus magyarországi érdekeit, drágán szerzett vívmányait és jövőnket is véditek.”³¹¹ Valószínűleg azt feltételezték – és feltehetően nem alaptalanul –, hogy a katonák jobban motiválhatóak lesznek saját *hazájuk*, mint egy idegen ország védelmének eszméjével. Igaz, hogy a *honvédelem* ebben az esetben nem a „magyar szabadság”, hanem egy politikai-társadalmi rendszer oltalmazását jelentette, a propaganda azonban a szocializmusként megnevezett fogalmat a nemzeti szuverenitáshoz hasonló, megkérdőjelezhetetlen érték-ként értelmezte és használta.

Az otthonról érkező, úgynevezett elvtársi levelekben is fontos szerepet kapott az akció hazafias jellegének hangsúlyozása: „Mi, az itthon maradottak büszkéek vagyunk Rátok, és jóleső érzéssel értesülünk arról, hogy Szocialista [sic!] módon, *igaz hazafiként* álltok helyt a válságos napokban”³¹² – írták munkatársuknak a Balassagyarmati Építő Ktsz dolgozói. Hasonlóan vélekedett a KISZ Zalaegerszegi Járási Bizottsága is a járás Csehszlovákiában tartózkodó fiataljaihoz címzett levelében: „Ti a testvéri ország szocialista vívmányait védve *hazafias* és proletár internacionalista kötelezettségeiteknek tesztek eleget.”³¹³ Többnyire az intervencióban résztvevő katonák munkahelyei, illetve az érintett politikai-társadalmi szervezetek küldtek ehhez hasonló tartalmú üzeneteket. Lelkesítő-bátorító levelet

³¹¹ HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. A megszállással kapcsolatos politikai-ideológiai munka okmányai (a továbbiakban HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e.) „Elvtársak! Katonák! A becsületes helytállásnak beérték gyümölcsei...” Röplap, i. n.

³¹² HL MN „Zala” (1968.) 2. d. 3. ő. e. A Balassagyarmati Építő Ktsz levele Hajósi elvtárshoz, i. n.

³¹³ HL MN „Zala” (1968.) 2. d. 3. ő. e. A KISZ Zalaegerszegi Járási Bizottság levele, i. n.

kaptak például munkahelyüktől a Ganz-MÁVAG zalaegerszegi és a Vörös Csillag Traktorgyár egri gyáregységéből bevonult dolgozók, Sz. Géza honvédot pedig a Nagyatádi Járási Tanács egészségügyi osztályról üdvözölték munkatársai. A személyi állomány egészségéhez szóló leveleket Lakatos Béla vezérőrnagynak, a 8. gépesített lövészhadosztály parancsnokának címezték. Ezt tették többek között a Zalaegerszegi Rendőr-főkapitányság „kommunistái és dolgozói”, valamint az MSZMP Zala megyei első titkára, sőt, a Zalaegerszegi 389. sz. Petőfi Sándor Úttörőcsapat vezetői sem akartak kimaradni a levélküldési rituáléból.³¹⁴

A katonák helytállását méltató és őket további kitartásra buzdító levelek ugyanúgy politikai sugallatra/utasításra készültek, mint a központi párt- és kormányzervekhez küldött „dolgozói” táviratok, levelek. Az azonos sablon alapján gyártott szövegek nem csupán megerősíteni kívánták a katonákat abban, hogy helyes és dicséretes dolog, amit tesznek, hanem azzal kapcsolatban is meg akarták nyugtatni őket, hogy otthon minden rendben van; családjuknak gondját viselik, sőt távollétükben a vállalat termelése sem esik vissza. A Vörös Csillag Traktorgyár Egri Gyáregységének dolgozói például megígérték Csehszlovákiában harcoló társaiknak, hogy „...az üresen hagyott munkahelyeitekre kirótt termelési feladatokat együttesen teljesítjük. Itthon hagyott családokat esetleges problémáival foglalkozni fogunk.”³¹⁵ A Balassagyarmati Építő Ktsz verziója így hangzott: „Veled és családdoddal együttérzünk, munkahelyeden sokszor emlegetünk, szövetkezetünk családotat segítette abban, hogy illetményedet rendszeresen folyósította. [...] Ígérjük, hogy idehaza a munka frontján mi is elszántan harcolunk kitűzött feladataink maradéktalan teljesítéséért.”³¹⁶

Nem véletlenül kerültek bele a levelekbe az otthon hagyott családról szóló megnyugtató szavak. Az intervencióban résztvevő katonák ugyanis szeptember elején már több mint egy hónapja el

³¹⁴ HL MN „Zala” (1968.) 2. d. 3. ő. e. Intézkedés a személyi állomány politikai oktatására és politikai tájékoztatására, 1968. szeptember 8.

³¹⁵ Uo.

³¹⁶ Uo.

voltak vágva családtagjaiktól. Már a Gödöllő térségében kialakított megindulási körletben – ahol a politikai tárgyalások elhúzódása miatt három hétig várakoztak a hadműveletre kijelölt alakulatok – megszűnt minden kapcsolatuk a külvilággal.³¹⁷ Bár később lehetővé vált a levélírás – különösen miután kiderült, hogy hosszabb csehszlovákiai táborozásra kell számítaniuk –, a tábori posta azonban rosszul működött, az üzenetek gyakran nem jutottak el – vagy csak nagy sokára – a címzettekhez.³¹⁸ Többen a katonai cenzúrára is panaszkodtak, sérelmesnek tartották, hogy csak nyitott borítékban adhatták fel leveleiket.³¹⁹ A hazuról érkező postát is cenzúrázták, nehogy az otthoni rossz hírek hatására lazuljon a katonák fegyelme és csökkenjen harci kedve. (A tartalékosok hozzátartozói legtöbbször anyagi problémákról panaszkodtak: nem kapták meg férjük fizetését, nehézségekbe ütközik a gyerek iskolakezdése, az őszi termények betakarítása, a tüzelő beszerzése stb.) Szeptember máso-

³¹⁷ A teljes harckészültségbe helyezett csapatok elrejtése érdekében teljes hírzárlatot rendeltek el. Ennek ellenére azonban többen is kijátszották a szabályokat és illegálisan leveleket juttattak el hozzátartozóiknak, hogy tájékoztassák őket hollétükről. Ekkor azonban még csak a tisztek egy szűk csoportja tudott arról, hogy milyen célból vonták össze a csapatokat a csehszlovák határ közelében. „Zsiga” informátor ezt írta egyik jelentésében: „Az alakulat a határátlépését megelőzően Gödöllő térségében táborozott... Szigorú hírzárlat volt az alakulat helyével kapcsolatban, ennek ellenére gyakori jelenség volt, hogy kapcsolatot igyekeztek tartani az otthon lévőekkel. [...] Tapasztaltuk, hogy egyes katonák gépkocsikat állítottak meg és adtak át levelet hazajuttatásra.” ÁBTL 3.1.2. M-33229. „Zsiga” ügynök jelentése, 1968. november 29.

³¹⁸ HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 14. ő. e. Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnökség. Napi hangulatjelentések, 1968. július 31. – október 2. (a továbbiakban HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 14. ő. e.) 265. Politikai helyzetjelentés a Magyar Néphadsereg (a továbbiakban MN) személyi állományáról, 1968. szeptember 6.

³¹⁹ Részlet egy elhárító tiszt szeptember 17-i hangulatjelentéséből: „Tóth László örvezető környezetében arról beszélt, hogy végtelenül sérelmes számára, hogy miért nem lehet zárt borítékban levelet írni. Ha megbízhatatlannak tartanak bennünket, akkor miért hoztak ide... A Magyar Népköztársaság védelmére alkalmasak és megbízhatók vagyunk, de egy zárt levél írására nem?” ÁBTL 3.1.5. O-20219. 9. Benke Sándor elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 17.

dik hetétől már néhány napos eltávozást engedélyeztek, először a tisztek és tiszthelyettesek látogathattak haza, majd – megfelelő indokkal – a sorállományúak is.³²⁰

A nemzeti ellenállás hatása

Az intervenció résztvevőinek magatartását és nézeteit vélhetően nem a nekik felkínált eszmék (szocializmus, proletár internacionalizmus, szocialista hazafiság) befolyásolták a legnagyobb mértékben, hanem a bevonulás után tapasztalt ellenséges környezet, az őket szidalmazó, leköpdöső, járműveikre köveket hajigáló lakosok, a távozásukat követelő, tüntető tömeg. Bár fegyveres ellenállás nem volt,³²¹ a lakosság a szembeszegülés egyéb formáinak széles skálájával próbálta a megszálló csapatokat meghátrálásra készíteni. Tüntetések, gyűlések, a katonákkal folytatott szenvedélyes viták, petíciók átadásával és nyilatkozatok közzétételével tiltakoztak az agresszió ellen. A legnagyobb tömegtüntetések Nyitrán és Érsekújváron voltak. A tüntetők dühös elszántságát jól mutat-

³²⁰ „A lassú konszolidálódás lehetővé tette, hogy szeptember 7-től a kint lévő tisztek, tiszthelyettesek 3 napos váltásokkal – turnusonként az állomány 20%-a – hazajöhessen eltávozásra. A későbbiekben e lehetőséget kibővítették a családok, illetve szociális problémákkal küzdő sorállományúakra is.” PATAKY 1996. 153.

³²¹ A vérontás elkerülése érdekében a csehszlovák köztársasági elnök és a honvédelmi miniszter megtiltotta a fegyveres ellenállást, és a csehszlovák néphez is azzal a kéréssel fordultak, hogy kerülje a konfliktust a megszálló hadsereggel. Mlynář szerint azért utasították vissza a fegyveres ellenállás gondolatát, mivel a szovjet politikai és katonai vezetés pont erre várt. „A gyakorlatban csak lokális összetűzéseket eredményező fegyveres ellenállás az a lépés, amire a megszállóknak szükségük van. Ezáltal éppen az 1956-os magyar mintával azonos helyzet alakult volna ki: a lövöldözés, a fegyveres összecsapások és a halálos áldozatok hihetőbbé tették volna azt az érvet, hogy az országban léteztek „ellenforradalmi erők”, melyek készek voltak a polgárháború kirobbantására. Az intervenciók erők egyoldalú fegyveres támadása egy olyan ország ellen, ahol egy lövés sem dörög el, az egész világ számára a legmeggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy ki volt az agresszor.” MLYNÁŘ 1989. 239–240. Idézi PATAKY 1996. 115.

ja, hogy figyelmeztető lövésekkel és úgynevezett „rácsapásokkal” (a harci gépek alacsonyan repülve óriási robajjal húztak el a tömeg fölött) kísérelték meg a magyar alakulatok szétesztatni őket. Nyit-rán még így sem sikerült.³²²

Röplapok, plakátok és falfirkák tömegei árasztották el a települések nyilvános tereit, amelyeken hol támadták, szidalmazták, hol pedig meggyőzni kívánták a megszállókat, hogy menjenek haza.³²³ Nemzeti zászlók, Dubček- és Svoboda-képek lepték el a magán- és a középületeket, kisebb-nagyobb alkalmi csoportok az ő neveiket skandálva vonultak végig az utcákon. A tiltakozás auditív eszköztárába tartozott továbbá a harangok félreverése, a szirénák megszólaltatása, valamint a hangos duda- és kúrtszóval kísért autós és

³²² HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 14. ő. e. 300. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. augusztus 24. E tüntetésekről bővebben: PATAKY 1996. 102–105; SCHWEITZER 2008.

³²³ Többek között ilyen jelszavak jelentek meg a plakátokon és a falfirkákon, épületek falára, kerítésekre festve, ragasztva, rajzolva, kirakatokban elhelyezve, járdára, úttestre felfestve: „Megszállók haza!”, „Magyarok haza!”, „Magyarok haza! Miért vagytok a gyilkosokkal?”, „Hódítók a Duna mögé!”, „Magyar katonák! Rákosi Mátyás büszke lehet rátok!”, „Magyarok, menjetek haza! Hív a haza!”, „CSSZSZR a miénk, nem az oroszoké és a magyaroké!”, „Magyarok a Duna mögé – oroszok Szibériába!”, „Drúzsba konec”, „Lenin ébredj, Brezsnyev megbolondult!”, „Vesszen Brezsnyev, Kádár, Ulbricht, Zsivkov, Gomulka!”, „Megszállók, Hitler fiókái, takarodjatok!”, „SZSZSZR=SS”, „Rusi 1968 – Nemci 1938”, „Hitler=Bresznyev”, „Hitler-Koszigin testvérek”, „Éljen Svoboda és Dubček!”, „Szabadságot Dubčeknek és a hazának!”, „Éljen a semleges Csehszlovákia!”, „Halál a kollaboránsokra!”, „Élni akarunk!”, „Nem tiportok el!”. Jellegzetes rajzok és feliratok plakátokon, illetve falra vagy aszfaltra festve: Krokodil SZSZSZR felirattal, amint éppen bekapja Csehszlovákiát. Csehszlovákia térképe, benne öt vértől csöpögő tör a támadó szocialista országok nevével. Útjelző tábla rajza plakáton, illetve nyilak aszfaltra felfestve a következő szöveggel: Moszkva 2400 km, Budapest 200 km, Berlin 600 km. Plakáton, aszfalten, kerítésen gyakran szerepelt a szlovák nemzeti jelkép, a hármashalom kettős keresztrel, valamint az ötágú csillag, középen horogkeresztrel vagy a jelképek közti egyenlőségjellel. HL MN „Zala” (1968.) 64. d. 100. ő. e. Kiss Lajos vezérőrnagy iratai, hangulatjelentések, politikai munka. sz. n. Jelmondatok, plakátok, plakátrajzok (kézírásos feljegyzés), i. n., Fotók a tábori dekorációkról: LACZOVICS–SOLYMOSSI 2012. 51–60.

motoros felvonulás. Kalózádiók³²⁴ és illegális sajtótermékek tájékoztatták a lakosságot és tartották ébren az ellenállás szellemét. A gyárakban, üzemekben zajló sztrájkok, a megszállókkal való mindenféle együttműködés elutasítása a helyi polgári és katonai vezetők részéről éppúgy a nemzeti ellenállás része volt, mint a katonai alakulatok félrevezetése az útjelző táblák elforgatásával,³²⁵ vagy az olyan szimbolikus akciók, mint a vörös csillag lecserélése a kettős kereszttel (a szlovák nemzeti jelképpel) a csehszlovák katonák derékszíj-csatján.³²⁶

A „barátságtalan” fogadtatás valószínűleg nem azonos módon hatott a bevonuló alakulatok katonáira. A feléjük irányuló tömény ellenszenv és az ebből fakadó fenyegetettségérzet sokakban nyilván felerősítette az eredetileg valószínűleg nem túl erős harci szellemet, ugyanakkor tompította a fegyveres akcióval kapcsolatos morális aggodalmaikat. Másokban viszont éppen ellenkező hatást válthatott ki. A lakosság elkeseredett tiltakozása, valamint az őket aljas agresszornak tekintő és távozásukat követelő erőteljes vizuális és verbális megnyilvánulások éppen hogy felébresztették vagy megerősítették az intervenció indokoltságával és jogszerűségével kapcsolatos kételyeiket.

A környezet „bomlasztó” hatásának mérséklése érdekében a katonákat igyekeztek elszigetelni a helyi lakosságtól, akik minden

³²⁴ A megszálló csapatok az első napokban az ország minden ismert rádióállomását birtokba vették, gyakorlatilag lehetetlenné téve a legális adást. Ezzel párhuzamosan azonban országsszerte megszervezték az illegális műsorszórás feltételeit, amatőr és katonai adók vették át a műsorok sugárzását. Felderítésük nehéz volt, mivel megváltoztatták a nemzetközi szabvány szerinti hívőjeleket, illetve a stúdiók többsége folyamatosan változtatta a helyét. A kalózádiók működéséről és a „rádióháborúról” bővebben: PATAKY 1996. 132–133.

³²⁵ „»A helyiek összevissza forgatták a táblákat, amelyek a Nyitrára, Komáromba meg Újvárra vezető irányokat jelezték, hogy aztán jól elszédüljenek a katonák« – kacag az emlékeken a kürti Kunyik Rozália. Vagy »Budapest« és »Moszkva« feliratokat festettek az útjelzőkre, hogy a katonák minél hamarabb »hazataláljanak«.” SCHWEITZER 2008.

³²⁶ HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 15. ő. e. Rejtjelzett táviratok, 1968. augusztus 24. – október 23. (a továbbiakban: HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 15. ő. e.) 8. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 27.

lehetőséget megragadtak, hogy meggyőzzék őket „küldetésük” igazságtalan voltáról. „A lakosság egy része továbbra is arra biztatja katonáinkat, hogy ne higgyenek vezetőiknek, nem igaz célért küzdenek” – számolt be a nyugtalanító helyzetről egy augusztus 30-i jelentés.³²⁷ A házfalakra, a kerítésekre és az úttestekre festett jelszavak eltüntetése sem csupán a lakosságot ellenállásra buzdító, hanem a megszállókat elbizonytalanító propaganda eltávolítását is jelentette. Az „ellenséges” röpcédulákat a katonáknak – olvasás nélkül – kellett beszolgáltatniuk vagy meg kellett semmisíteniük.

A „fertőzésveszélynek” elsősorban azok voltak kitéve, akik feladatuk körülnél fogva rendszeresen kapcsolatban álltak a helyi lakossággal, így például a vételező, járőröző vagy az elfoglalt intézményekbe (postára, telefonközpontba, bankba, nyomdába stb.) kirendelt katonák. Jól mutatja az ezzel kapcsolatos aggodalmakat a következő példa. A 134. híradós zászlóalj hangulatáról jelentő elhárító tiszt szerint a nyitrai postán szolgálatot teljesítő katonák folyamatos provokációnak és ellenséges agitációnak vannak kitéve a postai dolgozók részéről, akik folyamatosan olyan kérdéseket tesznek fel nekik, amelyeket az egyszerű közkatonák nem tudnak megválaszolni vagy kellő határozottsággal megcáfolni. Arról kérdezték például őket, hogy „Mikor mentek haza? vagy Minek jöt-

³²⁷ HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 15. ő. e. 13. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 30. Egy fiatal tanítónő például – aki családjával együtt a magyar alakulatok táborhelyén belül lakott – a következő érvekkel próbálta elbizonytalanítani a magyar katonákat: „Miért jöttünk mi ide – mondta –, amikor Csehszlovákiában szabadság volt. Dubček szabadságot hozott, nem volt cenzúra az országban. [...] Kijelentette továbbá, hogy Csehszlovákiában a párt erős. Beszért továbbá arról, hogy a magyarokat becsapják az oroszok. Véleménye szerint az oroszok azért jöttek ide, mert Csehszlovákiában igazi demokrácia van, és attól félnek. A Szovjetunió és Csehszlovákia között azért van ellentét, mert a csehszlovákok megtagadták az oroszoknak való ingyen szállítást. Az uránt elviszik az oroszok ingyen, amiért az USA nagyon sokat fizetne. [...] Megemlítette továbbá, hogy Magyarország is el van nyomva. Dubček a csehszlovák nép hőse. Az NSZK-nak semmi követelése nincs Csehszlovákiával szemben, ezt csak mi találtuk ki, ez Moszkva hangja.” Az elhárító tiszt megjegyzése szerint a tanítónőt és családját mindenképpen „el kell szigetelni a katonáktól.” ÁBTLL 3.1.5. O-20219. 34. Bíró János elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 12.

tetek? Igyekeznek azt magyarázni, hogy amíg mi nem voltunk itt, addig rend volt. Csehszlovákiában nincs ellenforradalom. Mások arról beszélnek, hogy megértik, hogy itt vagyunk, mert nekünk az oroszok parancsolnak.”³²⁸ Félő tehát – vonta le a következtetést a tiszttól –, hogy a katonák az ellenséges propaganda hatása alá kerülnek. Ennek elhárítása érdekében pedig azt javasolta, hogy ideológiailag képzett, szilárd meggyőződésű *hivatásos* tiszteket küldjenek ki a nyitrai postára az ott lévő politikailag kevésbé felkészített tartalékos tisztek helyett. Jelentősen csökkent a „fertőzésveszély”, amikor a moszkvai „megegyezést” követően az alakulatokat – egykét kivétellel – kivonták a lakott helyekről és a településeken kívül alakítottak ki részükre táborhelyet.³²⁹

A közös magyar nyelv jelentősen megkönnyítette a magyar lakosság és a katonák közötti érintkezést. Lehet, hogy ezért is tűnt úgy a jelentések íróinak, hogy a magyarok szlovák honfitársaiknál hevesebben tiltakoztak a magyar csapatok bevonulása ellen: „Különösen élesek voltak az itt élő magyarok kirohanásai. Szégyellik, hogy magyarok. Túltettek szidalmazásban a szlovákokon” – számolt be Géczi János alezredes a CSKP lévai járási bizottságának ülésén szerzett tapasztalatairól.³³⁰ „Szembetűnő a magyar nyelvű lakosság arrogáns, túllicitáló magatartása”³³¹ – írta Ambriskó

³²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 130. Jelentés, név nélkül. 1968. augusztus 25.

³²⁹ „Az új táborhely [a Nyitra melletti Kislapás község közelében] biztosítja, hogy a személyi állomány kevésbé legyen kitéve az ellenséges ideológia behatásának, kevesebb az érintkezési lehetőség a katonák és polgári személyek felé egyaránt.” ÁBTL 3.1.5. O-20219. 87. Benke Sándor elhárító tiszttelése, Nyitra 1968. augusztus 30.

³³⁰ HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. Géczi János alezredes jelentése. 1968. szeptember 10. A kalózárádiók „érzelmes nyilatkozatokat közöltek ott élő magyaroktól, ukránoktól, lengyelektől, akik állítólag a bekövetkezett események miatt szégyellik nemzetiségüket és nem találnak szavakat a cselekmények elítélésére.” HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. 86. Adamkó József (a Nyugat-bükki Állami Erdőgazdaság igazgatója, a különleges politikai csoport tagja) feljegyzése a Csehszlovákiában tapasztaltakról. Eger, 1968. szeptember 26.

³³¹ HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. sz. n. Ambriskó Gusztáv (MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén megyei PB tagja, a különleges politikai csoport tagja) jelentése, 1968. szeptember 9.

Gusztáv tartalékos főhadnagy a pöstyéni helyzetről. A „kinti” magyarok döntő részének hozzáállását az adott helyzethez nem az etnikai hovatartozás, hanem a politikai értékválasztás határozta meg. Egyetértettek és támogatták a számukra – mint állampolgárokra és mint nemzeti kisebbségre is – előnyös dubčeki politikát, és elítélték az ennek megtörését célzó intervenciót. Még akkor is (sőt, annál inkább), hogy magyarok voltak az agresszorok.³³²

A CSEMADOK (a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége) az alábbiakhoz hasonló röplapokat terjesztett a magyar katonák között:

„Magyar katonák!

Csehszlovákia népei nem gyűlölettel, hanem sajnálattal néznek rátok! Aljas játékot űztek veletek!

Gondolkodjatok és nézzetek magatok köré! Csak a német fasiszta hadsereg hordái mondhatták: parancsot teljesítünk! A Magyar Néphadsereg nem teljesíthet olyan parancsot, amely nem fér össze az emberiséggel!

Ne hagyjátok bemocskolni Dózsa, Rákóczi, Kossuth, Kun Béla népének becsületét!

Tiltakozzatok az agresszió ellen!

Ti egy hős, a szabadságáért és függetlenségéért annyit szenvedett nép fiai vagytok, nem viselkedhettek gyáván.

Nem lehettek ilyen aljas játék figurái.

Menjetek haza békével!”³³³

Látványos elhatárolódásukat a „szégyenteljes akciótól” minden bizonnyal attól való félelmük is befolyásolta, hogy a szlovákok – velük ellentétben – etnikai alapon ítélik meg hozzáállásáért nem, illetve nem csak a Szovjetuniót, a Varsói Szerződés csapatait és a magyar kormányt, hanem „a magyarokat” teszik

³³² „Az általános jellemző az volt, hogy a magyar lakosság is elítélte a csapatok bevonulását.” Ez volt a Csehszlovákiába küldött különleges politikai csoport tagjainak egyöntetű véleménye. HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. 15. Feljegyzés Czinege Lajosnak a Csehszlovákiából hazatért pártmunkás csoporttal folytatott beszélgetésről, 1968. szeptember 24. – A csehszlovákiai magyarok hozzáállásáról bővebben: POPÉLY 2008a; POPÉLY 2008b.

³³³ POPÉLY 2008b. 166.

felelőssé, éljenek a határ egyik vagy másik oldalán. A különleges politikai csoport egyik tagja ezzel magyarázta a magyar lakosság feltűnően ellenséges viselkedését: „[A]lapvető oka a kivonulásunk utáni retorziótól való félelem.”³³⁴ Több jelentésíró is utalt e jelenség létezésére: „[M]agyar származású parasztember mondta [...], hogy nekik nagyon nehéz napjaik következnek, jobb lett volna, ha más csapatok jöttek volna ide. [...] Nagyon félnek, nem tudják mi lesz velük. [...] a szlovákok, őket okolják, amiért mi idejöttünk.”³³⁵ Az is szóba került, hogy milyen nehéz lehet a csehszlovák hadseregben szolgáló magyar katonák helyzete.³³⁶

A hangulat- és helyzetjelentések a magyar alakulatokat a területi revízió reményében örömmel fogadó magyar lakosok „szélsőségesen nacionalista” hozzáállásáról is elítélően szóltak: „Az általános jellemző az volt, hogy a magyar lakosság is elítélte a csapatok bevonulását. Ugyanakkor szélsőséges nézetek is tapasztalhatók voltak, [...] néhányan követelték az általunk ellenőrzött területek Magyarországhoz csatolását.”³³⁷ „Volt olyan személy, aki azt mondta, hogy miért nem hoztuk a határkövet, ők kitették volna a nemzeti zászlókat.”³³⁸ „Ezzel kapcsolatban a járőröző katonákat és az objektumoknál kint lévő katonákat folyamatosan kioktatjuk pártunk és kormányunk álláspontjáról.”³³⁹ A szlovákok részéről valóban létező revíziós félelmeket az ellenpropaganda csak tovább növelte. A bevonuló magyar alakulatokat Horthy hadsere-

334 HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. sz. n. Habera László (politikai munkatárs, MSZMP Heves Megyei Bizottsága, a különleges politikai csoport tagja) jelentése, 1968. szeptember 10.

335 ÁBTL 3.1.5. O-20219. 145. Nagy István elhárító tiszt jelentése, h. n. 1968. augusztus 23.

336 HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 14. ő. e. 34. Politikai helyzetjelentés a MN személyi állományáról, 1968. augusztus 25.

337 HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. 15. Feljegyzés Czinege Lajosnak a Csehszlovákiából hazatért pártmunkás csoporttal folytatott beszélgetésről, 1968. szeptember 24.

338 ÁBTL 3.1.5. O-20219. 9. Nagy István elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 17.

339 HL MN „Zala” 66 d. 102. ő. e. Jelentések, rölapok. 5. Garai Pál alezredes jelentése az 5. körzet (Léva) helyzetéről, 1968. szeptember 2.

géhez hasonlították,³⁴⁰ akik „a Felvidék visszafoglalására jöttek.”³⁴¹ A „megbízhatatlan”, „áruló” felvidéki magyarokról alkotott képet pedig olyan híresztelések erősítették, hogy aláírásokat gyűjtenek volt magyar területek visszacsatolása érdekében: „A lévőai helyőrségben olyan hírek vannak, hogy 71 fő nyilatkozatot írt alá és juttatott el a csehszlovák vezető szervekhez, amelyben kéri bizonyos területek Magyarországhoz való csatolását. Más források szerint 1000 fő írta alá. Ugyanilyen irányú hírek terjednek Nové Zámkyban [Érsekújváron] és környékén is.”³⁴² Nemcsak a helyi lakosokban, hanem a megszálló magyar katonák némelyikében is felmerült a revízió gondolata. P. Gyula őrnagy például arról beszélt társainak egy elhárító tiszt jelentése szerint, hogy „[v]issza kellene csatolni Felvidéket Magyarországhoz. Nem szabadna szenvedni hagyni magyar népeinket ez ősi földön.”³⁴³

Nemcsak a lakossággal való érintkezéstől, hanem az ellenpropaganda egyéb forrásaitól is igyekeztek elzárni a katonákat, elvették például az „ellenséges” rádióadások vételére alkalmas táskarádiókat.³⁴⁴ Ellenőrzött körülmények között a Kossuth Rádió híreinek hallgatása volt ajánlatos. Egyes esetekben a közös rádióhallgatást is elrendelték. („A Moszkvában megtartott tárgyalásokról a hírközlést, melyet a rádióban beolvastak, kollektívan hallgatták

³⁴⁰ HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. 15. Feljegyzés Czinege Lajosnak a Csehszlovákiából hazatért pártmunkás csoporttal folytatott beszélgetésről, 1968. szeptember 24.

³⁴¹ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 148. Horváth József elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. augusztus 22.

³⁴² HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 15. ő. e. 26. Politikai helyzetjelentés, 1968. szeptember 14.

³⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 5. Bíró János elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 17. (kézírás)

³⁴⁴ Ez történt például M. Géza őrmester táskarádiójával, amelyen az elhárító tiszt jelentése szerint „különböző országok hírközléseit hallgatják”, és az ott hallottakat „nagy előszeretettel beszélük meg az osztály részére biztosított sátorban.” A jelentéshez tollal a következő megjegyzést írták: „A táskarádiót vonják be.” ÁBTL 3.1.5. O-20219. 41. Benke Sándor elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 9.

végig.”³⁴⁵) A rendszeres és kötelező politikai tájékoztatók mellett a *Népszabadság* olvasását is elvárták a katonáktól. O. Tivadar (hadosztály-pénztáros) véleményéből azonban az derül ki, hogy ez a törekvés kevés sikerrel járt: „Hiába hordják oda a Népszabadságot, WC-papírnak jó, úgysem nézünk bele, mert tiszta hazugság az egész.”³⁴⁶ A helyi lakosok is hasonlóan vélekedtek a hivatalos magyar tájékoztatásról. Egy nyitrai tanítónő azzal próbálta meggyőzni saját álláspontjáról a katonákat, hogy „kijelentette [...], mi Magyarországon be vagyunk csapva. A magyar újság és rádió hazudik. Igazság [...] csak Csehszlovákiában van.”³⁴⁷ A nyitrai víz-mű-telepen vizet vételező katonákat is arra biztatta a telep művezetője, hogy „ne olvassuk a Népszabadságot, mert az hazudik, olvassuk a Rudé Právot. Ne hallgassuk a Kossuth Rádiót, hanem a prágai adót, az igazat mond.”³⁴⁸

A Varsói Szerződés csapataival való együttműködésre felszólító magyar és szlovák nyelvű röplapok³⁴⁹ mellett a *Népszabadság* példányait is terjesztették a megszállt települések lakosai között. Mindkettő a helyi vezetők heves tiltakozását váltotta ki. „Több helyőrségből a helyi vezetők kérik, hogy ne szórjuk [a röplapokat], mert rossz hatást vált ki, idegesíti a lakosságot, a katonákat.”³⁵⁰ „Tárgyalásaink alkalmával rendszeresen vittünk újságot a járási, városi vezetőknek. Hangot adtak azonban annak, hogy nem

³⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 110. Benke Sándor elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. augusztus 28.

³⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 5. Bíró János elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 17. (kézírás)

³⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 34. Bíró János elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 12.

³⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 133. Nagy István elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. augusztus 25.

³⁴⁹ 1968. augusztus 23. és szeptember 5. között Salgótarjánban a Nógrád Megyei Nyomdaipari Vállalat csehszlovákiai terjesztésre 1 595 000 példányban 26 féle szlovák nyelvű röplapot készített. A röplapokra kerülő szövegeket MN Politikai Főcsoportfőnöksége állította össze. HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. 33. Jelentés különleges feladat végrehajtásáról, 1968. szeptember 9.

³⁵⁰ HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 15. ő. e. 4. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 26.

kívánják újságainkat olvasni. A várakozó gépkocsivezetőket megbíztuk azzal, hogy a járókelők részére osszanak szét magyar napilapokat”³⁵¹ – számolt be tapasztalatairól a különleges politikai csoport egyik tagja, aki szerint a „lelki és szellemi terror” miatt nem olvassák el a magyar propagandát sem a helyi vezetők, sem az „utca népe”. „Aki tárgyalt velünk vagy olvasta röplapjainkat, újságainkat, kollaboránsnak minősítették [...] Az érdeklődő emberek nem merték elkérni az újságot.”³⁵² A megszállók által terjesztett röplapok egy részét a helyiek összegyűjtötték és megsemmisítették; elégették, összetépték.³⁵³ A szlovák nyelvű röplapok ráadásul a gyenge fordítás következtében a tervezettel éppen ellenkező hatást váltottak ki, a számtalan nyelvhelyességi és helyesírási hiba miatt sokan gúnyolódtak rajtuk.³⁵⁴

A kalózárádiók semlegesítése érdekében a bevonulás után rövidesen magyar rádióadást is sugároztak a megszállt területek lakossága felé.³⁵⁵ A minden magyar propagandakísérletet elutasító helyieket azzal a „ravasz trükkal” gondolták átejtetni, hogy egész nap zenét sugároztak, bízva abban, hogy a zeneszámok közé „elrejtett” hírek és felhívások akaratlanul is eljutnak a hallgatókhoz.³⁵⁶ Elsősorban a zenekedvelő fiatalokra számíthattak, mivel éppen ők, az ellenállás legaktívabb résztvevői voltak azok, akiket befolyásolni akartak.

Nemcsak a harci szellem hiánya, de a túlzott harciasság is problémát jelentett a katonai vezetés számára. Nehéz volt elfogadtatni

³⁵¹ HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. sz. n. Habera László (politikai munkatárs, MSZMP Heves Megyei Bizottsága, a különleges politikai csoport tagja) jelentése, 1968. szeptember 10.

³⁵² Uo

³⁵³ Szeredről jelentették: „Éjjel négy fiatal égette az általunk szórt röplapokat. Előállítottuk őket.” HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 15. ő. e. 12. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 29.

³⁵⁴ HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 15. ő. e. 12. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 29.

³⁵⁵ HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 14. ő. e. 34. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 25.

³⁵⁶ HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 15. ő. e. 7. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 27.

a katonákkal, hogy – miként a propaganda állította – a háttérben megbúvó, láthatatlan ellenforradalmárok a valódi ellenfelek, nem pedig az ellenük tüntető, őket gyűlölettel fogadó „nép”. Utóbbit erőszak helyett türelmes politikai munkával kell „észhez téríteni.” „Több esetben, különösen bevonulásunk első napjaiban katonáinkat vissza kellett tartani, mert minden provokációra vagy megjegyzésre lövéssel akartak válaszolni”³⁵⁷ – számolt be tapasztalatairól a különleges politikai csoport egyik tagja. Különösen a tisztikar körében volt tapasztalható „nagyfokú türelmetlenség” – tartalmazta egy augusztus 22-i hangulatjelentés.³⁵⁸ Főleg azokon a településeken akartak „keményebben fellépni”, ahol nagyobb tüntetések voltak. Lejegyzett szavai alapján Sz. Béla törzsőrmester is a határozott kiállás híve volt. Ő oly módon képzelte el a „rendcsinálást”, hogy akik „hőbörögnek, azokat egy helyre összegyűjteni, és jól megverni, azután majd a nagyszájúak is hallgatnának.”³⁵⁹

Egy másik jelentés szerint az „agresszív rendcsinálási” szándék az intervenció kezdeti időszakára volt csak jellemző, később azonban megértették a katonák, „hogy nem a csehszlovák nép ellen jöttünk,”³⁶⁰ hanem azért vannak itt, hogy pusztá jelenlétükkel – és nem feltétlenül véres harcok árán – megakadályozzák az ellenforradalmárok nyílt fellépését, valamint elősegítsék az „egészséges erők”, azaz a szocializmushoz (a megszálló hatalmak értelmezése szerint) hű baloldal megerősödését. Más hangulatjelentések ugyanakkor arról szóltak, hogy később is voltak nem kevesen, akik az erélyesebb fellépésben látták a helyzet megoldásának kulcsát. Ekkor azonban már nem a „rebellis” lakosság megleckéztetésének szándéka, hanem a mielőbbi hazatérés vágya, az elhúzódozó hadművelet miatti türelmetlenség sarkallta volna őket aktívabb (ha kell,

357 HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. sz. n. Marczinék István (a Hazafias Népfront megyei titkára, Salgótarján, a különleges politikai csoport tagja) jelentése, i. n.

358 HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 14. ő. e. 30. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 22.

359 ÁBTL 3.1.5. O-20219. 135. Jelentés, n. n; h. n. 1968. augusztus 24.

360 Uo.

erőszakos) cselekvésre: „Gyorsan végezzünk, hogy minél hamarabb hazamehessünk.”³⁶¹

Olyan szilárd nemzeti egység jött ugyanis létre Csehszlovákiában az intervenció elutasításával kapcsolatban, hogy a várva várt „polarizálódás” – ahogy a korabeli hivatalos szövegek a feltételezett „egészséges erők” megjelenését és megerősödését nevezték – elmaradt.³⁶² Moszkva is kénytelen volt meghátrálni és elfogadni – ha csak átmenetileg is –, hogy az eredetileg tervezett új politikusi gárda helyett továbbra is Dubčekék, a többé-kevésbé már meg-regulázott régiék maradjanak hatalmon. Az augusztus 26-i moszkvai „megállapodás” után, ami a propaganda szerint „megnyitotta a kibontakozás útját”, lehetőséget teremtett a konszolidációra, a „normalizálásra” – azaz a szovjet vezetés által megkövetelt politikai viszonyok megteremtésére –, a katonák úgy gondolták, hogy a politikai megegyezést gyors csapatkivonás követi. A közeli hazatérés azonban elmaradt. Csupán a városokból vonták ki az alakulatokat – a megállapodás értelmében a laktanyákat is visszaadták a csehszlovák hadseregnek – és a lakott településeken kívül, többnyire erdőkben felállított katonai táborokban helyezték el őket, ahol október végéig, a tényleges hazatérésig még hosszú heteket kellett eltölteniük lényegében tétlenül, valódi harci feladatok nélkül.

A nomád életmódra és tétlenségre kárhoztatott katonák elégetlensége az idő előrehaladtával egyre nőtt, hiába intette őket türelemre a katonai vezetés és a propaganda, hangsúlyozván, hogy a Csehszlovákiában zajló konszolidációs folyamat továbbra is meg-

³⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 120. Benke Sándor elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. augusztus 26.

³⁶² Jól tükrözi a helyi szinten kialakult helyzetet egy augusztus 24-i jelentés, amely arról számolt be, hogy egyelőre nem láthatóak – bár bizonyára léteznek – azok az erők, akikre támaszkodni tudnának, nem rajzolódtak ki a belső frontvonalak. Egyelőre csupán olyan személyek „hajlandóak velünk együttműködni, feltételek nélkül, egyetértve az öt ország nyilatkozatával”, akik „tömegbázissal nem rendelkeznek, mivel jó részük korábban félreállított, mellőzött, lejáratott vagy vezető funkcióban alkalmatlannak tartott egyének” voltak. HL MN „Zala” (1968.) 8. d. 14. ő. e. 300. Politikai helyzetjelentés, 1968. augusztus 24.

követeli jelenlétüket, és távozásukra csak akkor kerülhet sor, ha a „rend” már helyreállt.³⁶³ Érthető módon a tartalékosok, illetve az ősszel leszerelő sorkatonák türelmetlensége volt a legnagyobb. A rendszeres napi kiképzésen és politikai foglalkozáson túl kulturális és sportrendezvényekkel, valamint egyéb szórakozási formákkal próbálták lekötni a katonák „felesleges” idejét, hogy csökkentsék a várakozással járó feszültséget.³⁶⁴ Részben ezt a célt szolgálta a helyi

³⁶³ A moszkvai „megállapodás” után keletkezett egyik röpcédula szövege: „Eltársak! Katonák! Továbbra is Csehszlovákiában maradnak a csapatok. Erre szükség van! MERT pusztá jelenlétünk, erőnk elriasztja az imperialista kalandorokat attól, hogy a zavarosban halásszanak, hogy fasiszta emigránsokat, diverzáns bandákat, esetleg csapatokat dobjanak át a belső ellenforradalmárok megsegítésére. MERT jelenlétünk eddig is megfékezte és jelenleg is megzabolazza a jobboldali, ellenforradalmi erőket. A szélsőséges elemek már eddig is véres leszámolásba kezdtek volna a szocializmus híveivel szemben, ha ez csak rajtuk múlik. A mi katonai akciónk rettentette el őket. MERT a pozitív kibontakozást, a rendet, a nyugalmat, a konszolidációt kellő katonai erővel is biztosítani kell. AZ ELLENFORRADALMI AKCIÓK VESZÉLYE MÉG NEM MÚLT EL! EZ TOVÁBBI HARCKÉSZÜLTSGRE KÖTELEZ!” HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. 34. számú röpcédula. i. n.

³⁶⁴ Egy szeptember 12-én kelt tervezet szerint az alábbi tevékenységekkel kellett lefoglalni a katonákat: *A rossz idő beálltáig*: Szabadtéri játékok (függő kugli, ügyességi játékok). Történelmi helyek, múzeumok meglátogatása (például nyitrai, trencsényi vár). Spartakiád szervezése (futball, atlétika) a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 50. évfordulója alkalmából (1918. november 24-én alakult meg az MKP). Alegységenként kisegyüttesek felállítása és szerepeltetése. Filmvetítések, TV-nézés, rádió-hallgatás. *A rossz idő beálltával*: Teremjátékok (sakkverseny, dominó). Vetélkedők szervezése a KMP 50. évfordulója és a Fegyveres Erők Napja (szeptember 29.) alkalmából, valamint „Ismerd meg Csehszlovákiát!” címmel. Könyv- és filmvita szervezése. HL MN „Zala” (1968.) 2. d. 3. ő. e. Intézkedés a pártpolitikai munka további feladataira, 1968. szeptember 12. – 1968. szeptember 14-én egy szovjet művészegyüttes lépett fel Nyitrán, október folyamán pedig Varga András esztrád együttese, a Magyar Néphadsereg Központi Művészegyüttese és Öntevékeny Művészeti Csoportja turnézott több állomáshelyen is. Az úgynevezett tábori dekorációk készítése is lefoglalta egy ideig néhány katona idejét. Néhány példa, hogy milyen feliratokat és ábrákat raktak ki a sátrak elé kövekből, kavicsokból és földből: „Együtt V. Sz. a szocializmusért!” felirat, alatta a szövetséges országok zászlói; „Becsülettel az utolsó percig!” felirat, alatta a magyar zászló és címer; „A dolgozó népet szolgálom” felirat és az Országház épülete;

mezőgazdasági üzemeknek nyújtott segítség is az őszi betakarítási munkákban.

E törekvések azonban kevés sikerrel járhattak, amit a fegyelmi vétségek számának jelentős növekedése is tanúsít. A leggyakoribb fegyelmezetlenség a tiltott alkoholfogyasztás volt.³⁶⁵ A lazuló fegyelem és az értelmetlen, idegtépő semmittevés, valamint a hazavágyódás közötti összefüggésekre világítanak rá Z. János százados szavai: „[A]z oroszok mikor fogják már kitalálni azt, hogy mikor megyünk haza? Mert az embert ez a nagyfokú tétlenség annyira kihozza a türelméből, hogy idegességében nem tud mit csinálni, vagy valakivel veszekszik, vagy pedig azon gondolkozik, hogy hogyan lehetne elmenni a táborból egy kis italt szerezni.”³⁶⁶ (Utóbbi tevékenység egyébként jelentősen szélesítette és javította a helyi lakossággal való kapcsolatot.³⁶⁷)

ötágú csillag, felette 50.; „Mexico City 1968” felirat, alatta az olimpiai öt karika és a magyar zászló; „Mexico 1968” felirat, alatta focipálya gesztenyejátékosokkal. (Az 1968-as nyári olimpia október 12-én kezdődött Mexikóvárosban.) HL MN „Zala” (1968.) 2. d. 3. ő. e. Kulturális rendezvények programjai, művészegyüttesek fogadásának tervei, i. n.

³⁶⁵ A katonai ügyészség 47 személyt ítélt el katonai és köztörvényes büntett miatt. 19 elítélt esetében állapította meg, hogy a bűncselekményt előidéző ok a túlzott italozás volt. HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. sz. n. Statisztikai kimutatás a „Zala” gyakorlat során előfordult és azzal összefüggő bűncselekményekről, fegyelmi vétségekről, balesetekről, 1969. január 14.

³⁶⁶ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 36. Benke Sándor elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 11.

³⁶⁷ Részletek egy elhárító tiszt jelentéseiből: „[A] tábor közelében lévő Lapás és Kislapás községekbe a tisztek és tiszthelyettesek kiszöknek [...] a korcsmába.” „1968. augusztus 31-én [...] K. István százados engedély nélkül Lapás községbe ment ital szerzés céljából. K. István százados üzemanyag-szolgálat vezetőnek módjában és lehetőségében áll, hogy a vételezések alkalmával koronát szerezzen, és abból italt vásároljon. Kapcsolatunk beszámol arról, hogy ez ideig a táborban P. György őrmesternek 50, F. István őrmesternek 20, Zs. József őrmesternek 30 és N. Sándor honvédnak 20 koronája van, aki azért kapta, mivel egy csehszlovák állampolgárnak a személyi gépkocsijának a kuplungját megcsinálta. Társadalmi kapcsolatunk jelentette, hogy Lapás községben az italbolt vezetője férfi, akinek a nevét nem sikerült megállapítani, a magyar katonákkal végtelenül udvarias, azoktól pénzt nem fogad el [...] és a Magyaror-

Ahogy a következő idézet mutatja, az alkohol mellett a humor is a helyzet könnyebb elviselésének egyik módja lehetett. Az alábbi beszélgetés két katonai rádióállomás között zajlott le szeptember 11-én:

„– Te, figyelj ide, mi már beszereztük a karácsonyi lapot, a húsvéti kölnit, augusztus 20-ra az új kenyeret piros-fehér-zöld szalaggal átkötve, meg egy fürt szőlőt, november 7-én még gondolkodunk, hogy mit szerezzünk be akkorra. Vétel.

– Ez mind rendben van, én komolyan kérdeztem, de hogyha itt maradunk, akkor innen szerelünk le? De komolyan kérdezem, nem tudsz semmit? Vétel.

– Te apám, semmit a világon. Te, még ha azt kérdeznéd, érted, hogy mennyi a Földnek az átmérője, vagy ilyen hülyeséget, amit valamikor tudtam, talán könnyebben meg tudnám mondani. Semmit nem tudunk mi sem. Vétel.”³⁶⁸

szágon történekről érdeklődik.” „[A] személyi állomány és a csehszlovák polgári személyekkel való összefonódás egyre jobban kezd kialakulni. Az osztály tábora melletti Tsz-majorban dolgozóktól szeszestalt szereznek be.” ÁBTL 3.1.5. O-20219. 66; 45. Benke Sándor elhárító tiszt jelentése, Nyitra, 1968. szeptember 1., szeptember 7.

³⁶⁸ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 30. Tájékoztató magyar katonai szabálytalan rádióforgalomról. Nyitra, 1968. szeptember 13. – Szeptember 6-án szintén a hazamenetelről folyt a szó „Gázpalack” és a „Művészbejáró” hívónevű rádióállomások között:

„– Mi újság van nálatok? Vétel.

– Újság az nem sok van, most is szakad az eső és villámlik, s rettentő nagy sár van. S azon kívül a másik nagy újság, hogy nagyon mehetnékem van haza.

– Hát nagyon sokat tudnék mondani mennyire mehetnékem van és mik vonzanak a haza iránt...Vétel.

– Megértelek Sanyikám, azt hiszem lejárt neked is az a két esztendő...

– Hátha minden jól megy 38 vagy 39 napunk van hátra.

– Hát a jelek nem tudom, mire mutatnak, de itt olyan hangok vannak, hogy 15-ére az országon belül megindul az élet, úgy hogy arra már nem szabad itt lennünk. Nálunk ez a vélemény. Vétel.

– Értem. Nálunk is vannak ilyen hangok, de én már az istennek sem hiszek. Van, aki azt mondja, holnap, holnapután megyünk, van, aki azt, hogy már el kellett volna menni, de még mindig itt vagyunk... Nagyon el vannak keseredve az öregek. Vétel.

A türelmetlenkedőkről szóló hangulatjelentések szerint sokan nem a magyar hadvezetést vagy – ahogy Z. János is tette – a valódi döntéshozókat, az „oroszokat” okolták azért, hogy a magyar csapatok még nem mehetnek haza, hanem a „csehszlovákokat”. Arra hivatkozván, hogy tudatosan akadályozzák vagy nem elég gyorsan hajtják végre hazatérésük feltételét, a „konszolidációt”, a passzivitásra ítélt magyar alakulatok erélyesebb fellépését sürgették. „[N]agyon sokan felvetik, hogy véleményük szerint a helyzet nagyon lassan konszolidálódik, és helyesnek tartanak, ha nekünk kellene rendet csinálni.”³⁶⁹

A hazatérés mint propagandaesemény

Az intervencióban résztvevő magyar egységek végül csak 1968. október 20. és 25. között hagyták el Csehszlovákia területét és tértek vissza Magyarországra.³⁷⁰ A csapatkivonást nemcsak az érintett katonák és hozzátartozóik fogadták nagy örömmel, de megkönnyebbült a magyar lakosság és az ország vezetése is. „Katonafiaink” hazatérése ugyanakkor jó alkalom volt az intervencióval kapcsolatos hivatalos propaganda terjesztésére is. Az alakulatok ünnepélyes fogadására szervezett ceremóniák ugyanis elsősorban a katonai akciót legitimálni szándékozó rendezvények voltak, nem csupán a viszontlátás feletti nyilvánvaló öröm kifejezésének formái. Az ünnepi eseménnyé koreografált fogadásokkal mindenekelőtt a katonákban kívánták azt a tudatot erősíteni, hogy egy sikeresen végrehajtott, igazságos hadművelet bátor résztvevői voltak, és ezért a hatalom elismerése mellett a magyar társadalom megbecsülésére és tiszteletére is számíthatnak. „[Cs]apataink az igaz ügyet szolgálták és

– Hát itt is ugyanaz a szitu, mint nálatok, hogy az itteni öregek sem szívesen vannak itten, és kezdik unni ezt a sátortábor. De te még fiatal vagy, neked még bírni kell.” ÁBTL 3.1.5. O-20219. 48. Tájékoztató magyar katonai szabálytalan rádióforgalomról, Nyitra, 1968. szeptember 6.

³⁶⁹ ÁBTL 3.1.5. O-20219. 51. Bíró János elhárító tiszt jelentése, Nyitra, i. n.

³⁷⁰ PATAKY 1996. 155.

becsülettel helytálltak”³⁷¹ – tartalmazta a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökének 0015. számú utasítása.

A fogadási ceremónia hasonlóan zajlott le az intervencióban résztvevő alakulatok helyőrségeiben (Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Nagyatádon, Marcaliban, Tapolca-Újdörögden, Lentiben, Egerben, Cegléden és Rétságán). A Politikai Főcsoportfőnökség utasításának megfelelően a szervezésbe bevonták a helyi/területi párt- és állami szerveket, illetve mozgósították a lakosságot. Az alakulat személyi állományának és technikájának egy része a települések központi helyén sorakozott fel. A parancsnok jelentést tett a Honvédelmi Minisztérium képviselőjének, aki üdvözölte az állományt, majd – a rendezvénynek szánt propagandaszereptől függően – egy megyei vagy járási pártvezető köszöntötte a katonákat.

A helyőrségi fogadások közül a zalaegerszeginek szántak kiemelt szerepet. Az ott történekről az országos közvélemény is tudomást szerezhetett a televízió, a rádió és a központi napilapok tudósításaiból, míg a többről csupán az illetékes megyei lapok számoltak be.³⁷² Zalaegerszegen a Marx téren (ma Kazinczy tér) fogadták a 8. gépesített lövészhadosztály ottani alakulatait. A teret és a bevonulás útvonalát „fellobogózták”, a dísztribünre pedig „Szeretettel köszöntjük hazatérő katonáinkat!” jelmondat került. A rendezvényhez a helyi üzemek és iskolák dolgozói, illetve tanulói közül „biztosítottak” népes közönséget (a tervek szerint a Zalaegerszegi Ruhagyár, a Sajt- és Vajgyár, valamint a Ganz-MÁVAG helyi egységének és a Zalai Kőolajipari Vállalat munkásaiból, valamint a József Attila és a Landorhegyi Általános Iskola úttörőiből³⁷³), bár nyilván számos spontán érdeklődőre, az érintettek hozzátartozóira, ismerőseire is számítottak. Az üdvözlő beszédet az MSZMP megyei bizottságának első titkára, Varga Gyula mondta, de – növelve az esemény jelentőségét – jelen volt és köszönetet mondott a katonáknak

³⁷¹ HL MH „Zala” (1968.) 21. d. 37. ő. e. 4. A MN Politikai Főcsoportfőnökének 0015. sz. utasítása, 1968. október 18.

³⁷² Uo.

³⁷³ HL MN „Zala” 36. d. 60. ő. e. A Zala feladat tapasztalatai, egyéb iratok. 16. Terv a 8. gépkocsizó lövészszereg fogadására, Székesfehérvár, 1968. október 17.

XXVI. évfolyam, 248. szám

Természetesen az állománymeg-

(Folytatás a 3. oldalon.)

Péter János délután hivatalában fogadta Ábti Károlyt.

³⁷⁵ Hazaérkeztek Csehszlovákiából a néphadsereg első egységei. Győrben ünneplésesen fogadták katonáinkat. *Népszabadság*, 1968. október 22. 1.

Hazaérkeztek Csehszlovákiából a néphadsereg első egységei

(Folytatás az 1. oldalról.)

Hazatérve, tapasztalni fogják népünk tiszteltét és őszinte megbecsülését. Helytállásukért köszönetet mondunk alakulatuk minden tisztjének, tiszthelyettesének és katonájának. További feladataik sikeres ellátásához kívánok mindannyiuknak erőt és egészséget!

Ezután Lombos Ferenc, a Győr-Sopron megyei Tanács vöelnöke köszöntötte az egységeket.

— Megyénk a baráti Csehszlovákiával szomszédos — mondotta. — A legutóbbi években megyénk üzemei, termelőszövetkezetei, párt- és állami szervei, tömegszervezetei elvtársi, baráti kapcsolatot alakítottak ki cseh-

szlovák barátainkkal. Ezért érthetően mi még nagyobb aggodalommal szemléljük azokat a jelenségeket, amelyek veszélyeztetik Csehszlovákiában a munkáshatalmat. Ma elmondhatjuk, hogy önök a kapott parancsot, a párt és kormány határozatait, népünk megbízását becsülettel, tiszteleggel teljesítették.

A hazatérő egységek nevében Török Mihály ezredes köszönte meg az üdvözlő szavakat, a meleg fogadtatást. A többi között a következőket mondta:

— Nagy örömmel és megelégedéssel töltött el bennünket, hogy népünk szeretete, mindennapos gondoskodása kísérte tevékenységünket, és ezt szívből köszönjük. Tudatában voltunk küldeté-

sünk fontosságának és szükségességének. Jelenem önöknek, pártunk és kormányunk képviselőinek, dolgozó népünknek, hogy katonáink szövetséges kötelezettségük, a Varsói Szerződéshez való hűségük szellemében, a szovjet és más testvéri hadsereggel együtt szocialista hazafihoz méltóan álltak helyt a különleges körülmények között is. Most, hogy ismét itthon vagyunk, megígérhetem harcostársaim nevében, hogy továbbra is készen állunk a szocialista rendszer, szocialista hazánk védelmére.

A győri ünnepség az Internacionálé hangjaival ért véget, majd az egységek katonái gépkocsijukra szálltak és továbbindultak helyőrségeik felé.

„ÚGY VISELKEDTÉTEK, AHOGY EGY IGAZI NÉPHADSEREGRÉZ ILLIK“

Búcsúzás a galántai járásban

Azokban az órákban, amikor e sorok megjelennek, már átlépték a határt annak a hazatérő magyar egységnek a katonái is, amelyet szombaton és vasárnap felkerestem Szlovákiában. A galántai járás egyik nagy községe mellett táborozó katonáinknál a hazaindulás előkészületeinek teljesen érthető izgalma fogadott. Mert bármennyire fegyvermeztelen, öntudatosan teljesítették is feladataikat, amikor a szocializmus csehszlovákiai vívmányait fenyegető veszély elhárítására odasiettek, mégiscsak az otthoni környezet, a megszokott élet az igazi; ezért is fogadták oly nagy örömmel a hazaindulási parancsot szombaton reggel.

Közös eszme, közös cél

Miközben az alegység-parancsnokok és a katonák a haditechnikai eszközökön az utazás előtti utolsó „simításokat” végeztek, s a sátoztábor bontásához kezdtek, látogatók érkeztek a néhány száz méterrel arrébb állomásozó egyik csehszlovák ezredtől.

Jan Matula őrnagy, ezredpolitikai-helyettes és a többi csehszlovák tisztet, katonát — bár tábori körülmények között — terített asztal várta. Nem volt itt hivatalos formáság, köszöntő és mi-egyéb. Ellenben láttam olyan szor-
sok látogatást és búcsút, ahogyan

William Bolo, a galántai járási nemzeti bizottság elnöke és magyar katonatisztiek a baráti hangulatú búcsúzáskor.

nektek, a ti elvtársi magatartásotoknak, segítő szándékotoknak is köszönhető.

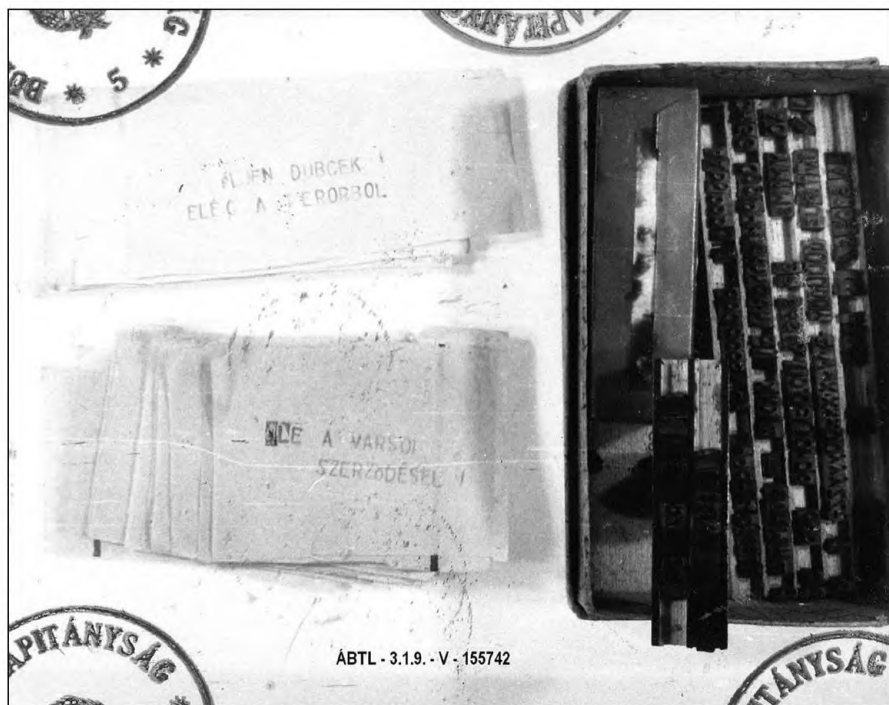
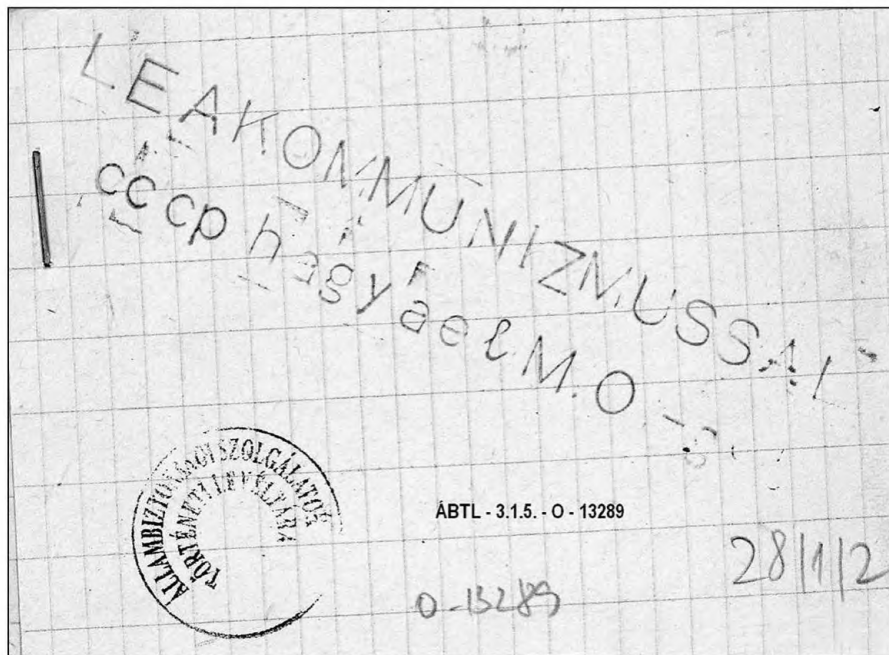
Vincent Cislak, a járási pártbizottság első titkára ugyanezt így folytatta:

— Megköszönjük nektek, hogy azokban a nehéz augusztusi napokban úgy viselkedtetek, ahogy egy igazi néphadsereg katonáihoz

tapasztalt tisztek számára sem könnyű. S mégis kitűnően helytállt, katonái rajonganak érte.

Utközben a tábor szélén kiskatonákkal találkozunk; arról beszélgetek velük, hogyan látják őket kéthónapos itt-tartózkodásukat.

Vámos István ővezető, civilben hegesztő Szolnokon, itt hídász,

A TILTAKOZÁS FORMÁI

KÖZELKÉPEK

Bár a magyar társadalom jelentős része nem értett egyet az intervencióval és elítélte Csehszlovákia megszállását, különösen a magyar hadsereg részvételét benne, csak kevesen adtak hangot nyilvánosan is nemtetszésüknek, és tiltakoztak valamilyen módon az agresszió ellen. A pártvezetés megkönnyebbülve vette tudomásul, hogy nincsenek hangos szolidaritási tüntetések Budapest utcáin,³⁷⁶ és az értelmiség is visszafogottan reagál a történetekre.

Az egyetlen *nyílt és kollektív* tiltakozás ugyanakkor értelmiségiek részéről történt. Az intervenciót elítélő korculai nyilatkozatot³⁷⁷ aláíró öt magyar társadalomtudós akciója 1956 óta az első

³⁷⁶ A BRFK információs és hangulatjelentéseit feldolgozó Fehér Csaba kutatásai szerint Budapesten a csehszlovák és a szovjet nagykövetség előtt voltak kisebb megmozdulások, amelyeken főleg az utazási korlátozások miatt Magyarországon rekedt csehszlovák állampolgárok vettek részt. Augusztus 27-én például három csehszlovák fiatal állítottak elő, akik táblákkal tüntettek a szovjet nagykövetség előtt. A jelentésekből nem derült ki, hogy megvalósult-e a bevonulás napján a Hősök terére és a Kodály köröndre tervezett néhány perces, szintén csehszlovák állampolgárok által szervezett tiltakozó akció. A tiltakozás jelképes formái között szerepelt többek között a fekete karszalag viselése, csehszlovák zászlók elhelyezése az autókon és a nemzeti himnusz eléneklése. FEHÉR 2018. A szerzőnek ezúttal is köszönöm, hogy előadásának szövegét rendelkezésemre bocsátotta.

³⁷⁷ A jugoszláviai Korčula városában rendszeresen megtartott nyári egyetem része volt 1968-ban a zágrábi *Praxis* folyóirat köre által szervezett „Marx és a forradalom” című szimpózium. A rendezvény résztvevői Csehszlovákia megszállásának hírére közös nyilatkozatot fogalmaztak meg, amelyben elítélték a

ilyen fellépés volt Kádárék politikája ellen. Az aláírók, a MTA Filozófiai Intézetének, valamint Szociológiai Kutató Csoportjának munkatársai, Márkus György, Sós Vilmos, Tordai Zádor, illetve Heller Ágnes és Márkus Mária külön is nyilatkoztak az AFP francia hírügynökségnek.³⁷⁸ E manifesztumok a nyugati híradások révén a magyar közvéleményhez is eljutottak. Ezen kívül csupán egyetlen hasonló, de sikertelen értelmiségi próbálkozásról tudunk, egy fiatal írók – Csoóri Sándor és Gyurkó László – által kezdeményezett aláírásgyűjtő akcióról. A közös és nyilvános tiltakozáshoz egyetlen ismert „vezető” író és művész sem adta a nevét, még ha közülük egyesek el is ítélték a bevonulást.³⁷⁹ A magyar értelmiség nagy részének hangulatát és helyzetértékelését jól érzékelteti az intervenció utáni napokra visszaemlékező Kenedi János (1968-ban 22 éves újságíró-gyakornok): „Heteken át eszelősen jártam a várost, hogy mit lehetne tenni, de legyintő kezekkel és kényszeredett mosollyal találkoztam. [...]tthon minden volt, csak fölháborodott értelmiség nem.”³⁸⁰

Azok is csupán egyénileg és a pártvezetés szűk nyilvánossága előtt tiltakoztak, akik morálisan megengedhetetlennek tartották a hallgatást. A „pártszerűen” elhatárolódók között volt Lukács

beavatkozást. A manifesztumot Tőkei Ferenc kivételével a magyar résztvevők is aláírták, egyedülként a Kelet-Európából érkezettek közül. Minderről bővebben: HELLER 1997. 70–79.; HELLER–KÖBÁNYAI 1998. 218–234; RAINER 2011. 192–211. Az értelmiség hozzáállásáról és a hatalom reakcióiról szóló rész: 200–211.

³⁷⁸ Az „ötök” nyilatkozata 1968. augusztus 21-én az AFP francia hírügynökségnek. „Mint a szocialista rendszer fejlődéséért felelős marxisták és kommunisták, úgy véljük, hogy a Varsói Szerződés bizonyos tagállamainak beavatkozása komoly veszélyt jelent a szocializmus fejlődésére és a marxizmus elmélet megújítására, amely az utóbbi időben kezdődött meg. Bármilyen következményeket is von maga után, kötelességünknek tartjuk, hogy mindent megtegyünk a hiteles szocializmus és a tényleges szocialista demokrácia fejlődéséért.” CSIZMADIA 1995a. 13. Csizmadia Ervin a magyar demokratikus ellenzékről szóló dokumentumkötetét ezzel a nyilatkozattal kezdi.

³⁷⁹ RAINER 2011. 192–211. 200–201., MÁRKUS 2017. 65–76. 70.

³⁸⁰ CSIZMADIA 1995b. Interjú Kenedi Jánossal, 186–237. 206.

György,³⁸¹ Hegedűs András, a MTA Szociológiai Kutató Csoportjának igazgatója,³⁸² valamint Tömpe András, Magyarország kelet-németországi nagykövete, aki tiltakozása jeléül diplomáciai posztjáról is lemondott.³⁸³ Lukács ugyanezen okból a politikai és társa-

³⁸¹ Lukács György személyesen Aczél Györgyhöz, az MSZMP KB egyik akkori titkárához címezte levelét. A következőket írta: „Kommunista kötelességemnek tartom közölni Önnel, hogy a cseh kérdés megoldásával, s benne az MSZMP állásfoglalásával nem értek egyet. Ennek következtében vissza kell vonulnom az utóbbi időben gyakorolt magyar közéleti szereplésemtől. Remélem, a magyar fejlődés nem fog olyan helyzethez vezetni, amelyben az igazi magyar marxisták szervezeti rendszabályozása ismét az utolsó évtized szellemi internált-ságába kényszerít vissza.” MNL MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 56. A PB állásfoglalása a csehszlovák kérdésről.

³⁸² Hegedűs András 1955–1956-ban Magyarország miniszterelnöke volt. A Központi Bizottsághoz írt levelében többek között kijelentette: „A megszállás helyessége iránt nem egyszerűen kétségeim támadtak, hanem szilárd meggyőződése, hogy ez a döntés végtelenül nagy és csak nehezen jóvá tehető kárt okozott a kommunizmus ügyének.” MNL OL M-KS 288. f. 5/471. ő. e. Az MSZMP PB ülése, 1968. szeptember 13. 56. A PB állásfoglalása a csehszlovák kérdésről.

³⁸³ Részletek Tömpe András leveléből: „Csehszlovákia azon az úton volt, hogy a szocialista országok között elsőnek valósítsa meg a demokrácia olyan fokát, amely a fejlett nyugati országokban élő dolgozók számára is vonzóvá tette volna a szocialista rendszert. A Csehszlovák Kommunista Párt nemhogy gyengítette a szocializmus pozícióit, hanem soha nem látott mértékben erősítette. [...] Feltételezem, vannak a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságában is olyanok, akik azt állítják, hogy nem lehetett mást tenni, és ami történt, még mindig a kisebbik rossz. Ez az érvelés nem helytálló. Nyilvánvaló, nagy megpróbáltatásokat vállaltunk volna, ha a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Magyar Népköztársaság kormánya nem vesz részt a Csehszlovákia elleni akcióban. A nagyobbik rossz azonban a részvállalás, melynek hosszú távra sokkal súlyosabb következményei lesznek, különlegesen Magyarország számára. Magyarországnak most volt meg az a történelmi lehetősége, hogy a magyar–csehszlovák viszony áldatlan múltját végleg likvidálja és a nehézségek közös vállalásával a szocialista jövő szilárd alapjait lefektesse. Nem lehet arra sem hivatkozni, hogy a Szovjetunió iránti hűségéből kellett együtt masírozni. A Szovjetunió iránti hűség nem azt jelenti, hogy döntéseket, melyek a szocialista országoknak – ez esetben mindenekelőtt magának a Szovjetunióknak – és a nemzetközi munkásmozgalomnak kárt okoznak, magunkévá tegyünk. A XX. kongresszust ilyen gyorsan senki sem felejtette el. Mindezt a

dalmi tevékenységtől vonult vissza. A pártból való kilépés szintén a tiltakozás egyik formája volt, ahogy a pártfelvételi kérelem visszavonása is. Így járt el például Földvári Tamás, aki a Szociológiai Kutató Csoport párttaggyűlésén³⁸⁴ adta vissza tagkönyvét, illetve az egyetemista Radnóti Sándor, aki levélben közölte pártajánlójával, Király Istvánnal, hogy a történetek miatt meggondolta magát.³⁸⁵ Ezek a gesztusok – az intervenciótól való „pártszerű” elhatárolódáshoz hasonlóan – lényegében szintén csak a párton belüli szűk nyilvánossághoz szóltak. Az óvatos értelmiségi tiltakozás, a kádári vezetéssel szembeni nyilvános fellépés elmaradása mögött a hatvanas évek elején-közepén elkezdődött, és sokakban reményeket ébresztő magyarországi reformok féltése állhatott. Ugyanakkor bizonyára ’56 nem is oly régi élménye, egy levert forradalom sokkhatása is befolyásolta magatartásukat.

A nyílt és kollektív tiltakozástól való tartózkodás nemcsak a kulturális és politikai élet egyes közismert szereplőit jellemezte. Azok az „ismeretlen” állampolgárok is többnyire egyénileg és általában rejtőzködve tiltakoztak, akik nem elégedtek meg a biztonságos véleménynyilvánítás korlátozott lehetőségeivel – a megbízhatónak gondolt baráti-ismerősi kör nyújtotta keretekkel –, hanem szélesebb nyilvánosság előtt is ki akarták fejteni nézeteiket. A kevés kivételek közé tartozott Bauer Sándor, 17 éves ipari tanuló, aki a tiltakozás letragikusabb formáját választva, 1969. január 23-án nyilvánosan felgyújtotta magát a Magyar Nemzeti Múzeum kertjé-

Magyar Szocialista Munkáspárt és a magyar kormány vezetőinek Csehszlovákiával kapcsolatos legutóbbi döntéseivel nem értek egyet, és azok képviselését nem vállalom.” Tömpe András levele az MSZMP KB-hoz. *Beszélő*, 3. évfolyam (1998.) 7-8. 85–89.

³⁸⁴ RAINER 2011. 192–211. 206. A párttaggyűlés résztvevői egyhangúlag elítélték a bevonulást.

³⁸⁵ Radnóti Sándor: „1968-ban, 22 éves koromban még fölvételemet kértem a pártba, arra a sokak által gondolt és jóval többek által hangoztatott számárságra alapozva, hogy a kritikát belülről kell gyakorolni. De – talán az egész univerzumban csak az én szerencsémre – közbejött Csehszlovákia lerohanása, és ez megmentett egy történelmi tévedéstől. Augusztus 22-én reggel levelet dobtam be pártajánlómnak, Király Istvánnak, hogy a dolog immár nem aktuális.” RADNÓTI 2015. 48.

ben. Bár ő a szovjet csapatok magyarországi jelenlétére kívánta így felhívni a figyelmet, példája Jan Palach, cseh egyetemista volt, aki pár nappal korábban a prágai Vencel téren hasonló módon áldozta fel önmagát, hogy az ország lakosságát a szovjet megszállás elleni aktív fellépésre ösztönözze.³⁸⁶ Nyíltan és közösen próbáltak meg tiltakozni a BOTE (Budapesti Orvostudományi Egyetem, 1969-től Semmelweis Orvostudományi Egyetem) hallgatói. Az évadnyitó előadás bojkottjának szervezését azonban még időben leállították, feltehetően az állambiztonság lépett közre.³⁸⁷

A személyüket elrejtők, de a nyilvánossághoz szólni kívánók többnyire rölapokkal, falra, járdára, kerítésekre festett vagy rajzolt „izgató” feliratokkal próbálták mozgósítani a passzívnak mutakozó lakosságot, vagy párt- és állami vezetőkhez írt levelekben fejezték ki megdöbbenésüket és rosszallásukat, illetve kísérelték meg befolyásolni a döntéshozókat. A Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Osztályának 1968. évi munkájáról szóló jelentés³⁸⁸ szerint 1968-ban 54 alkalommal történt (jutott a rendőrség tudomására) „ellenséges” rölapszórás a fővárosban. Összesen 5846 darabot gyűjtött be a rendőrség. Ennek jelentős része, 22 eset az augusztus 21. és október 31. közötti időszakra, vagyis a Csehszlovákia elleni intervenció idejére esett, tehát feltehetően a megszállás elleni tiltakozás volt.

³⁸⁶ Az önégetés 1968-as csehszlovákiai intervenció után a szovjet megszállás elleni tiltakozás egyik szélsőséges formája volt (a vietnámi háború elleni tiltakozásokhoz hasonlóan). Elsőként Ryszard Siwiec, lengyel könyvelő gyújtotta fel magát 1968. szeptember 8-án 100 000 ember, köztük a Lengyel Egyesült Munkáspárt vezetői és diplomaták előtt a varsói „Tízéves Évforduló” Stadionban rendezett országos aratóünnepségen. Tettének okát a lengyel hatóságok eltitkolták. A cseh Jan Palach önégetése viszont széles körben ismertté vált, tettét többen is követték. Lásd erről: Jan Palach, Charles University Multimedia Project <http://janpalach.eu/en/default/index> (Letöltve: 2018. november 26.) Ryszard Siwiec önégetéséről: KAMIŃSKI 2010. 95–128.

³⁸⁷ ÁBTL 1. 11. 3. A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség Titkárságának iratai. II. sorozat sz. n. A belső ellenséges erők tevékenységének fő tapasztalatai a csehszlovák helyzet tetőpontra jutásának idején. 1968. október 22.

³⁸⁸ ÁBTL 1. 12. 2. A Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) állambiztonsági szerveinek iratai. 221-14/1-1969. A BRFK Politikai Osztályának jelentése 1968. évi munkájáról. 1969. január 13.

Az év során 178 esetben találtak falfirkákat, összesen 303-at, és 45 névtelen levél jutott a hatóságok birtokába. A jelentésben nem szerepel, hogy hány falfirka, illetve levél készült a bevonulás idején. Bár más időpontra vonatkoznak egy másik, október 31-én kelt BRFK-jelentés adatai,³⁸⁹ de talán következtetni tudunk belőlük az intervenció ellen tiltakozó feliratok nagyságrendjére. A főváros harmadik negyedévi (július, augusztus, szeptember) helyzetéről szóló beszámoló szerint 55 esetben találtak falragaszokat és feliratokat az V., VII., VIII. és a XIX. kerületben, angol és német nyelveket is. Többségük feltehetően a bevonulással volt kapcsolatos.

A röplapszórások száma 1968-ban az előző évihez, az akkori 34 esethez (223 darab) képest jelentősen nőtt, csökkent viszont mind a falfirkák, mind a levelek száma. 1967-ben ugyanis 235 esetben 485 darab ellenséges firkálás történt Budapesten és 58 „ellenséges” levelet fogtak el a titkos levéllenőrzések során. Ha hihetünk ezeknek az adatoknak, két tanulság vonható le e számokból. Mivel 1968-ban *össességében* nem növekedett, sőt csökkent az írásos formában megjelenő tiltakozások eseteinek száma az előző évihez képest, az intervencióval szembeni ellenállás nem lehetett különösebben erőteljes. A röplapszórások számának és a kiszórt rölapok mennyiségének jelentős megugrása viszont azt mutatja, hogy az intervenció elleni akciók kitervelői a tiltakozásnak ezt a formáját találták a legalkalmasabbnak a lakosság figyelmének felkeltésére. Az egész országra érvényes adatokkal a bevonulás utáni két hétben nyilvánosságra került „ellenséges” megnyilvánulásokról rendelkezünk. Egy október 22-i belügyminisztériumi jelentés szerint augusztus 20. és szeptember 3. között 2167 rölapról, 101 feliratról és 91 névtelen levélről szereztek tudomást a hatóságok.³⁹⁰ Jelentősebb röplapszórásos eset Budapesten kívül Baranya megyében volt.

A megszállásban résztvevő országok lakossága is hasonló módon, többnyire rölapokkal, falfirkákkal, illetve levelek és táviratok

³⁸⁹ FEHÉR 2018.

³⁹⁰ ÁBTL 1. 11.3. A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség Titkárságának iratai. II. sorozat sz. n. A belső ellenséges erők tevékenységének fő tapasztalatai a csehszlovák helyzet tetőpontra jutásának idején. 1968. október 22.

küldésével fejezte ki tiltakozását az agresszió ellen, illetve szolidaritását a megtámadott csehszlovák néppel.³⁹¹ Egyetlen nyílt és kollektív tiltakozásról tudunk. Augusztus 25-én Moszkvában a Vörös téren, pontban 12 órakor nyolc szovjet polgárjogi aktivista transzparensekre írt jelszavakkal és csehszlovák zászlóval hívta fel a figyelmet a szégyenteljes akcióra. Az alig pár percesre sikerült demonstrációnak a szovjet állambiztonság, a KGB emberei vetettek végett.³⁹²

Ebben a fejezetben, a vizsgálat fókuszát egy-egy esetre szűkítve, a csehszlovákiai intervenció elleni aktív tiltakozás néhány példáját mutatom be az ügyekben indult nyomozás dokumentumai alapján. A nyomozati iratokból alapos forráskritika után megrajzolt közelképek jobb rálátást engednek a történetekre reagáló egyének motivációira, cselekvési lehetőségeire, illetve környezetük reakcióira, valamint a számonkérő és fegyelmező hatalom működésére is. Elsőként egy „szóbeli izgatásért” elítélt egyetemista esetét vizsgálom, aki olyan környezetben mondta el a hivatalos állásponttal nem egyező nézeteit a Csehszlovákiában történetekről (és általában a magyarországi hatalmi viszonyokról), amely nem tolerálta sem az ellenvéleményt, sem pedig az egyetemista kihívó magatartását. Az ügyről szóló vizsgálat iratai betekintést nyújtanak a „feljelentők” látásmódjába is, valamint abba, hogy miként viselkedik egy rendszerhez lojális (vagy egymás előtt annak mutakozó) munkahelyi közösség, ha kívülről jövő provokációt feltételez.

Ezt követően egy távirat miatt indult rendőri eljárás dokumentumai alapján azt elemzem, hogy az ügy szereplője, a szintén fiatal (húszas évei végén járó) gépészmérnök milyen megfontolásokból küldött üzenetet – neve feltüntetésével – Losonczi Pálnak, arra kérve, hogy segítse elő a magyar csapatok azonnali kivonását

³⁹¹ A lengyelországi és a kelet-német tiltakozásról: KAMIŃSKI 2010. 95–128., WENZKE 2010. 137–164.

³⁹² A tiltakozók között volt Natalya Gorbanevskaya költő, műfordító, Konstantin Babicky nyelvész, Vadim Delon költő, Vladimir Dremlyuga munkás, Viktor Fainberg angol szakos filológus, Pavel Litvinov fizikus, Larisa Bogoraz nyelvész és Tatyana Baeva diák. (<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/za-vasi-nasi-svobodu/panely.pdf> (Letöltve: 2019. március 20.))

Csehszlovákiából. Az önmagát a közügyek iránt elkötelezett, aktív állampolgárnak tartó férfi abban a hitben fordult az Elnöki Tanács elnökéhez, hogy tettét nem ellenséges akciónak, hanem jószándékú kritikának fogja értékelni a hatalom. Tévedett. Végül két olyan esetet mutatok be, amelyek szereplői röpcédulák segítségével akartak a szélesebb nyilvánosság előtt is hangot adni felháborodásuknak, hogy felrázzák és tiltakozásra ösztönözzék a társadalom passzív tagjait. Az egyik akció résztvevői tizenéves fiatalok voltak, a másik esetben viszont a röplapterjesztés egy középkorú férfi magányos lázadása volt.

A lázadó egyetemista – Gy. Lajos

„Természetesen mi, egyetemisták tudjuk a dolgok igazi állását, minket nehéz félrevezetni.”³⁹³

Gy. Lajos negyedéves egyetemista a „nyíltan felháborodó” típusú véleménynyilvánítók szűk köréhez tartozott. Bár a magyar társadalom jelentős része elítélte a katonai agressziót és szolidáris volt a megszállt ország polgáraival, véleményüknek azonban csupán a legszűkebb, biztonságosnak gondolt környezetükben adtak hangot, félve attól, hogy a hivatalossal nem egyező nézeteik nyílt hangoztatását a hatalom nem tolerálja. Gy. Lajos példája is azt bizonyítja, hogy nem volt alaptalan e félelem. A férfit a békéscsabai városi bíróság „ellenséges” kijelentései – „folyamatosan elkövetett izgatás” – miatt hat hónap börtönbüntetésre ítélte,³⁹⁴ amit a megyei bíróság végül háromévi próbaidőre felfüggesztett.³⁹⁵

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem negyedéves történelem–népművelés szakos hallgatója 1968 augusztusában a bé-

³⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 155. „Horváth Péter” fogdaügynök jelentése Gy. Lajosról, 1968. november 4.

³⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155584. Gy. Lajos vizsgálati dossziéja 171. A Békéscsabai Városi Bíróság ítélete Gy. Lajos ügyében, 1969. január 16.

³⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 184. Határozat a dossziében szereplő személyek nyilvántartásba vételéről, 1969. július 9.

késcsabai művelődési házban volt nyári gyakorlaton. A magabiztos, önbizalommal teli fiatalember a nyomozás során felvett tanúvallomások szerint már augusztus 21. előtt is heves vitákat folytatott az intézmény dolgozóival aktuális politikai kérdésekről és a közelmúlt történetének megítéléséről. Munkatársainál jóval tájékozottabbnak és szabadabb szelleműnek tartotta magát, azon új értelmiségi generációhoz tartozónak, amelynek gondolatait és magatartását már nem befolyásolják az előző nemzedék félelmei és megfelelési kényszerei. Őket már nem lehet becsapni, manipulálni, elleplezni előlük az „igazságot” – hangoztatta beszélgetéseik során. Az egyetemet olyan szellemi műhelynek mutatta be a művelődési ház dolgozóinak, ahol nincsenek tabu-témák, nyíltan megvitatják a „kényes” kérdéseket is, egyetemista társait pedig az elavult, hazug eszmék és gyakorlatok ellen lázadó, összetartó közösségnek ábrázolta. Beállítása szerint tanáraik jelentős része szintén haladó szellemű, a hallgatók részben tőlük kapják az ösztönzést a korlátok feszegetésére, a hazugságok leleplezésére.

A leendő első generációs értelmiségi (szülei télesztagok, a kollektivizálás előtt középparasztok voltak a Békés megyei Mezőgyámon³⁹⁶) gondolkozására és mentalitására az inspiráló egyetemi légkör mellett a ’68-as tavaszi diáklázadások³⁹⁷ és a „prágai tavasz” eszméi is erősen hatottak, amelyekről elmondása szerint a „szabad világ” sajtótermékei alapján alkotott magának képet. A szólásszabadságról, a szabad vita fontosságáról, valamint a múlttal és a jelen hibáival való őszinte szembenézésről vallott nézetei is ezek hatását tükrözik. „Az egyik vita során kijelentette – közölte kihallgatása során Lipták Lászlóné, a művelődési ház előadója –, hogy az évfolyamon nagy a szólásszabadság és nem mernek a vezetők elmenni vitatkozni velük, mert ott aztán megmondják nekik az igazat.”³⁹⁸ A letartóztatása idején mellé helyezett fogdaügynöknek is hasonló dolgokról beszélt: „az újságok olyan hazugságokat vágtak le [a Csehszlovákia elleni intervencióról], hogy mindenki csak nevetett

³⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 31. Jelentés Gy. Lajosról, 1968. szeptember 3.

³⁹⁷ FREI 2008.

³⁹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 27. Feljegyzés Lipták Lászlóné meghallgatásáról i. n.

rajtuk. Nagyon elavultak már a propaganda módszerek. Természetesen mi, egyetemisták tudjuk a dolgok igazi állását, minket nehéz félrevezetni. Gyűléseken és szemináriumokon mi őszintén ki mondjuk véleményünket, de tanáraink sem hallgatnak. [...] A jövő ifjúságának a dolgokat tisztán kell látni, s úgy kell nevelni, hogy ne legyenek megtévesztve és félrevezetve. Ezek alapján tehát nemcsak engem, hanem az egész egyetemet el lehet ítélni haladó nézete miatt. És én nem tudok úgy tanítani, ha a jövő ifjúságát csak félrevezetem, mert a hibákat és a társadalom rossz oldalát is nézni kell.”³⁹⁹

A fogdaügynök jelentése szerint meghatározó élménye volt a július 28. és augusztus 6. között Szófiában megrendezett Világifjúsági és Diáktalálkozón (VIT)⁴⁰⁰ való részvétele is.⁴⁰¹ Különösen nagy hatással volt rá néhány külföldi fiatallal folytatott beszélgetése, amelyek közül hármat idézett fel „zárvatársának”. Egy amerikai diák „nyílt képet adott a »Szabad Világról« [a kifejezést az ügynök tette idézőjelbe]. Olyasmit, amit nálunk még véletlenül sem mondanak.” Egy Romániában élő, de Izraelben harcoló hadnagy (?) „az izraeli háború igazi arcáról” beszélt, „nem úgy, mint a mi újságjaink és a rádió mondja.” Szovjet egyetemistáktól pedig azt hallotta, hogy náluk az egyetemen „... azt tanítják, hogy Magyarország a Szovjetunió része, vagyis mi orosz fennhatóság alatt vagyunk.”⁴⁰² A „prágai tavasz” eszméivel is találkozott Szófiában: „A csehektől nagyon sokan jöttek, s hoztak sok ezer röplapot és osztogatták széjjel. A felvonulás alkalmával a csehek leköpködték az orosz ifjúságot és majdnem verekedés lett a vége. Végigkiabálták az utcát, hogy éljen Dubček, valamint nacionalista jelszavakkal vonultak.”⁴⁰³ Olyan

³⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 155. „Horváth Péter” fogdaügynök jelentése Gy. Lajosról, 1968. november 4.

⁴⁰⁰ A VIT a Demokratikus Ifjúsági Szövetség, egy második világháború után alakult baloldali ifjúsági szervezet rendezvénye.

⁴⁰¹ Gy. Lajos saját költségén utazott ki Bulgáriába. Panaszolta, hogy neki Románián keresztül engedélyezték csak a kiutazást, míg néhány ismerőse Jugoszlávián keresztül mehetett.

⁴⁰² ÁBTL 3.1.9. V-155584. 155. „Horváth Péter” fogdaügynök jelentése Gy. Lajosról, 1968. november 4.

⁴⁰³ Uo.

benyomásokat szerzett (vagy keresett) tehát a VIT-en, amelyek igazolták számára az otthoni viszonyokról gondoltakat, megerősítették az ország Szovjetuniótól való függéséről, valamint a politikai és ideológiai megfontolásoknak alárendelt magyar tájékoztatáspolitikáról, a mindent elárasztó hazug propagandáról és a történelem meghamisításáról vallott nézeteit.

A békéscsabai nyári gyakorlatra közvetlenül a VIT-ről érkezett, és valószínűleg friss élményei is szerepet játszottak abban, hogy azonnal ádáz harcot indított a művelődési ház nála egy-két generációval idősebb dolgozóinak avítnak tartott nézetei ellen, nem kímélvén sem korukat, sem érzékenységüket. Arról próbálta meggyőzni őket, hogy tudatos politikai manipuláció áldozatai, sem a közelmúlt történelméről, sem a világban zajló folyamatokról nem kapnak hiteles képet a hivatalos magyar tájékoztatási szervek részéről. Kifogásolta, hogy minden kétely nélkül elfogadják a propaganda állításait, nem tesznek semmit annak érdekében, hogy megbizonyosodjanak azok valóságtartalmáról.

A nyomozati iratok szerint augusztus 21. előtt két témában alakult ki éles vita a gyakornok és a művelődési ház egyes dolgozói között. Gy. Lajos egyrészt arról próbálta meggyőzni őket, hogy a Vörös Hadseregről a történelemkönyvekben bemutatott idealizált kép a tények meghamisításán alapszik, másrészt arról, hogy a két tábor fejlődésének eltérő üteméről a politikai propagandában megjelenő állítások sem alapulnak valós tényeken.⁴⁰⁴ Utóbbi

⁴⁰⁴ A fogdaügynöknek később így számolt be a művelődési házban folytatott vitáiról: „Képzeld el, én azt mondtam, hogy a szovjet hadsereg rossz. [...] A háborút elvesztették volna, ha az angolszászok nem segítik fegyverrel, lőszerrel és élelemmel őket. Igaz az is, hogy az oroszokat először részegre itatták vodkával és csak utána indultak a biztos halálba, persze ők erre azt mondják, hogy nem igaz. Pedig az is igaz, hogy csak a puskán volt szurony, és szembe kellett szállni az ellenséggel, és így küldtek tízezreket a halálba. Az is tény, hogy Sztálin, a nagy hős, a katonatiszti állomány 80%-át kivégeztette. Ezekről miért nem szabad beszélni, ezek tények, amik előtt meg kell hajolni. És itt van a mai Szovjetunió, beharangozták, hogy 1965-re hagyják az USA ipari termelését. S kiszámították, hogy még 100 egynéhány év kell, hogy utolérje, nem hogy leghagyja. Úgy természetes, ha addig az USA-ban alszanak. A rakétatechnikában is úgy van, ha jól megnézzük a dolgokat, akkor rájövünk,

vitáról Lenkefi Konrád főelőadó azt vallotta kihallgatása során, hogy ők hiába kísérelték meg bebizonyítani, hogy a Szovjetunió sokkal gyorsabban fejlődik, mint az Amerikai Egyesült Államok, a gyakornok, „mindig azzal vágott vissza, hogy mi azokat honnan tudjuk, meg azt magyarázgatta, hogy csak egyoldalúan vagyunk tájékozódva vagy tájékoztatva.”⁴⁰⁵

Csehszlovákia augusztus 21-i megszállása éppen kapóra jött a gyakornoknak, hogy „élő” példán mutassa be a hivatalos magyar tájékoztatásról vallott nézeteit, és kifejtse saját álláspontját a szomszédos országban történekről. Felháborodottan elítélte a katonai bevonulást, egy független állam belügyeibe való erőszakos beavatkozásnak, agresszióknak nevezte a szocialista országok baráti segítségnek álcázott akcióját, és hazugságnak az ellenforradalmi veszélyre való hivatkozást. Azt is kifejtette, hogy nincs különbség Csehszlovákia megszállása és az amerikaiak Vietnám ellen folytatott háborúja között. Az akcióban résztvevő szocialista országok ezzel a lépésükkel elvesztették erkölcsi hitelüket, hogy a be nem avatkozás elvére hivatkozva ítélik el az Amerikai Egyesült Államokat. Lenkefi Konrád főelőadó vallomása szerint a művelődési ház dolgozói erről is másként vélekedtek, és a gyakornokkal is próbálták beláttatni, hogy helytelenül gondolkodik: „Próbáltuk meggyőzni arról, hogy az adott helyzetben ez volt a leghelyesebb, ezzel sikerült elkerülni Csehszlovákiában egy esetleges fegyveres ellenforradalmat. Határozottan állítom azt, hogy ő ezt nem akarta megérteni, hogy mi azt honnan tudjuk, hogy ott mi van. Bizonygatta azt, hogy nincs ellenforradalom, kár volt beavatkozni. Hangoztatta a jugoszláv magyarázatokat a csehszlovákiai eseményeket illetően.”⁴⁰⁶

Vajon valóban ez lehetett a művelődési ház dolgozóinak véleménye a Csehszlovákiában történekről, vagy csak a gyakornok

hogy jóval hátrább van a SZU, mint az USA. Csak annyi a lényeges különbség, hogy az amerikaiak elismerik a kudarokat és a sikertelen kísérleteket, ezek pedig nem.” ÁBTL 3.1.9. V-155584 „Horváth Péter” fogdaügynök jelentése Gy. Lajosról, 1968. november 4.

⁴⁰⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 22. Feljegyzés Lenkefi Konrád meghallgatásáról, 1968. október 10.

⁴⁰⁶ Uo.

előtt mutatkoztak lojális közalkalmazottaknak, akik nem kérdőjelezték meg az eseményről szóló hivatalos magyarázatot és a hatalmon lévők politikájának helyességét? A rendelkezésekre álló források alapján csupán feltételezéseket tudok megfogalmazni. Lehetséges, hogy csak a „külső” ember előtt viselkedtek így – sőt talán a lázadó szellemű egyetemista kihívó magatartását az őket titokban megfigyelő ügynök provokációjának tekintették, ami még nagyobb óvatosságra intette őket –, egymás között azonban hangot adtak kételyeiknek. Lehet azonban, hogy a munkahelyi kollektívát sem tartották olyan biztonságos közegnek, amelyben őszintén megnyilvánulhatnak. A fenti lehetőségek azon a feltételezésen alapulnak, hogy a művelődési ház dolgozóinak viselkedése, a hivatalos magyarázat kételyek nélküli elfogadása csupán álca volt. Nem zárhatjuk ki ugyanakkor a hatalmon lévők eszméivel, politikájával való teljes azonosulás lehetőségét sem. Utóbbit talán az kérdőjelezheti meg, hogy a bevonulás utáni napokban az igazgatói szobában többen együtt hallgatták az „ellenséges” Újvidéki Rádió,⁴⁰⁷ sőt a gyakornok vallomása szerint a Szabad Európa Rádió adásait is,⁴⁰⁸ vagyis a hivatalos magyar tájékoztatást nem tartották elégségesnek vagy hitelesnek.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a művelődési ház dolgozóinak augusztus végi reakcióiról két hónappal később, a gyakornok ellen folytatott nyomozás során felvett tanúvallomásokból tudunk. A kihallgatási szituációban pedig nemcsak a gyanúsítottak, hanem a tanúk is igyekeztek magukat pozitív színben feltüntetni, ami ebben az esetben feltétlen lojalitásuk deklarálását jelenthette. Vallomásukban nem csupán a gyakornok „ellenséges” viselkedését próbálták bizonyítani, de azt is fontosnak tartották kiemelni, hogy a vitában ők a „jó oldalon” álltak, és – ahogy „józan” felnőttekhez, főleg népművelőkhöz illik – a forrófejű fiatalembert is igyekeztek jobb belátásra bírni.

⁴⁰⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 71. Lenkefi Konrád tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 22.

⁴⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 88. Gy. Lajos terhelt kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 28.

Gy. Lajos vallomásában nem részletezte a művelődési ház dolgozóinak Csehszlovákiával kapcsolatos nézeteit. A fogdaügynök is csak arról számolt be jelentésében, hogy az egyetemista szerint „nagyon buta emberek vannak ott és féltik az állásukat. Ezért őt feljelentették, hogy szidja a rendszert és más hasonló.”⁴⁰⁹ A nyomozati anyagból nem derül ki pontosan, hogyan került sor a gyakornok feljelentésére. Valószínűleg a művelődési ház igazgatóhelyettese indította el azt a folyamatot, amely végül a rendőrségi nyomozáshoz vezetett. Az igazgatóhelyettes, Szemenkár Mátyás kollégái beszámolóiból értesült Gy. Lajos „ellenséges” nézeteiről, éppen akkor, amikor a gyakornokról szóló minősítést készítette. Valószínűleg az augusztus végi időpont, a csehszlovákiai bevonulás miatti feszült légkör hatására határozott úgy – a fokozott éberségre bizonyára felettesei is felhívták a figyelmét –, hogy az egyetemista ügyéről nem egyedül dönt, hanem kikéri a megyei pártbizottság és a megyei tanács művelődési osztályának a véleményét is. A velük való egyeztetés után készítette el végül a gyakornokot elmarasztaló minősítést, és egyben azt is javasolta, hogy az egyetem vonja meg Gy. Lajos ösztöndíját. A rendőrségi feljelentés valószínűleg ezzel párhuzamosan, a pártbizottság ösztönzésére történt.

Sejtették-e vajon a művelődési ház dolgozói, hogy vádjaikkal egy bírósági tárgyalásig eljutó és börtönbüntetéssel záruló procedura elindítói lesznek, amelynek komoly negatív hatása is lehet a fiatalember további életére?⁴¹⁰ Valószínűleg nem számoltak ilyen súlyos következményekkel, illetve azzal a helyzettel, hogy a hatalom a csehszlovákiai bevonulás elleni itthoni tiltakozásoktól való félelmé-

⁴⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155584. 155. „Horváth Péter” fogdaügynök jelentése Gy. Lajosról, 1968. november 4.

⁴¹⁰ A fellelhető adatok alapján úgy tűnik, hogy Gy. Lajos szakmai karrierjét nem befolyásolta negatívan az ellene indított eljárás, hiszen 1974-ben már a leninvárosi (1991-től Tiszaújváros) Derkovits Gyula Művelődési Központ igazgatója. 1978 és 1993 között a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Moziüzemi Vállalat igazgatóhelyettese, majd igazgatója, ezután pedig a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közművelődési és Idegenforgalmi Intézet népművelője, később igazgató-helyettese volt. <http://kronika.tiszatv.hu/index.php/sokfele/2263> (Letöltve: 2018. január 10.)

ben keményen lép fel az ellenvéleményt hangoztatókkal szemben. A negatív minősítést alighanem elegendő büntetésnek tartották.

A nyomozati anyagból az sem derül ki, hogy *valójában* mi motiválhatta őket, amikor a gyakornokot súlyosan elmarasztaló véleményüket az intézmény egyik vezetőjének tudomására hozták. Talán politikai meggyőződésből, szakmai megfontolásból vagy a munkahelyi pozícióból eredő kötelességtudat, felelősségérzet? Esetleg a feltételezett elvárásokhoz félelemből vagy a várható elismerés reményében igazodó beosztottak megfelelési vágya sarkallta őket? Bármelyik is volt, azt a meggyőződésüket tükrözte, hogy a hatalomhoz való lojalitás elengedhetetlen része a népművelő személyiségének, a politikai-eszmei elkötelezettség joggal várható el a „nép művelésére”, a társadalom befolyásolására hivatott közalkalmazottaktól. Bár a hatvanas években a népművelés már korántsem azt jelentette, mint a „népnevelés” az ötvenes években (ami főleg mozgósítás volt különféle állami feladatok, mint például békekölcsön-jegyzés, begyűjtés, kollektivizálás végrehajtására)⁴¹¹, a „szocialista eszmék” terjesztése továbbra is a népművelő fontos feladatai közé tartozott a közvélekedésre is ható hivatalos elvárások szerint.

A motivációs tényezők között feltehetően a bosszúvágy is nagy súllyal volt jelen. Gy. Lajos viselkedése mélyen sérthette a művelődési ház dolgozóinak önérzetét, amikor vitáik során tájékozatlan, könnyen megtéveszthető, más esetben szolgálékú, feletteseik előtt gyáván meghunyászkodó,⁴¹² vagy elavult eszméket valló, szűklátókörű személyeknek nevezte őket. Önmagát ugyanakkor korszerű gondolkodású, szabad szellemű, művelt értelmiséginek állította be. Jól példázza a köztük kialakult viszonyt és vitáik stílusát Horváth László előadóval folytatott egyik beszélgetése. Amikor a gyakornok egyetemi tanárait dicsérte és a tőlük kapott „igazi tudással” kérkedett, a 47 éves Horváth azzal próbált visszavágni, hogy őt is neves tanárok tanították: „...többek között megemlítettem Révai József,

⁴¹¹ Lásd erről: HUHÁK 2014. 148–188.

⁴¹² „...arról beszélt, hogy mi nem merjük a véleményünket megmondani a vezetőknél vagy bárkinek, aki hivatali vonatkozásban felettünk áll” ÁBTL 3.1.9. V-155584. 22. Feljegyzés Lenkefi Konrád meghallgatásáról, 1968. október 10.

Nemes Dezső nevét, melyre vonatkozóan Gy. Lajos úgy nyilatkozott, hogy »No, ez meg is látszik magán.«⁴¹³

Kihallgatásuk során a művelődési ház dolgozói a hivatalos ideológia eszközkészletét felhasználva, a hatalom nyelvén fogalmazták meg a gyakornokkal szembeni kifogásaikat. Személyes sértettségüket is ideológiai mezbe öltöztették; az őket lenéző gyakornokot „értelmiségi göggel” vádolták, ami különösen egy leendő népművelő esetében számított negatív tulajdonságnak. Ennél súlyosabb vádat gyártottak az egyetemi hallgatók műveltségét, tájékozottságát és összetartását dicsőítő megjegyzéseiből. Beállításuk szerint ugyanis a gyakornok az egyetemistákat a társadalom felett álló, magasabb rendű csoportnak tekintette, „...szinte élcsapatnak” – fogalmazott Lenkefi Konrád.⁴¹⁴ Az „élcsapat” kifejezés tudatos szóválasztás lehetett – Lipták Lászlóné is használta⁴¹⁵ –, és azt sugallta, hogy a gyakornok nem a kommunista pártot tartja a társadalom irányítójának, vagyis tagadja a párt vezető szerepét. Gy. Lajos többi megnyilvánulását is egy-egy negatívnak számító fogalommal írták körül; „szovjetellenesség”, „revizionizmus” és „nacionalizmus”⁴¹⁶ címkékkel lett megbélyegezve. Lipták Lászlóné így foglalta össze a gyakornok magatartásának lényegét: Gy. Lajos „politikai magatartása ellenségesé vált a szocialista társadalmi renddel szemben. Túlment azon a határon, amikor csak bírálja a társadalmi rendet.”⁴¹⁷

Többféle viselkedés nyomait is őrzik az ügrről készült nyomozati szövegek. Az egyetemista Gy. Lajos nemcsak elítélte az interven-

413 ÁBTL 3.1.9. V-155584. 62. Horváth László tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 22.

414 ÁBTL 3.1.9. V-155584. 22. Feljegyzés Lenkefi Konrád meghallgatásáról, 1968. október 10.

415 ÁBTL 3.1.9. V-155584. 27. Feljegyzés Lipták Lászlóné meghallgatásáról i. n.

416 „Visszatérve a csehszlovákiai eseményekre azt hangoztatta, hogy hagyni kell a csehek és szlovákok különválását, ez az ő magánügyük és ebbe nem szabad senkinek beleavatkozni. A vita során meggyőződünk róla, hogy vallja a revizionista nézeteket.” ÁBTL 3.1.9. V-155584. 22. Feljegyzés Lenkefi Konrád meghallgatásáról, 1968. október 10.

417 ÁBTL 3.1.9. V-15558. 27. Feljegyzés Lipták Lászlóné meghallgatásáról i. n.

ciót, de a hivatalos állásponttal ellentétes véleményének nyilvánosan is hangot adott, tudatosan vállalva a konfrontációt a művelődési ház dolgozóival. A fiatalember lázadó – a kádári rendszer működését és konformista állampolgárait nyíltan bíráló – magatartása értelmiségi szerepfelfogásából is adódott. A régi, „begyöpösödött”, szervilis értelmiséggel szemben ő egy új, szabad szellemű, a tabukkal nyíltan leszámoló, kritikus szemléletű értelmiségi generációhoz tartozónak vallotta magát, amelyhez az eszméket és az ösztönzést többek között a nyugat-európai diáklázadások, valamint az „emberarcú szocializmus” csehszlovákiai kísérlete adták.

A békéscsabai művelődési ház dolgozóinak hozzáállása az intervencióhoz már nehezebben ítéltető meg. Bár kihallgatásuk során a rendszerhez teljes mértékben lojális, „ideológiailag fejlett” állampolgároknak mutatkoztak – egy népművelőtől elvártaknak megfelelően –, a nyomozati iratok elsősorban a gyakornokhoz való viszonyukról szólnak, amelynek persze része volt a katonai beavatkozás *nyílt* kritikájának elutasítása is. Ami biztosan állítható róluk: függetlenül attól, hogy lojalitásuk színlelt volt-e vagy valódi, az adott körülményekhez való alkalmazkodást tartották a helyes stratégiának.

A jóhiszemű kritikus – F. László

„... úgy gondolom, hogy ha e hibákat elhallgatjuk, több kárt okozunk, mintha beszélénk róla.”⁴¹⁸

F. László, 28 éves mezőgazdasági gépészmérnök augusztus 21-én reggel értesült a Csehszlovákiába történő bevonulásról, amikor munkatársaival együtt Budapestről vidéki munkahelyére, Szanyba utazott. A vonaton tartózkodó csehszlovák állampolgárok számoltak be nekik az éjszaka történeteiről, akik Komáromnál próbálkoztak hazajutni. Vélhetően sikertelenül, hiszen a hadműveletek

⁴¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 6. F. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 23.

miatt a határt lezárták. F. László csak a tízórás hírek hallatán hitte el a történeteket, és felháborodásának munkatársai előtt azonnal hangot is adott.

A következő idézet a férfi rendőrségi kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvből származik: „[N]agyon megdöbbenett ez a hír, [...] és azonnal véleményemet is nyilvánítottam. Helytelenítettem azt a körülményt, hogy a magyar csapatok Csehszlovákia területére mentek. Ekkor én ezt a cselekményt hirtelenjében lehetetlennek, abszurdnak neveztem, és hogy ez nem más, mint Csehszlovákia megszállása, és azt is mondtam, hogy ezzel olyan szégyenfolt esik a történelmünkön, amit nehéz lesz lemosni. Azt is mondtam ekkor társaim előtt, hogy miért kellett minket belekeverní, miért kell nekünk mindenben részt venni. Ekkor is hangoztattam azt a véleményemet [...], hogy szerintem Csehszlovákiában nincsen ellenforradalmi veszély, ezt maguk a csehek is meg tudták volna oldani, nem kellett volna nekünk bemenni.”⁴¹⁹

F. Lászlót azonban csupán e kijelentései miatt nem ítélte volna el izgatás vádjával hat hónapi börtönbüntetésre a csornai járásbíróság. A férfi eddig a pontig csupán néhány munkatársa előtt fejtette ki a hivatalos állásfoglalással nem egyező, indulatos véleményét. Az egyik szem- és fültanú vallomása szerint „helytelenítő” véleményét hangosan és emelt hangon adta elő: „felháborodottan felkiáltott.”⁴²⁰ Következő lépése azonban azt mutatja, hogy nem elégedett meg e szűk nyilvánosság előtti puszta véleménynyilvánítással és érzelmei kifejezésével, hanem aktív módon hatni is akart az események menetére. Szanyba érve ugyanis társai minden tiltakozása ellenére táviratot adott fel a helyi postahivatalban Losonczi Pálnak, az Elnöki Tanács elnökének a következő szöveggel: „Őszinte bizalommal kérem Önt, országaink békéje, barátsága érdekében segítse elő csapataink hazahívását. F. László.”⁴²¹

⁴¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 6. F. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 23.

⁴²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 17. B. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 28.

⁴²¹ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 6. F. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 23.

A táviratküldés ténye azt mutatja, hogy a férfi számára a közügyekbe cselekvő módon és nyíltan beavatkozó, aktív állampolgár viselkedése volt a követendő minta. A címzett személye, valamint az üzenet tartalma és lojális hangja pedig arra utalnak, hogy egyrészt a politikai döntéshozók jobbító szándékú kritikusa kívánt lenni, másrészt bízott abban, hogy a hatalmon lévők befolyásolhatók, a „nép”, azaz a hozzá hasonló állampolgárok hangja eljut hozzájuk és meghallgatásra talál. Azt is remélte, hogy nem „magányos harcos”, hanem az intervenció ellen aktívan tiltakozók népes csoportjának egyik tagja lesz. Munkatársainak így magyarázta tettének indítékát: „Biztos vagyok abban, hogy nemcsak én leszek egyedül, aki ilyen és hasonló táviratot küld a kormánynak, vagy más állami vezetőknek, és ha sok ilyen táviratot kapnak, akkor valószínű, hogy a táviratnak hatása is lesz.”⁴²² Mint láttuk, tévedett. Ha jelentős volt is a tiltakozó üzenetek száma, a kormányra nyilvánvalóan nem voltak befolyással, F. László akcióját pedig nem jószándékú figyelmeztetésnek, hanem ellenséges támadásnak tekintették.

A rendelkezésünkre álló források azt sejtetik, hogy F. László azok közé a magyar állampolgárok közé tartozhatott, akik hittek abban, hogy a szocialista rendszer reformálható, megvalósítható a szocializmus demokratikus változata. Ez a meggyőződés vélhetően a hatvanas évek első harmadától Magyarországon történt változások tapasztalatain alapult, és ennek igazolását láthatták a dubčeki Csehszlovákiában 1968 elejétől zajló folyamatokban is. Nem meglepő tehát, hogy e hitükben őket megingató katonai intervenció heves indulatokat, dühödt tiltakozást váltott ki belőlük. Nem tűnik őszintétlennek, pusztán védekezési taktikája részének F. László kihallgatása során önmagáról adott jellemzése: „A szocializmus igaz hívének tartom magam. Nem kacsingatok nyugatra. Egyetértek a szocialista célkitűzésekkel, de a szocializmus építése közben felmerülő hibák fájnak. Ezek engem sokat foglalkoztatnak, és úgy gondolom, hogy ha e hibákat elhallgatjuk, több kárt okozunk, mintha beszélnénk róla. Így az adódó esetekben az ilyen problémákat, észlelt

⁴²² ÁBTL 3.1.9. V-167112. 6. F. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 23.

hibákat a környezetem előtt felvettem, vagy a mások által felvetett problémát megbeszéltük, megvitattuk.”⁴²³

Problémának tartotta többek között a kormánynak a nemzet kérdéséhez és a demokráciához való viszonyát: miért nem foglalkozik a határon túli magyar lakosság helyzetével, miért retteg március 15. megünneplésétől és miért nem lehet a nemzet ünnepe munkaszüneti nap. A szólásszabadságról alkotott nézeteit minden bizonnyal a Csehszlovákiában zajló folyamatok is alakították: „[Az] a véleményem – mondta rendőrségi kihallgatása során –, hogy hazánkban is szélesebb körűvé kellene tenni a demokratizmust, mindenki részére lehetővé kellene tenni a teljes szólásszabadságot, hogy mindenki szabadon elmondhassa véleményét anélkül, hogy utána felelősségre vonnák.”⁴²⁴ A magyar választási rendszert sem tartotta demokratikusnak: „sokkal inkább megfelelné a népnek, hogy ha ezt kiszélesítenék, és sokkal több jelölt közül népszavazás formájában választanák ki az ország vezetőit, és akkor mindenki elégedett lenne, és mindenki szabadon nyilvánítaná a véleményét.”⁴²⁵

F. László kivételes, az általánostól eltérő viselkedésének a leírása – azaz a rendőrség által készített nyomozati anyag – olyan magatartásformákat is láthatóvá tesz, amelyekről egyébként nem készült volna semmiféle hivatalos feljegyzés, mivel nem sértették a hatalom által előírt magatartási szabályokat. A „renitens” F. László ügye révén így írásos nyoma maradt tanúként kihallgatott munkatársai viselkedésének is, pontosabban annak, ahogyan a mérnök tetteire reagáltak. Mindannyian helytelenítették F. László táviratküldési tervét, és igyekeztek lebeszélni róla. „[E]bből még baj is lehet, ne csináljak hülyeséget”⁴²⁶ – idézte fel intelmüket kihallgatása során maga F. László, ami azt bizonyítja, hogy az elhatárolódás a mérnök akciójától nem csupán a munkatársak védekezési taktikájának része volt a rendőrségen, hanem valódi reakció lehetett.

⁴²³ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 6. F. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 23.

⁴²⁴ Uo.

⁴²⁵ Uo.

⁴²⁶ Uo.

P. István lakatos és B. József segéd munkás elsősorban észszerűtlen volta miatt ellenezte F. László tervezett akcióját. Ők más-ként látták a szabad véleménynyilvánítás lehetőségét és a hatalom tűrőképességének határát a szocialista rendszerben, mint mér-nők társuk. Megítélésük szerint a hatalommal való bármiféle nyílt szembehelyezkedés veszélyes és hiábavaló, ezért a mérnök lépése értelmetlen és ostoba dolog: „hülyeség”. F. Lászlót valamiféle cso-dabogárnak tekinthették, aki fejjelel meg a falnak: „Úgy látszik, F. el akarja magát vitetni”⁴²⁷ – kommentálta tettét P. István.

Másként vélekedtek a közügyekben való részvétel értelméről is. Amíg a mérnök fontosnak tartotta az állampolgárok aktív köz-reműködését a közéletben – ahogy erre a távirat elküldésével is példát mutatott –, két társa a passzivitást, a közügyektől, a po-litikától való távolságtartást tekintette megfelelő stratégiának az adott körülmények között. Elhatárolódásukat a politikai kérdé-sektől kihallgatásuk során is hangsúlyozták, ennek célja azonban ebben a helyzetben valószínűleg elsősorban F. László védelmében történt. Annak érdekében, hogy ne kelljen a mérnök rendszer-kritikus kijelentéseiről a szükségesnél többet mondaniuk („Milyen ellenséges kijelentéseket tett még F. László” - típusú kérdésekre válaszolniuk), tudatosan a politika iránt közömbös állampolgár-nak, sőt tudatlan, képzetlen, „komoly” politikai kérdésekhez nem értő kisembernek jelenítették meg magukat a nyomozók előtt: „[P]olitikai kérdésekkel én nem szoktam foglalkozni, nem is értek hozzá, és így nem szoktam azt sem figyelni, ha mások politizál-nak”⁴²⁸ – jelentette ki B. István.

A közügyek iránti teljes közöny ugyanakkor a hatvanas évek vége felé még negatív jelenségnek számított az uralmon lévők által az állampolgárok felé közvetített üzenetek szerint. A társa-dalom tagjaitól aktív közéleti részvételt, illetve annak látszatát várták el, természetesen a hatalom által tolerált keretek között,

⁴²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 15. P. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. au-gusztus 28.

⁴²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 17. B. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. au-gusztus 28.

ún. „szocialista” módon. Ennek az elvárásnak a hatását láthatjuk többek között azokban a hivatalos jellemzésekben is, amelyeket a munkaadók készítettek dolgozóikról. A pozitívnak szánt jellemzés kihagyhatatlan része volt a „szocialista” közéletben való részvétel hangsúlyozása.⁴²⁹

A mérnök harmadik munkatársa, Sz. Ervin technológus szintén helytelenítette F. László reagálását a csehszlovákiai bevonulás hírére. Ő azonban másik két társuktól eltérően nemcsak azt tartotta észszerűtlen, esztelen cselekedetnek, hogy a mérnök felháborodásáról a hatalmon lévőköt tájékoztatta, azzal a szándékkal, hogy hatással legyen az eseményekre, hanem a bevonulás ténye elleni heves tiltakozását is elítélte. Hangos kifakadására – B. István tanúvallomása szerint – úgy reagált, hogy „nincs igaza, ne legyen úgy felháborodva.”⁴³⁰ Pár nappal később pedig arról próbálta meggyőzni a férfit, hogy „mégiscsak humánusabb dolog az, hogy most még csak néhány embert kell kordában tartani, azok után, hogy időben bementek csapataink Csehszlovákiába, mint ahogy az nálunk történt 1956-ban, amikor is ezek pusztultak el a harcokban.”⁴³¹

Sz. Ervin álláspontja egyértelműen a hivatalos propaganda hatását tükrözi, amely az egyre erősödő ellenforradalmi veszéllyel, illetve a veszély még időben történő elhárításával indokolta a katonai bevonulást Csehszlovákiába. Az indoklás része volt a csehszlovák eseményeknek az 1956-os magyar forradalommal (a hatalom értelmezésében ellenforradalommal) való összevetése is, és annak

⁴²⁹ Sz. József rakodómunkásról, aki 1968-ban „ellenséges kijelentései” miatt rendőrségi figyelmeztetésben részesült például azt tartalmazta a Nyírteleki Állami Gazdaság által később készített pozitív jellemzés, hogy jó munkaerő, szocialista brigád tagja, valamint szakszervezeti tag. Politikai téren képezi magát, rendszeresen vesz részt politikai oktatáson, és ott felszólal, „hozzászólásai, meglátásai pozitívak.” Gyűléseken és társadalmi rendezvényeken részt vesz. ÁBTL 3.1.5. O-14959/1319. 12. Márföldi József rendőr őrmester jelentése Sz. József ellenőrzéséről, 1974. július 12.

⁴³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-167112. B. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 28.

⁴³¹ ÁBTL 3.1.9. V-167112. 6. F. László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 23.; ÁBTL 3.1.9. V-167112. 15. P. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. augusztus 28.

hangsúlyozása, hogy csak így lehetett megelőzni egy komoly polgárháborús krízist. Sz. Ervin reakciójából a fennálló rendszerhez lojálisnak mutakozó ember képe tűnik elő, akinek, ha voltak is kételyei az intervenció indokoltságát illetően, nyilvánosan nem kritizálta azt. Pártszerűen viselkedett (még ha nem is volt talán párttag): igyekezett megérteni az ország vezetőinek döntéseit, sőt védelmébe is vette azokat az F. László-féle „lázongó forrófejűekkel” folytatott vitában.

Röpcédulázó fiatalok – K. Kornél és társai

„Nekünk nem tetszik ez a rendszer. Tenni kéne valamit.”⁴³²

A Csehszlovákia elleni intervenció után néhány nappal közel ezer „ellenséges” röpcédulát gyűjtött be a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) a Budai Vár területéről, a Margitszigetről, a Mártírok útja (ma Margit körút) és a Keleti pályaudvar környékéről. A röpcédulákon négyféle szöveg állt:

Ki az oroszokkal
Harcolj!

Ki az oroszokkal
Harcolj a Sz. ellen

Le a kommunizmussal
CCCP hagyja el Magyarországot

Emberek ébredjetek
Le a kommunizmussal
CCCP hagyja el Magyarországot

⁴³² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 128. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 26.

A röplapszórás gyanúsítottjaiként a 18 éves K. Kornél és baráti köre került a BRFK Politikai Osztályának látókörébe.⁴³³ Kihallgatásuk október közepén kezdődött és egy hónap múlva három fiatal elleni vádemeléssel zárult.⁴³⁴ A nyomozás során keletkezett iratok alapján azt kíséreltem meg bemutatni, hogy mi ösztönözhetette a röpcédulázó fiatalokat a veszélyes akcióra, milyen tapasztalatok, eszmék és képzetek hatására szánták rá magukat a hatalommal való szembeszegülésre, és a tiltakozásnak miért ezt a formáját választották. Azt is vizsgálom, hogy a vádlottak milyen taktikát követtek védekezésük során, továbbá hogy környezetük (iskola, munkahely) hogyan reagált a történetekre. A jelentős terjedelmű forrásanyag az ügynek a többenél részletesebb bemutatását tette lehetővé.

A szereplők

Az ügy szereplői Budapest II/A kerületében, Máriaremetén élő 15 és 18 év közötti fiatalok voltak, akiket a lakóhely azonossága és a feltehetően közös általános iskolai évek formáltak baráti társasággá. K. Kornél – akit társai csak „Dugó”-nak hívtak – volt a legidősebb köztük, nyáron töltötte be a 18. életévét. Testvére, K. Győző, becenevén „Viki”, két évvel volt fiatalabb nála. A „Bütyök” névre hallgató U. Mihály, a „Maszat”-nak becézett W. Márton és az „Izidor”-nak hívott M. Tamás, valamint V. Jenő (akinek beceneve nem szerepelt a vizsgálati iratokban) 15 évesek voltak. Bár a helyi általános iskola elvégzése után különböző helyeken tanultak tovább vagy kezdtek el dolgozni, továbbra is számos közös tevékenység kötötte össze őket. Rendszeresen összejártak beszélgetni a máriaremetei Kisboldogasszony-templom előtti téren („a félkörnél”⁴³⁵) és együtt fociztak a Templom-kertben. M. Tamásékhöz pingpongozni, V. Je-

⁴³³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 23. Javaslat a „Vári” fedőnevű ügy realizálására, 1968. október 17.

⁴³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 353. Javaslat K. Kornél és társai ügyének lezárása, 1968. november 12.

⁴³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 267. F. Péter tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 22.

nőék műhelyébe barkácsolni, a Hidegkúti úti Kultúra Filmszínházba⁴³⁶ pedig moziba jártak.

Többé-kevésbé hasonló társadalmi helyzetű családokban éltek. Szüleik jellemzően szakmunkások voltak és gyermekeiknek is hasonló pályát szántak. A hat fiatal közül négy szakmunkásnak tanult, egy gimnáziumba járt, egy pedig az általános iskola elvégzése után rögtön munkába állt. K. Kornél, a történet főszereplője nyomdai gépmesternek tanult, de a második év végén otthagyta az iskolát és a Pénzjegynyomdába ment el segédmunkásnak. Öccse, K. Győző kereskedő-, V. Jenő festő és mázó-, M. Tamás pedig műszerésztanuló volt. U. Mihály nem tanult tovább, hanem a Lósport Vállalatnál⁴³⁷ helyezkedett el mint lovász. Az egyedüli gimnazista, W. Márton a Szilágyi Erzsébet Gimnáziumba járt.

A családok szociális helyzetére lakáskörülményeikből és jövedelmi viszonyaikból tudunk következtetni. A BRFK Fiataikorú és Gyermekevédelmi Osztálya által a gyanúsítottakról készített környezettanulmányok, ha nem is minden esetben, de erre vonatkozóan is tartalmaztak adatokat. K. Kornélék nagyon szűkösen laktak. Szoba-konyhás bérlakásban élt a hat fős család, a szülők és négy gyerek, Kornélon és Győzőn kívül a 22 éves József és a 20 éves Edit. A környezettanulmány szerint a két kisebb (16 és 18 éves) gyerek egy ágyban aludt. A családból öten dolgoztak. Az apa forgalomirányító volt az 1. sz. AKÖV-nél,⁴³⁸ 2000 forintos havi jövedelemmel. A Pénzjegynyomdában berakó munkakörben dolgozó anya keresete 1500 forint volt. A két nagyobb gyerek fizetéséről nincsenek adataink. Annyit tudunk csupán, hogy József nyolc általánossal rakétárosként dolgozott, Edit pedig gimnáziumi érettségivel a Magyar

⁴³⁶ A Hidegkúti út 138. szám alatti filmszínház 1990-ig működött.

⁴³⁷ A Lósport Vállalat (1949–1972, a Magyar Lóverseny Vállalat elődje) álláshirdetése a *Tolna Megyei Népiújságban*: „Lószerszető, 8 általános osztályt végzett 14–17 éves, 36–40 kg testsúlyú fiúkat felvesszünk versenyló-ápolási és -lovaglási munkára. Napi munkaidő nyolc óra. Havi fizetés 900 Ft. Jelentkezés: munkakönyvvvel és szülői engedéllyel a Lósport Vállalat munkaügyi csoportjánál, Budapest. VIII. Kerepesi út. 9.” *Tolna Megyei Népiújság*, 1968. október 5.

⁴³⁸ Az 1953-ban alakult Autóközlekedési Vállalat, a VOLÁN elődje, személy- és áruszállítással foglalkozott.

Acélárugyárban⁴³⁹ volt adminisztrátor.⁴⁴⁰ Kornél fizetése kezdetben 1100–1300, majd 1500–1600 forint volt, szüleinek ebből 500 forintot kellett odaadnia, a többivel ő gazdálkodhatott.⁴⁴¹

A legrosszabb körülmények között U. Mihályék laktak. Ők szintén hatan éltek egy rossz állapotban lévő szoba-konyhás házban, amelyben három ágy volt. Az egyik fiú a konyhában aludt. Apjuk tíz éve meghalt, anyjuk nem dolgozott, a család a fiúk fizetéséből élt. Egyik sem tanult tovább, az általános iskola elvégzése után munkába álltak. Valószínűleg a legkisebb fiúra, a negyedik osztályos Lászlóra is ez a sors várt. A két legidősebb fiú, Miklós és János lakatossegéd volt a Zamat Keksz- és Ostyagyárban, ketten 3000 forintot kerestek. Mátyás már a hetedik osztály után elment dolgozni a MOM-ba. Fizetése 1200 forint volt.⁴⁴² Mihály egy éve dolgozott a Lósport Vállalatnál, havi 1150 forintért.⁴⁴³

V. Jenőék szintén apa nélkül éltek. A 12 éve özvegy anya közértben dolgozott, fizetését egy külkereskedelmi vállalatnál – valószínűleg közép fokú végzettséggel – számlázóként foglalkoztatott nővér keresete egészítette ki. Ők is szoba-konyhás lakásban laktak a nagymama házában. V. Jenő ipari tanulóként ösztöndíjat⁴⁴⁴ kapott, amely a környezettanulmány szerint szintén a közös bevételt gyarapította, hetente tíz forintot azonban megtarthatott. Valószínűleg ebből fedezte cigarettaszükségletét,⁴⁴⁵ a környezettanulmány sze-

⁴³⁹ A Magyar Acélárugyár (Váci út 95.) 1895–1994 között közlekedési termékek, acéltermékek, rugók és acélcsövek gyártásával foglalkozott.

⁴⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 116. B. Tamás környezettanulmánya, 1968. november 14.

⁴⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 62. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 30.

⁴⁴² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 197. U. Mihály környezettanulmánya, 1968. november 13.

⁴⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 208. A Lósport Vállalat jellemzése U. Mihályról, 1968. november 5.

⁴⁴⁴ Vámos Miklós *Borgisz* című regényében Najn Iván, nyomdász ipari tanuló 150 forint ösztöndíjat kapott. Vámos 1969-ben maga is kéziszedő ipari tanuló volt. Ekkori emlékein alapul a regény. VÁMOS M. 2016. 219–409. 247.

⁴⁴⁵ Egy doboz filter nélküli Symphonia cigaretta 1968-ban 5,60 forintba került. A Symphonia cigaretta története. Dohánymúzeum, 2010. augusztus 17. <http://dohanymuzeum.hu/symphonia-cigaretta-tortenete> (Letöltve: 2018. január 17.)

rint ugyanis dohányzott.⁴⁴⁶ M. Tamásék két szoba összkomfortos saját házban éltek. A családban négyen kerestek, az apa Solymáron, a Pest Megyei Műanyagipari Vállalatnál volt gyalus, az anya a Lipótmezei Elmegyógyintézetben adminisztrátor. 21 éves nővére közgazdasági technikumban érettségizett és a Sportszer Nagykereskedelmi Vállalatnál dolgozott, 20 éves bátyja optikus volt.⁴⁴⁷

A gimnáziumban tanuló W. Márton a legkisebb volt a család nyolc gyermeke közül. Az öt legidősebb (23 és 28 év közötti) gyerek már önálló egzisztenciát teremtett (műszaki rajzoló, gépkocsivezető, óvónő, gépíró és adminisztrátor) és külön élt. A három- (vagy egy másik feljegyzés szerint négy-) szobás családi házban azonban Mártonon kívül még így is heten laktak. Az anya, két tízéves állami gondozott gyerek, valamint olajtechnikus bátyja feleségével és gyermekével. Mártonnak saját szobája volt. Az apa, 1953 óta bőrhulladék feldolgozó kisiparos, külön élt a családtól. Havi jövedelme az iskola tájékoztatása és W. Márton vallomása⁴⁴⁸ szerint átlag 2200 forint volt. A környezettanulmány szerint azonban 5000 forintot adott havonta a családnak.⁴⁴⁹

A nyomozati iratokban még egy fiatal szerepel, aki azonban nem tartozott a máriaremetei társasághoz. B. Tamás („Kokó”), K. Kornél munkatársa volt a Pénzjegynyomdában. Bár ő nem vett részt a rölapok szórásában, a nyomozók az „ellenséges cselekmény” egyik kitervelőjének tekintették. B. Tamás hat általános iskolai osztály elvégzése után⁴⁵⁰ helyezkedett el segédmunkásként a Pénzjegynyomdában. Szociális-kulturális háttere némileg más volt, mint a máriaremetei fiataloké. Bár szüleivel együtt szintén egy szoba-konyhás

⁴⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 173. V. Jenő környezettanulmánya, 1968. november 13.

⁴⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 151. M. Tamás környezettanulmánya, 1968. november 13.

⁴⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 234. A Szilágyi Erzsébet Gimnázium igazgatójának levele a BRFK-hoz W. Mártonról, 1968. október 31.; ÁBTL 3.1.9. V-156439. 237. Jegyzőkönyv W. Márton gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁴⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 235. W. Márton környezettanulmánya, 1968. november 13.

⁴⁵⁰ Gyenge tanulmányi eredménye és többszöri bukása után mint túlkorost felmentették az iskolába járás alól.

lakásban éltek, de Bel-Budán, egy emeletes villa földszintjén. Igaz, hogy anyja gép- és gyorsíróként dolgozott a Vetőmagkutató Intézetben 1500 forintos fizetésért, apja azonban gebines⁴⁵¹ üzletvezető volt a Dél-Budai Vendéglátóipari Vállalat „Árnyas” nevű vendéglátóipari egységében. Valódi jövedelme valószínűleg jóval magasabb lehetett 1300 forintos alapfizetésénél. A gebin megszerzéséhez pedig bizonyára kapcsolati tőkéjét is kamatoztatta: 1948 óta volt tagja a kommunista pártnak.⁴⁵²

Eszmék és képzetek

A nyomozati iratokból valószínűsíthető történet szerint a röplap-szórás ötlete K. Kornéltól származott. A budapestieket az uralmon lévők elleni fellépésre, a hatalmi viszonyok megváltoztatására buzdító akcióra elsősorban a saját sorsával való elégedetlenség ösztönözhetette az 1968 nyarán éppen nagykorúvá váló fiatalembert. Segéd munkásként nem sok reménye lehetett, hogy kitörjön szegényes életkörülményei közül. A félbehagyott ipari iskola⁴⁵³ pedig azt jelezhetette, hogy még a szakmunkássá válás sem szerepelt ambíciói között (legalábbis életének általunk belátható szakaszában). Nem mintha az apa példája, aki vasúti szállítómunkásból „különböző iskolák elvégzése után”⁴⁵⁴ forgalomirányító lett az AKÖV-nél, nagyon inspiráló lett volna számára. A hatfős család továbbra is a szoba-konyhás bérlakásban élt, melynek naponta megtapasztalt szűkössége folyamatosan megerősíthette őt abban, hogy apja előrejutása a foglalkozási hierarchiában mily kevésbé hasznosult, a család boldogulásához milyen kis mértékben járult hozzá.

⁴⁵¹ Gebines: szabadkasszás elszámolásban, pontos elszámolási kötelezettség nélkül működő vagy ilyen alapon bérbeadott kisebb állam tulajdonban lévő bolt vagy vendéglátóipari egység vezetője.

⁴⁵² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 116. B. Tamás környezettanulmánya, 1968. november 14.

⁴⁵³ Nyomdai gépmesternek tanult, de a második év végén megbukott matematikából. Emiatt hagyta abba az iskolát.

⁴⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 51. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 21.

Kilátástalannak tűnő helyzetéért Kornél az országban uralkodó politikai viszonyokat (a kommunista uralmat és a szovjet függést) tette felelőssé, és sorsának jobbrafordulását ezek megváltozásától remélte. Nézeteit a Pénzjegynyomdában dolgozó néhány munkatársa is osztotta. Ahogy egyikük, a később a röpcédulázás felbujtójaként és disszidálási tervei miatt őrizetbe vett, majd elítélt B. Tamás vallomásában elmondta, egyetértettek abban, hogy „nekünk nem tetszik ez a rendszer. Tenni kéne valamit. [...] A munkahelyemen rendszeresen beszélgettünk politikai kérdésekről, többek között a vietnámi háborúról, majd a csehszlovákiai eseményekről. Beszélgettünk arról is, hogy az oroszok elveszik tőlünk az uránt is és gépeket (keves gépet) kapunk helyette. Többször beszélgettünk arról, hogy keveset keresünk, általában drágaság van, rossz az iparcikkek minősége, a jó árukat kiviszik külföldre [...] Hanyagolják a gépek cseréjét, csak akkor cserélnék ki gépeket, amikor már balesetet okoznak. Rosszak a munkakörülmények.”⁴⁵⁵

B. Tamás K. Kornélnál kedvezőbb körülmények között élt, a gebines éttermet működtető apa jóvoltából valószínűleg az átlagosnál magasabb életszínvonalon. A róla szóló környezettanulmány⁴⁵⁶ szerint azonban a 17 éves fiatalember igényei nagyobbak voltak, mint lehetőségei. Szeretett jól öltözködni és sokat szórakozni.⁴⁵⁷ Bár teljes keresetét megtarthatta, a havi 1400 forint⁴⁵⁸ nem fedezte kiadásait, és a szülők is igyekeztek határt szabni fiúk költekezésének. A magyarországi viszonyokkal való elégedetlensége és a nyugati életlehetőségek utáni vágyódása, valamint disszidálási tervei főleg ilyen jellegű sérelmekből származhattak. Kihallgatása során a következőket mondta ezzel kapcsolatban: „[N]em éltem itthon sem rosszul, mert amit kerestem, magamra költhettem, nem követelték

⁴⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 128. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 26.

⁴⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 116. B. Tamás környezettanulmánya, 1968. november 14.

⁴⁵⁷ „Barátaival a nyár folyamán gyakran jártak le a Casinóba és egyáltalán a Margitszigetre. Keresetét nem adta haza. Pénzét jobbra ruházkodásra költötte.” ÁBTL 3.1.9. V-156439. 116. B. Tamás környezettanulmánya, 1968. november 14.

⁴⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 123. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 25.

a szüleim, hogy hazaadjam a fizetésem. Ennek ellenére még jobban szerettem volna élni. Elképzeltem, hogy Ausztráliában [ott élő ismerősei „azt írják, hogy jól élnek”⁴⁵⁹] legalább egy használt kocsit tudtam volna venni magamnak, meg vissza tudtam volna fizetni szüleimnek a ruha árát, amit csináltattak. Ezt ugyanis megígértem nekik.”⁴⁶⁰ Az autó, az akkori fiatalok számára az egyik legelérhetetlenebb, viszont az egyik legáhítottabb használati/élvezeti cikk⁴⁶¹ hasonló kontextusban, a jobb élet jelképeként jelenik meg Kornél vallomásaiban is: „Akárhogy osztottam be a fizetésemet, soha nem volt elég. Rendszeresen jártam moziba, ahol láttam, hogy nyugaton a fiataloknak gépkocsijuk van, egyszóval nekem az volt a véleményem, hogy nyugaton jobban élnek a fiatalok.”⁴⁶²

A vizsgálati fogság idején B. Tamás mellé helyezett fogdaügynök jelentéséből is a fentiekhez hasonló kép bontakozik ki a fiú gondolkodásáról: „Elmondja, hogy [...] ebben a rendszerben nincs megfelelő megélhetés a dolgozó ember számára. Elmondja, hogy a dolgozó fiatalok és felnőttek dolgoznak addig, amíg bírnak, míg teljesen ki nem borulnak. És helyébe mit kapnak, azt alig lehet ki mondani, olyan kevés pénzt. Egy normál embert vegyünk alapul, akinek egy hónapban legalább egyszer ki kell magát szórakozni. Ha az ember egyszer rendesen kiszórakozná magát, akkor legalább 400-500 forint elmegy, és ami megmarad a fizetésből, az édeskevés élelmiszerre és ruházati cikkekre, pláne hogy ha ilyen magasak az árak, mint itt Magyarországon.”⁴⁶³

⁴⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 123. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 25.

⁴⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 134. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. november 8.

⁴⁶¹ Vámos Miklós *Borgisz* című regényében a 18 éves Náján Iván Trabantja (amit lottó jutalomSOROLÁSON nyert a család egyik barátja) ritkaságnak számított. Iván a nyomda művezetőjének feléje irányuló ellenszenvét az autója miatti irigységével magyarázta. VÁMOS M. 2016. 219–409. 373.

⁴⁶² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 62. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 30.

⁴⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 344. „Sárai” fogdaügynök jelentése, 1968. november 8.

A Kornéllal szorosabb kapcsolatban álló pénzjegynyomdai munkatársak közül a szintén segéd munkásként dolgozó 17 éves L. Lajosra is felfigyeltek a nyomozók. Mivel őt tanúként, nem pedig gyanúsítottként hallgatták ki, kevés adatot tartalmaznak róla a nyomozati iratok. A Tápiósülyről⁴⁶⁴ bejáró fiú társadalmi helyzetéről csupán annyit tudunk, hogy apja valószínűleg vasúti pályáőr (bakter) volt, ugyanis Tápiósüly 21. számú vasúti őrházat jelölte meg lakóhelyéül.⁴⁶⁵ Kornél szerint hozzá hasonlóan vélekedett a magyarországi állapotokról és a rendszer megváltoztatásának szükségességéről.

A máriaremetei társaság K. Kornélnál fiatalabb, többnyire 15 éves tagjainak közügyekről és közállapotokról vallott nézeteire valószínűleg az idősebb barátok voltak erős hatással. A Templom téren rendszeresen összejáró fiatalok nemcsak magánéleti dolgokról, hanem „politikáról” is beszélgettek. Kornél vallomása szerint ezeknek a beszélgetéseknek ő volt az elindítója, és általában a Szabad Európa Rádióban hallottakat osztotta meg társaival. Az „el lenséges” adót 1968 elejétől hallgatta rendszeresen, ekkor vásárolt ugyanis a család új rádiót, ami jobb vételt tett lehetővé.⁴⁶⁶ Elsősorban a zenei műsorok miatt kapcsolta be, de a hírek sem kerültk el a figyelmét. „A Szabad Európa Rádióban hallottakat megbeszéltem Máriaremetén a társaságomhoz tartozó barátaimmal. Így lassan kialakult, hogy rendszeresen beszélgettünk politikai kérdésekről. Ennek, elismerem, én voltam rendszerint a kezdeményezője.”⁴⁶⁷

A társasághoz egy idő után B. Tamás is csatlakozott, és a baráti kör gyanúsítottként kihallgatott tagjai szerint azonnal e beszélgetések fő hangadója lett. Vallomásaik hitelét azonban némileg rontja az a körülmény, hogy Tamás nem szívesen látott vendég volt Máriaremetén. A társaság régi tagjai idegennek, betolakodónak tekin-

⁴⁶⁴ Pest megyei település, 1970-ben egyesült Tápiósáppal Sülysáp néven.

⁴⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 272. J. Lajos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 21.

⁴⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 390. A Budapesti II., XI., és XII. kerületi bíróság ítélete K. Kornél és társai ügyében, 1969. február 10.

⁴⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 62. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 30.

tették – „nagyképűsködött, fölényes volt”⁴⁶⁸ –, nem volt véletlen, hogy kihagyták őt a röplapszórásból is. Indokolt tehát a feltételezés, hogy a kihallgatási szituációban – amelyben a fiúk viselkedését a védekezés, önmaguk és barátaik védelmezése határozta meg – a nem szívlelt B. Tamást tették meg bűnbaknak, eltúlozva rájuk gyakorolt befolyását és az akció kitervelésében játszott szerepét. W. Márton vallomásából is kitűnik ez a szándék: B. Tamás „vitt bele minket a politizálásba, amivel ugyan foglalkoztunk néha korábban is, de nem rendszerellenesen. B. Tamás mindent kifogásolt, ami Magyarországon történt, és a fennálló társadalmi rendszert. Beszélt nekünk arról is, hogy fegyvert kell szerezni és forradalmat szervezni az államhatalom megdöntésére.”⁴⁶⁹ Márton szerint K. Kornél, a jóbarát is az ő befolyása alatt állt.

Ugyan a 15 éves fiatalok nézeteit jelentősen befolyásolhatta a néhány évvel idősebb kortársak véleménye, a magyarországi viszonyokról eléjük tárt „láttelelet” saját tapasztalataik is igazolni látszottak. Szinte valamennyien K. Kornélhoz hasonlóan szűkös körülmények között éltek, és személyes kilátásaik sem voltak sokkal jobbak. Kamasz-vágyaik, amelyek tele voltak a mozivásznnon megjelenő nyugati életforma iránti sóvárgással, messze túlnyúltak valódi lehetőségeiken.

1968 tavaszának jelentős nemzetközi történései, a csehszlovákiai demokratizálási folyamat, valamint a nyugati diáktüntetések nagy hatással voltak az elégedetlen fiatalokra. A „prágai tavasz” eseményeiből arra következtethettek, hogy a változásban való reménykedés a szocialista tömb többi országában sem hiú ábránd többé. „[F]elmerült közöttünk, hogy Csehszlovákiából ide is átszivároghat a forradalom, s itt is lesz valami”⁴⁷⁰ – idézte fel a baráti társaság erről vallott nézeteit kihallgatása során V. Jenő. Az európai nagyvárosok lázadó fiataljainak példája pedig arra ösztönözte

⁴⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 58. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 24.

⁴⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 237. Jegyzőkönyv W. Márton gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁴⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 181. Jegyzőkönyv V. Jenő gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 21.

őket, hogy ők is tegyenek valamit a változás érdekében: mozgósítsák, szólítsák „harcba” a magyar lakosságot. A mintakövetés szándékára és a fiúk tettvégyára utal J. Lajos vallomása, aki szerint munkahelyi beszélgetéseik során Kornél azt panaszkolta neki, hogy „a külföldi országokban mindenütt tüntetések vannak, csak mi, magyarok nem mozdulunk. Olyan példálózásokba kezdett, hogy előfordulhat, hogy hamarosan egy 1956-hoz hasonló forradalom lesz, vagy esetleg háború. Ők meg a barátai, valamint a nagy hajú hippik készülnek valamire.”⁴⁷¹

K. Kornél több megnyilvánulása is arra enged következtetni, hogy úgy gondolta, a magyar lakosság széles tömegei részt vennének egy rendszerellenes megmozdulásban. A nyomozás kezdeti szakaszában ráállított „Kitty” ügynöknek például arról beszélt, hogy a rendszernek „az országon belül nagyszámú ellensége van, mert a parasztoktól elvették a földet, mástól az üzemét, a lakóházát stb. Véleménye szerint egy fegyveres felkelés esetén a parasztság egy emberként csatlakozna.”⁴⁷² A vizsgálati fogsága idején mellé helyezett fogdaügynök pedig arról számolt be, hogy Kornél „... nagyszámú vidéki fiatallal is tartott fenn kapcsolatot, és véleménye szerint sokan csodálkoznának, ha tudnák, hogy e vidéki fiatalok közül hány százan álltak és állnak készenlétben, hogy akár fegyveres akciókkal döntsék meg a fennálló rendszert.”⁴⁷³ A harcra buzdító röpcédulák készítése a lakosság felrázása mellett ezeknek a feltételezett rejtőzködő csoportoknak a bátorítását is célozta. B. Tamás a következő módon fogalmazta meg a társadalom aktivizálásával kapcsolatos gondolatait: „Nekem az volt az elképzelésem, hogy ha mi elkezdünk röpcédulákat szórni, akkor mások is szórnak, így kialakul egy 1956-hoz hasonló helyzet.”⁴⁷⁴

⁴⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 272. J. Lajos tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 21.

⁴⁷² A mondat „Kitty” ügynök jelentéséből származik. ÁBTL 3.1.9. V-156439. 23. Javaslat „Vári” fedőnevű ügy realizálására, 1968. október 17.

⁴⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 323. „Kovács J.” ügynök jelentése K. Kornélról, 1968. október 23.

⁴⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 123. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 25.

Az 1956-os forradalom mint pozitív példa szerepelt a fiatalokat röpcédulázásra sarkalló eszmék között. Láthatóan nem volt rájuk hatással a 12 évvel korábbi eseményt „forradalomból” „ellenforradalomná” átnevező és átértékelő kádári propaganda, és nem rejtette el előlük a köz- és magánszférára egyaránt jellemző tabusítás sem.⁴⁷⁵ K. Kornél elmondása – a kihallgatótiszt kérdésére adott válasza – szerint főleg hallomásból tudott ’56 történéseiről. Forrásként lakóhelye környékén élő személyeket nevezett meg, akik nemcsak szemtanúi, hanem résztvevői (és kárvallottjai) is voltak az eseményeknek: „Kérdésre elmondom, hogy én az ellenforradalom idején még nagyon fiatal voltam, de részben olvastam, részben többektől hallottam, hogy mi történt akkor. Az ellenforradalmi eseményekről 2-3 évvel ezelőtt beszélt nekem F. Tibor máriaremetei lakos, aki az ellenforradalom alatt fegyveresen harcolt, és ezért 11 évre volt elítélve. Ugyancsak beszélt velem az ellenforradalomról V. Antal budaligeti lakos. Elmondása szerint ő is részt vett az ellenforradalomban és ezért egy vagy két évre volt elítélve. Kijelentem, hogy ezek a személyek nekem nem mondták, hogy akár röpcédulát, vagy bármilyen ellenséges cselekményt kövessék el, sőt, ők maguk kijelentették, hogy még egyszer nem vennének részt hasonlóban, nekik elégük volt belőle.”⁴⁷⁶ (A kihallgatási jegyzőkönyvekben az 1956-os események megnevezésére többször is az „ellenforradalom” kifejezés szerepel. A hivatalos értékelést tükröző, elítélő szóhasználat – a hatalom nyelvének átvétele – a kihallgatott fiataloknak tulajdonított szövegekben valószínűleg védekezési stratégiájuk része volt. A kihallgató tisztek által feltett kérdések megfogalmazása iránymutató volt az ideológiailag „helyes” szavak kiválasztásában. Nem zárható ki azonban az sem, hogy a kihallgatási jegyzőkönyv készítője javította ki a „helytelen” szóhasználatot.)

Kornél vallomásából az derült ki számomra, hogy a lakókörnyezetében nem volt ismeretlen egyes emberek ’56-os múltja. Egy évtizednyi távolságból a helyiek még jól emlékezhetek az októberi

⁴⁷⁵ Lásd erről: RAINER 2016. Az elfojtott emlékezet c. fejezet, 137–144.

⁴⁷⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 62. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 30.

napok szereplőire. Úgy tűnik, az érintettek sem rejtették el forradalom alatti tevékenységüket. Az is valószínű, hogy nem szégyenkezve beszéltek róla, hanem bátor hazafinak, az igaz ügyet fegyverrel szolgáló hősnek igyekeztek mutatkozni az érdeklődő kamasz előtt. A közügyekhez való *harcos* hozzáállásuk megváltozása – még egyszer nem vállalnák a hatalommal való szembeszegülés kockázatát – pedig vélhetően nem az őszinte megbánás, hanem a józan mérlegelés eredménye volt, és „bölcs tanácsként” adhatták a „forrófejű” ifúnak. Bár az adott viszonyok között hitelesnek tűnik az „ellenforradalmi” múltjuk miatt bizonyára hátrányos helyzetbe került és az állambiztonsági szervek által is megfigyelt máriaremetei férfiak viselkedése. A korszak jellegzetes magatartása a közélettől a magánélet felé fordulás, valamint inkább az alkalmazkodás, mint a nyílt ellenállás volt.⁴⁷⁷ Nem zárható ki természetesen az sem, hogy Kornél csupán védelmezni akarta őket a '68 őszen „aktivizálódó ellenforradalmárookra” vadászó nyomozók előtt. Kihallgatása során hangsúlyozta, hogy senki sem befolyásolta őt: a röpcédulák készítését „saját fejem után határoztam el.”⁴⁷⁸

Az 1956-os forradalom más vonatkozásban is megjelent a nyomozás során keletkezett szövegekben. A röpcédulákra kerülő feliratok tervezgetése során B. Tamás azt javasolta, hogy szerepeljen közte a „Gyászold 1956-ot!” mondat is.⁴⁷⁹ Kornélnek nem tetszett az ötlet. Talán azért, mivel úgy gondolta, hogy aktív cselekvésre felszólító szövegekkel kell mozgósítani az embereket, olyanokkal, amelyek végül – Kornél vallomása szerint az ő egyedüli döntéseként – rákerültek a röpcédulákra: „harcolj”, „ki” vele, „le” vele, „ébredjetek”, „hagyja el”. A passzív „gyászolj” ígét nem tartotta elég serkentőnek és a mobilizálás célját is kijelölőnek. B. Tamás szövegválasztása viszont azt mutatja, hogy szerinte '56 emlékének ébren tartása vagy felélesztése is mozgósító erejű lehet. A forradalom évfordulójától

⁴⁷⁷ Lásd erről: VALUCH 2013. 146–149.

⁴⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 62. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 30.

⁴⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 123. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 25.

is azt várta, hogy az emlékezés aktivizálja majd a lakosságot. 1968. október 23-án (ekkor még szabadlábbon volt, csak 25-én került előzetes letartóztatásba⁴⁸⁰) egy fegyveres felkelés lehetséges kitöréséről beszélt barátainak. Ennek körülményeiről érdemes részletesebben is szólni, mivel rávilágítanak az akciót kitervelő és végrehajtó fiatalok egy további lényeges motivációjára, a kalandvágyra és az ennek háttérében álló erős fantáziálásra, „kamaszos” képzelőerőre.

1968. október 23-án B. Tamás azt közölte két barátjával, hogy este 9 órakor a Jászai Mari térre egy vajszerű Volkswagen fog érkezni, amelyben három másik barátja fegyvereket hoz. A fegyverek arra kellenek, hogy ha az évforduló napján kitörne valamilyen fegyveres felkelés, akkor nekik is legyen mivel harcolniuk. Ezek a filmbe illő és bizonyára tényleg a mozivászonról ellesett képsorok persze nem történtek meg a valóságban. Az autó a fegyverekkel nem érkezett meg a Jászai Mari térre. A kaland, a titkos akció ígéretével odacsábított barátok csak azt állapíthatták meg, hogy a környék a szokásosnál jóval néptelenebb, amit a rendőri készültségnek, illetve a lakosság ehhez alkalmazkodó magatartásának tulajdonítottak. B. Tamás később a nyomozóknak azt mondta, hogy csak azért találta ki a vajszerű Volkswagen történetét, mert kíváncsi volt, hogy barátai hogyan reagálnak a hírre. „Csak linkeskedtem” – mondta.⁴⁸¹

Az esettel kapcsolatban azt emelném ki, hogy a barátok, ha bizonyára kételkedtek is B. Tamás közlésében, nem tartották teljesen hihetetlennek a titkos fegyverszállításról szóló történetet (és talán az évforduló napjára időzített fegyveres felkelés lehetőségét sem), hiszen ott voltak a megadott időpontban a Jászai Mari téren. Fegyverek szerzésére irányuló kísérletek egyébként többször is megjelentek a nyomozati iratokban. A téma hangsúlyos szerepe persze elsősorban a nyomozók érdeklődésének irányát mutatja, akik feltehetően így próbálták meg az „egyszerű” röpcédulaszórásból na-

⁴⁸⁰ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 37. Előterjesztés előzetes letartóztatás és nyomozás határidejének meghosszabbításáról, 1968. november 9.

⁴⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 128. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 26. Az esetről valószínűleg az ügyben érintett barátok információi alapján tudtak a nyomozók, de az ő kihallgatásukról nem készült feljegyzés, ennek nincs nyoma a nyomozati iratokban.

gyobb bűnügyet konstruálni. Ugyanakkor a különböző titkos helyeken elrejtett fegyverek utáni kutatás valóban része volt a fiatalok közös tevékenységének, amit inkább a kalandvágy, mint valamilyen gyakorlatias cél vezérelt. A vallomások szerint a máriaremetei baráti kör tagjai – állításuk szerint B. Tamás kezdeményezésére – a budai hegyekben számos barlangot átkutattak '56-os forradalmárok által elrejtett fegyvereket keresve. Szóba került a Magyar Honvédelmi Szövetség II. kerületi telephelye, sőt szovjet laktanyák is, mint olyan helyek, ahonnan szintén fegyverhez lehetne jutni.

A fegyverszerzés célját firtató nyomozói kérdésekre többféle válasz is született. Egyesek szerint a fegyverek az '56 mintájára elgondolt felkészüléshez kellett volna. K. Kornél erről a következőket mondta kihallgatása során: „Én egyébként utálok a lövöldözést, de úgy képzeltem, hogy ha másként nem megy, akkor fegyverrel is kényszeríteni lehetne a szovjeteket az ország elhagyására. Úgy gondoltam, mint 1956-ban volt, azzal a különbséggel, hogy addig nem hagyjuk abba a harcot, amíg nem teljesítik a mi akaratunkat.”⁴⁸² Más vallomásokban a fegyverekre az ország elhagyásához volt szükség. A diszsidálás elsősorban B. Tamás tervei között szerepelt, aki úgy gondolta, hogy fegyverrel könnyebb lenne az átjutás a határon. Állítása szerint ő a forradalom kitörésére is csupán azért várt, mert a zavaros helyzet megkönnyítheti a Nyugatra szökést. Egy másik alkalommal viszont azt állította, hogy a fegyvereket pénzzé akarta tenni. A mellé helyezett fogdaügynök jelentése szerint ő csak a fegyverszerzés miatt állt be a galeribe, de „nem akart a fegyverrel véres terrort csinálni, őneki a fegyver csak azért kellett volna, hogy üzleteljen vele.”⁴⁸³

B. Tamás pragmatikus nézeteihez képest K. Kornél kijelentései inkább egy idealista, önmagát legszívesebben elhivatott forradalmárnak elképzelő fiatal gondolatait tükrözik. Vizsgálati fogsága idején például betörésért elítélt cellatársát „...kioktatta, helyesebben felhívta a figyelmét e cselekmény szügyenteljes voltára – írta

⁴⁸² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 62. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 30.

⁴⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 341. „Sárai” ügynök jelentése B. Tamásról, 1968. november 5.

róla a fogdaügynök. – Kifejtette, hogy lenézi azokat, akik ilyen köz-törvényi, főképp vagyon elleni bűncselekményt követtek el. Magyarázta, hogy a mai fiataloktól nem ezt várják. Nem tagadta, hogy korábban ő is követett el lopásokat, ezeket azonban ma már szégyelli. Jelen bűncselekményére büszke, úgy érti, hogy nincs emiatt szégyellnivalója.”⁴⁸⁴

A forradalmár-imáznak a „titkos szervezkedés” is része volt. A nyomozati iratok arra utalnak, hogy Kornél környezetében érdemnek számított, ha valaki a fennálló viszonyokkal elégedetlen fiatalok többé-kevésbé zárt társaságához tartozott, azaz valamely „szervezet”, „banda”, „csoport” tagja volt. A „galeri” megnevezés is szerepelt a szövegekben, de a kifejezés elítélő tartalma miatt – a hatalom nyelvében lényegében a „bűnbanda” szinonimája volt⁴⁸⁵ – elősorban a nyomozók használták. B. Tamás azzal akart magának tekintélyt kivívni a máriaremetei társaság előtt, hogy állítása sze-

484 ÁBTL 3.1.9. V-156439. 323. „Kovács J.” ügynök jelentése K. Kornélról, 1968. október 23.

485 A huliganizmussal összekapcsolt „galeri” fogalmának megteremtéséről a hatvanas évek közbeszédében lásd: HORVÁTH 2009. 70–73. Néhány példa a „galeri” szó használatára a *Népszabadság*ból: „Kedden a II., XI. és XII. kerületi bíróság ítéletet hirdetett L. Béla 19 éves segédmunkás és társainak, az úgynevezett Fekete kéz galerinak a bűnügyében.” *Népszabadság*, 1968. október 9. 9. Ítélet a Fekete kéz bűnbanda ügyében. Nemi erőszak, garázdaság, erőszakoskodás. – „Sajnálatos, hogy az alkoholos állapotban elkövetett bűncselekmények mintegy felénél a tettesek a fiatalabb korosztályhoz tartoznak. A lejtőre került fiatal lányok háromnegyede rendszeres ivó, s a különböző „galerik” többnyire részegen garázdálkodnak, okoznak botrányt, követnek el bűncselekményeket.” *Népszabadság*, 1968. szeptember 7. 3. Árkus József: A legcsekélyebb elnézés nélkül – „Az Országos Kriminálisztikai Intézet megvizsgált 56 jogerős ítélettel befejezett bűnügyet, amelynek terheltjei budapesti galeritagok voltak. A vizsgált ügyekben szereplő galerik „tagságának” 82 százaléka fiú, 18 százaléka leány volt. Többségük 17 éves, a büntetettek elkövetők 70 százaléka fiatalkorú volt, s csak 30 százaléka volt 18–24 éves fiatal felnőtt. [...] A galerik által elkövetett büntettek 52 százaléka lopás volt, garázdaság mintegy 7 százalék, testi sértés 4, nemi erkölcs ellen irányuló erőszakos cselekmények csaknem 5 százalékban szerepeltek bűnlajstromukban.” *Népszabadság*, 1968. július 31. 8. A budapesti galerikról, közelebbről. Lányok és fiúk – Ki, miért sodródik a galerikba? Vizsgálat a fiatalkorúak bűnözéséről.

rint a felszámolt Moszkva téri „Kalef”⁴⁸⁶ tagja volt, neki azonban sikerült megúsznia a letartóztatást.⁴⁸⁷ A csoport fegyverraktáráról is beszélt a fiúknak, amit a lebukás után „vízzel elárasztottak és földdel betemettek.”⁴⁸⁸ Állításának hitelét azonban jelentősen rontotta, hogy nem tudta megmutatni a többieknek a raktár helyét. A másik pénzjegynyomdai munkatárs, J. Lajos szintén azt bizonygatta, hogy lakóhelyén, Sülysápon ő is tagja egy „szervezetnek”, amelynek fegyverei vannak. Kornélék ebben is kételkedtek, mivel nem volt hajlandó velük összeismertetni őket.⁴⁸⁹

Kornél barátnőjének, K. Erzsébetnek vallomása szintén azt bizonyítja, hogy a „bandatagság” milyen fontos értékmérő volt Kornél szemében. Erzsébet állítólag kizárólag azért mondta magát bandatagnak egy „Volán” nevű csoportban, hogy felkeltse maga iránt a fiú érdeklődését: „Emlékezetem szerint 1968 márciusában vagy áprilisában lehetett, amikor K. Kornél beszélgetés közben arról beszélt nekem, hogy ő korábban Máriaremetén egy bandának volt a vezetője. Hogy én is ehhez hasonlóval tudjak dicsekedni, én azt hazudtam Kornélnek, hogy én meg most vagyok tagja egy bandának. Illetve a banda egyik vezetője vagyok. Mivel ez a téma meglátásom szerint érdekelte Kornélt, ezért ez többször is szóba került, amikor is a következőket mondtam el a képzeletbeli bandáról: Heten vagyunk vezetők, kb. 1-200 taggal rendelkezünk. A tagok nem ismerhetik egymást, csak összekötők vannak a vezetők és egyes csoportok között. Közelebről csak a vezetők ismerhetik egymást. Azt is elmondtam, hogy adóvevő készülékkel rendelkezünk, a SZER rádióval adó és vételi kapcsolatunk van, továbbá, hogy fegyverekkel is rendelkezünk.

Kornél többször kért arra, hogy hozzam össze őt az általam megnevezett csoport vezetőjével. A képzeletbeli csoport vezetői közül én egy Volán és Gáz becenevű személyt említettem meg, mint olyan

⁴⁸⁶ A Kalefről lásd: MARKÓ 2005.; MARKÓ 2006.

⁴⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 58. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 24.

⁴⁸⁸ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 87. Jegyzőkönyv K. Győző terhelt kihallgatásáról, 1968. október 24.

⁴⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 128. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 26.

személyeket, akik vezetőik, és akiket majd bemutatok Kornélnak. Mivel Kornél egyre jobban sürgette a találkozást, azért, hogy az általam elmondottakat, a nem létező bandát valónak tudjam bizonyítani, ezért két volt iskolatársamat, – akiknek csak a gúnynevére emlékszem Basa és Zebra – megkértem arra, hogy úgy mutakozzanak be Kornélnak, mint a Volán csoport tagjai. A találkozót létre is hoztam a fent említett két személy és Kornél között, amikor csak pár percet voltunk együtt. Kornél a későbbiek során többször kérte, hogy hozzam össze őt Volánékkal. Én különböző kifogásokkal éltem, és így többet nem jött létre találkozás. Arra is hivatkoztam, hogy már azért sem lehet tagja a Volán csoportnak, mert a csoport tagjai között szerelmi viszony nem állhat fenn. Ilyen beszélgetések közben jegyezte meg Kornél azt, hogy ha már nem lehet annak a csoportnak a tagja, amelynek én tagja vagyok, úgy ő fog alakítani egy külön csoportot.”⁴⁹⁰

A történet

Nem a röplapszórás volt az egyedüli mód, amellyel a máriaremetei fiatalok aktivizálni akarták a magyar lakosságot, bízva abban, hogy a csehszlovákiai demokratizálódási folyamat Magyarországon is változásokat indíthat el. Először házilag készített adóevő készülék segítségével szándékozták felrázni az embereket. A vallomások szerint Kornél ötlete volt, hogy az eredetileg egymás közötti kapcsolattartásra készített adóevőt „forradalmi” célokra is felhasználhatnák. A baráti társasághoz tartozó F. Péter, 15 éves elektrolakatos ipari tanulót kérték meg – akiről köztudott volt, hogy „szeret fabrikálni”⁴⁹¹ –, hogy állítson össze egy olyan készüléket, amellyel „felhívást is tudnánk intézni a fiatalokhoz, s a néphez, hogy változtassák meg a rendszert.”⁴⁹² Az éter hullámain keresztül történő

⁴⁹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 258. K. Erzsébet tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. 1968. október 21.,

⁴⁹¹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 267. F. Péter tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 22.

⁴⁹² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 264. A. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 21.

mozgósítást a következő módon képzelte el Kornél: „...rá kéne állni a Kossuth vagy a Petőfi Rádió hullámhosszára és esetleg ott bemondani [...] »Kitört a forradalom!«”⁴⁹³ Végül elvetették az ötletet az adóvevő készülék elkészítésének magas költségei, az akció veszélyessége (F. Péter: „le lehet rajta bukni könnyen”⁴⁹⁴), valamint a megvalósíthatóságával kapcsolatos kételyek miatt (M. Tamás: „Nekem az volt a véleményem, hogy ezek az adók nagy frekvencián dolgoznak, és ezért nem tudjuk megvalósítani”⁴⁹⁵). Ezután került előtérbe az olcsóbban kivitelezhető és biztonságosabbnak gondolt röpcédulakészítés terve.

Az ötlet eredetét firtató nyomozói kérdésre K. Győző a hatalom ideológiáját közvetítő hivatalos tömegtájékoztatást nevezte meg: „A televízióban láttuk a »Kék fény« adásán belül, hogy ott egyes személyek röpcédulát készítettek, ugyanott hallottuk, hogy a Szabad Európa Rádióknak írtak leveleket. Röpcédulázásról az újságban is olvastunk.”⁴⁹⁶ A 15 éves Győző jó érzékkel tért ki a kihallgató tiszt faggatózása elől (Ki volt az ötletadó? Kitől hallott röpcédulakészítésről?), és hárította át ügyesen a felelősséget a hatalom kommunikációjára, amely – Győző beállításában – az elrettentés helyett éppen a „bűn” elkövetésére sarkallta a fiatalokat.

A rendszerellenes megmozdulásokról nyilván nem a hatalom közvetítésével értesültek elsősorban az emberek. B. Tamás vallomásaiban találunk utalást arra, hogy a máriaremetei fiatalok számára is inkább az információáramlás egyéb – a hatalom által legfeljebb titkos ügynökei révén ellenőrizhető –, „civil” csatornáin terjedő híresztelések lehettek az iránymutatók. Tamásnak „hallomásból” tudomása volt ugyanis egy néhány évvel korábbi röplapszórásról. Nemcsak a tényről, hanem a röplapok tartalmáról is tudott és

⁴⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 153. Jegyzőkönyv M. Tamás gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 23.

⁴⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 264. A. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 21. A. István F. Péter szavait idézte.

⁴⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 153. Jegyzőkönyv M. Tamás gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 23.

⁴⁹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 80. Jegyzőkönyv K. Győző terhelt kihallgatásáról, 1968. október 21.

ugyanazokat a feliratokat („Gyászold 1956-ot!” „Szovjetek, menjetek haza!”⁴⁹⁷) javasolta a Kornél által tervezett röplapokra is. A röplapok terjesztésével kapcsolatos ötleteit szintén korábbi példákból meríthette. Egyik javaslata szerint a röpcédulákat egyszerűen „rá kell helyezni az autóbusz sárhányójára, és a busz menet közben szétszórja [azokat.]”⁴⁹⁸ A páros szórás gondolata is tőle származott: „Kokónak az volt a véleménye – mondta kihallgatása során K. Győző –, hogy a röpcédulák szórásához párokat kell összeállítani, erre a célra lányokat kell felhasználni. Szerinte úgy nem feltűnő, ha egy fiú és egy lány sétál, és közben elszórják a röpcédulát.”⁴⁹⁹ Győző ezzel nem értett egyet. Szerinte lányokat nem lett volna ajánlatos beavatni, mivel „a szájuk hamar eljár és nagyon kíváncsiak.”⁵⁰⁰

A biztonsági szempontokat a röplapkészítés technikájának megválasztásakor is alaposan megvitatta a társaság. Tudták, hogy ujjlenyomataik és kézírásuk alapján könnyen azonosíthatók lennének, ezért döntöttek a guminyomda használata mellett. Az is felmerült, hogy újságokból kivágott betűkből állítják össze a cédulákra felkerülő szöveget, de lemondtak erről is, valószínűleg azért, mivel ezzel a módszerrel nem tudtak volna nagyobb mennyiségű röplapot előállítani. A játék-guminyomdát K. Kornél és M. Tamás vásárolta meg júliusban a Múzeum körút és a Rákóczi út sarkán lévő játékboltban, 36 forintért. A két fiú, valamint W. Márton adta össze rá a pénzt.

Bár a rendőrségi vizsgálat során K. Kornél a röplapszórás ötletét és a röpcédulák elkészítését is teljesen magára vállalta, a megvalósításban testvére, Győző, valamint V. Jenő is segítségére lehettek.⁵⁰¹ Kornélék lakásán túl Jenőék műhelye volt a cédulák előállításának másik helyszíne. Kornél vallomása szerint augusztus első felében 2500 darab, körülbelül 5x10 cm nagyságú röpcédulát készített kockás és

⁴⁹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 123. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 25.

⁴⁹⁸ Uo.

⁴⁹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 87. Jegyzőkönyv K. Győző terhelt kihallgatásáról, 1968. október 24.

⁵⁰⁰ Uo.

⁵⁰¹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 80. Jegyzőkönyv K. Győző terhelt kihallgatásáról, 1968. október 21.

vonalas iskolai füzetek lapjaiból, valamint írógéppapírokból. Utóbbi nővére, Edit vitte haza munkahelyéről, a Magyar Acélárugyárból, ahol adminisztrátorként dolgozott. A felhasznált írógéppapír vezette végül nyomra a rendőrséget. A fiúk figyelmét ugyanis, bármennyire is elővigyázatosak voltak, elkerülte, hogy Edit neve átnyomódott néhány papírra, amelyből a nyomozók azonosítani tudták személyét. (Állítólag a K. Edit nevű budapesti nagyvállalatoknál dolgozó adminisztrátorok közül ő írta egyedül vezetéknévét „cs” helyett ’ts”-sel.⁵⁰²)

A röplapok már augusztus közepén elkészültek, szétszórásukra azonban csak augusztus 24-én került sor. Kornél vallomása szerint a halogatás fő oka az volt, hogy barátai közül többen is vonakodtak részt venni a veszélyesnek tűnő akcióban. A lebukástól és a felelősségre vonástól való félelem valódi visszatartó erő lehetett, azonban a kihallgatási szituációban védekezni kényszerülő fiatalok nem erre, hanem ideológiai szempontokra hivatkoztak, amikor vonakodásuk okairól beszéltek. W. Márton például a következőképpen magyarázta, hogy a társaság néhány tagja miért nem állt azonnal Kornél terve mellé: „A vita azért volt, mert a fiúk szülei ezzel a rendszerrel meg vannak elégedve, és néhányan, köztük én is, nem láttuk ekkor az okát az ellenséges tartalmú röpcédulák terjesztésének. Végén azonban a többség meggyőzte ezt a néhányat is, így engem is, illetve minket is belevittek.”⁵⁰³

A döntő lökést az akció végrehajtásához a Csehszlovákia elleni augusztus 21-i intervenció, illetve az agresszió miatti felháborodás adta. Valószínűleg a beavatottak közül ezek után sem vállalta mindeki a részvételt. A 15 éves A. István ipari tanulóról tudjuk biztosan, hogy, bár ő tudott a röpcédulákról, nem vett részt terjesztésükben.⁵⁰⁴ Nem tudjuk azonban, hogy Kornél eredetileg hány emberre számított, ezért megbecsülni sem lehet a távolmaradók számát. B. Tamást azonban, aki pedig vállalta volna a kockázatot, és állítása szerint Kor-

⁵⁰² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 323. „Kovács J.” ügynök jelentése K. Kornélról, 1968. október 23.

⁵⁰³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 237. Jegyzőkönyv W. Márton gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁵⁰⁴ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 264. A. István tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. október 21.

nél meg is ígérte neki, hogy beveszi a csapatba, végül mégsem vitték magukkal. Így a röpcédulák szórásában hatan vettek részt.

Augusztus 24-e szombati napra esett. Bizonyára nem volt véletlen, hogy az intervenciót követő első hétvégét – amikor még erős volt az események hatása – és a heti pihenőnap előtti estét jelölték ki tervük megvalósítására. (A szombat akkor még munka- és tanítási nap volt⁵⁰⁵). A szórás terepeként pedig olyan helyszíneket választottak, ahol vasárnap sokan megfordulnak; a hétvégi kikapcsolódás és az utazás tereit; a Budai Várat, a Margitszigetet és a Keleti pályaudvar környékét. Röplapterjesztésre vállalkozó barátai-ból Kornél két csapatot alakított. A „budai” csapatba önmaga mellé öccsét és M. Tamást osztotta be, míg a „kisebbek”⁵⁰⁶ W. Márton, U. Mihály és V. Jenő a „pesti” csapatba kerültek. Utóbbiak kevesebb röpcédulát kaptak. U. Jenő vallomása szerint csak 150-et,⁵⁰⁷ W. Márton szerint még annyit sem. Ő 80-ról számolt be a nyomozóknak. A Kornél vezette csapat Győző elmondása szerint 1000–1200 röpcédulát vitt magával.⁵⁰⁸ A kiosztott röplapok számából arra következtethetünk, hogy Kornél nem egyszerre, hanem több menetben tervezte a cédulák szétszórását. W. Márton vallomása is ezt erősíti meg: „Többet nem vállaltunk röpcédula terjesztést – mondta a nyomozóknak –, mert nagyon idegtépőnek találtuk, ami-be K. Kornél is kezdett belenyugodni.”⁵⁰⁹ Augusztus 21. után egyébként az is felmerült, hogy további röplapokat kellene készíteni az új helyzethez aktualizált szöveggel – „Vissza a magyar katonákkal Csehszlovákiából!”⁵¹⁰ –, de erre nem került sor.

⁵⁰⁵ Az iskolákban már az 1976/77-es tanévtől bevezették a kéthetenkénti szabad szombatot. 1981-től lett szabad minden szombat.

⁵⁰⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 211. Jegyzőkönyv U. Mihály gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁵⁰⁷ Uo.

⁵⁰⁸ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 80. Jegyzőkönyv K. Győző terhelt kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁵⁰⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 237. Jegyzőkönyv W. Márton gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁵¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 123. Jegyzőkönyv B. Tamás terhelt kihallgatásáról, 1968. október 25.

A Keleti pályaudvaron és környékén tevékenykedő csoport az induló vonatok WC-iben, valamint a pályaudvar és az 1968-ban még a Keleti mellől induló gödöllői HÉV⁵¹¹ megállójának illemhelyein helyezte el a röplapokat, de került belőlük a Thököly úti lakóházak kapualjába is.⁵¹² A vasútállomások, szórakozóhelyek mellék-helyiségei, a közterületen elhelyezett illemhelyek a röpcédulák és a falfirkák jellegzetes megjelenési helyei voltak. A nyilvános, de mégis zárt tér zavartalan körülményeket teremtett az „izgató” szövegek és feliratok gyártóinak és „fogyasztóinak” egyaránt.

Kornélék csoportja a Várban, a Margitszigeten, a Széna téren, a Mártírok útján, valamint a Rómer Flóris utcában és a II. kerületi tanács épülete előtt, a Mechwart téren szórta szét a cédulákat. A Várban a Vársétány (ma Tóth Árpád sétány) párkányára helyezték, a Margitszigeten padokra és bokrokra rakták, a Mártírok útján postaládákba dobták be. Sötétedés után kezdték el és éjjel körül érték vissza Máriaremetére. A másik csoport már korábban hazatért, ezért nem találkoztak a Templom téren, ahogy azt eredetileg eltervezték.⁵¹³ A tapasztalataikról másnap számoltak be egymásnak. Kornél pár nap múlva visszatért a szórás helyszíneire, hogy ellenőrizze, ott vannak-e még.⁵¹⁴ A rendőrség a következő napokban 900 körüli röpcédulát gyűjtött be részben helyszínelés, részben lakossági beszolgáltatás útján.⁵¹⁵

⁵¹¹ 1970-ben, a metró első szakaszának megnyitásakor „vágták vissza” a gödöllői HÉV-et az Őrs vezér teréig. Budapest elveszett sínei. A gödöllői HÉV régi útvonala a Keletitől az Őrs vezér teréig. <http://hampage.hu/trams/godolloihev/> (Letöltve: 2018. február 20.)

⁵¹² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 181. Jegyzőkönyv V. Jenő gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁵¹³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 51. Jegyzőkönyv K. Kornél terhelt kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁵¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 211. Jegyzőkönyv U. Mihály gyanúsított kihallgatásáról, 1968. október 21.

⁵¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 23. Javaslat „Vári” fedőnevű ügy realizálására, 1968. október 17.

Kriminalizálás és fegyelmezés

Az ellenséges röpcédulaszórás ügyében indított nyomozás nyilvános szakasza október közepén kezdődött.⁵¹⁶ Mint láttuk, az „áruló” írógéppapír vezette el a nyomozókat K. Kornélhoz, aki 21-én került előzetes letartóztatásba a BRFK Vizsgálati Osztályára sokszorosítás útján nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntetének gyanújával.⁵¹⁷ Előzetes letartóztatásba került K. Győző és B. Tamás is, a társaság többi tagja azonban szabadon védekezhetett. A nyomozást november 12-én zárták le.⁵¹⁸ K. Kornél, K. Győző és B. Tamás ellen vádat emeltek, a többieket viszont csupán figyelmeztetésben részesítették fiatal korukra, családi és szociális körülményeikre, a nyomozás során tanúsított „őszinte” magatartásukra, valamint arra hivatkozva, hogy K. Kornél befolyására követték el a cselekményt.⁵¹⁹ A történetekről iskoláikat is – U. Mihály esetében munkahelyét – értesítették és arra kérték az intézmények vezetőit, hogy „nevezettekkel fokozottabb ellenőrzést gyakoroljanak [sic!].”⁵²⁰ Az igazgatók válaszlevelei – amelyekben beszámoltak az ügyben tett lépéseikről – azt tükrözik, hogy a hatalom milyen elvárásokat támasztott a politikai-ideológiai „nevelés” fontos színtérének tekintett iskolák felé, helyesebben az intézmények megfelelésre kész vezetői milyennek képzelték a hatalom elvárásait.

⁵¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 23. Javaslat „Vári” fedőnevű ügy realizálására, 1968. október 17.

⁵¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 35. Határozat előzetes letartóztatás elrendeléséről, 1968. október 21.

⁵¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 353. Javaslat K. Kornél és társai ügyének lezárása, 1968. november 12.

⁵¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 311. Határozat M. Tamás elleni nyomozás megszüntetéséről, 1968. november 13. A figyelmeztetési jegyzőkönyv a következőket tartalmazta: „Tudomásul veszem, hogy az elkövetkezendő időben mindennemű csekély súlyú bűncselekmény elkövetésétől tartózkodnom kell, mert e kedvezményben többet nem részesülhetek.” ÁBTL 3.1.9. V-156439. 313. Figyelmeztetési jegyzőkönyv, 1968. november 14.

⁵²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 353. Javaslat K. Kornél és társai ügyének lezárása, 1968. november 12.

Mindhárom iskolaigazgató úgy vélte, hogy a fegyelmezés és a befolyásolás eszközeihez kell nyúlnia, ha meg akar felelni a rendőrség kívánalmainak: büntetni, ellenőrizni és átnevelni kell rossz útra tért diákjait. M. Tamást a Puskás Tivadar Szakmunkásképző Intézet tantestületi megrovásban részesítette,⁵²¹ a Festőipari Szakmunkásképző Intézetben tanuló V. Jenő igazgatói intőt kapott,⁵²² W. Mártonnak pedig a félévi kettes magatartásjegy volt a büntetése a Szilágy Erzsébet Gimnáziumban. A gimnázium igazgatója magyarázatot is fűzött a döntéshez: „Véleményünk szerint [...] nyári magatartásának a félévi értesítőben tükröződnie kell.”⁵²³ Egyik iskola sem érvényesítette bűnügybe keveredett tanulóival szemben a legsúlyosabb büntetést, a kizárást. Egyedül U. Mihály nem kapott büntetést. Munkahelye, a Lósport Vállalat talán úgy gondolta, hogy az intézmény fegyelmezési gyakorlata csak a munkához, a munkahelyi viselkedéshez, a vállalati tulajdonhoz kapcsolódó ügyekre vonatkozik, amilyen például a zablopás, amiért maga U. Mihály is szigorú megrovásban részesült 1968 tavaszán.⁵²⁴

Mindegyik iskolaigazgató levelében szerepelnek a renitens tanulók szigorú ellenőrzésére, valamint „nevelésére” utaló kifejezések: „állandóan figyeljük”,⁵²⁵ „magatartását továbbra is figyelemmel kísérjük”,⁵²⁶ „anyja [...] kérte, hogy [...] szigorúan ellenőrizzük vi-

⁵²¹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 369. A 22. sz. Puskás Tivadar Szakmunkásképző Intézet igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1969. január 23.

⁵²² ÁBTL 3.1.9. V-156439. 373. A 35. sz. Festőipari Szakmunkásképző Intézet igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1968. december 20.

⁵²³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 374. A Szilágy Erzsébet Gimnázium igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1968. december 22.

⁵²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 209. U. Mihály fegyelmi határozatának másolata, 1968. március 1. A fegyelmi határozat szerint Mihály 17 esetben vitt haza 3–3 kg zabot nyulainak. Lopásra az indította, hogy a lovak takarmányozásáért felelős abrakmester is ezt tette. A szigorú megrováson kívül az ellopott zab árát, 280,50 Ft-ot is vissza kellett fizetnie.

⁵²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 369. A 22. sz. Puskás Tivadar Szakmunkásképző Intézet igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1969. január 23.

⁵²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 373. A 35. sz. Festőipari Szakmunkásképző Intézet igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1968. december 20.

selkedését”⁵²⁷, valamint: „jó szándékkal igyekszünk meggyőzni őt hasonló tettek elkövetésétől”,⁵²⁸ „nevezett tanulóval elbeszélgetünk”,⁵²⁹ „tanulónk nevelésére [...] különösen az osztályfőnök nagy gondot fordít, ezen túl az igazgató is beszélgetést folytatott vele.”⁵³⁰ Megtévedt dolgozójuk politikai nevelését a Lósport Vállalat is fontosnak tartotta hangsúlyozni, melynek felügyeletét az arra illetékes személyre, a munkahelyi pártalapszervezet titkárára bízták.⁵³¹

A Szilágyi Erzsébet Gimnázium igazgatójának a többiekénél hosszabb levele nemcsak arról szólt, hogy az iskola kész megfelelni az elvárásoknak, hanem arról is, hogy az ügy érdekében tett erőfeszítések már eredményre is vezettek, vagyis a gimnázium nemcsak *kész*, hanem *képes* is ellátni feladatát. A levél szerint ugyanis Márton „... rájött, hogy ez a rendszer jó... Szeretne KISZ-tag lenni... Politikai oktatáson részt vesz, veteránkutató csoportban⁵³² is közreműködött. Közösségi aktivitásra lehetőséget biztosítunk számára: apróbb technikai munkákat végez az osztályban.”⁵³³ Márton állítólagos megváltozásának jelzésére felhozott példák jól mutatják, hogy milyennek kellett mutatkoznia egy, a „szocialista társadalomba beilleszkedni” igyekvő, vagy annak látszani kívánó fiatalnak, illetve milyennek kellett őt ábrázolnia az igazgatónak, hogy az az iskola eredményes nevelőmunkáját bizonyítsa. A fő ismérvek az eszmei-politikai elkötelezettség és az aktivitás, valamint a közösségi szellem, a közösségért végzett munka voltak. A jó tanulmányi eredmény szintén fontos kritérium volt, de mivel

⁵²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 374. A Szilágyi Erzsébet Gimnázium igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1968. december 22.

⁵²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 369. A 22. sz. Puskás Tivadar Szakmunkásképző Intézet igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1969. január 23.

⁵²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 373. A 35. sz. Festőipari Szakmunkásképző Intézet igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1968. december 20.

⁵³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 374. A Szilágyi Erzsébet Gimnázium igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1968. december 22.

⁵³¹ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 371. A Lósport Vállalat igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1969. január 3.

⁵³² A veteránkutatók ebben a kontextusban a munkásmozgalom veteránjainak felkutatását jelentette.

⁵³³ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 374. A Szilágyi Erzsébet Gimnázium igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1968. december 22.

Márton félévkor nyelvtanból és oroszból is megbukott, az iskola csupán azzal tudta jelezni igyekezetét, hogy hangsúlyozta, az elégtelen osztályzatok kijavításához megad minden segítséget: „Második félévben igyekszünk majd tanulószobai korrepetálással javítani hiányosságain.”⁵³⁴ A „kötelező” bűnbánat és szégyenkezés is szerepelt a levélben: „A tanulót magát is nagyon bántja, hogy rossz társaságba keveredett, s igen nagy megkönnyebbüléssel vette tudomásul, hogy társai nem értesültek viselt dolgairól.”⁵³⁵ Erről az „információról” sem lehet eldönteni, hogy valóban Márton érzéseiről szól-e – legyenek azok valódiak vagy színlelték –, vagy az adott körülmények között helyesnek tartott viselkedés ábrázolásával a levél írója az iskola nevelési érdekeit kívánta érzékelteti.

K. Kornél, K. Győző és B. Tamás ügyében 1969. február 10-én hozott a II., XI. és XII. Kerületi Bíróság ítéletet,⁵³⁶ amely Kornélt és Győzőt társtettesként, Tamást pedig bűnsegédi minőségben sokszorosítás útján elkövetett izgatásban mondta ki bűnösnek. Tamást tiltott határátlépésre irányuló előkészületben is bűnösnek találták. Kornélt tíz, Tamást négy, Győzőt pedig három hónap felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték. 1969. május 7-én azonban a Budapesti Fővárosi Bíróság másodfokon súlyosbította az ítéletet,⁵³⁷ arra hivatkozva, hogy az elsőfokú bíróság „eltúlzottan” enyhe büntetést szabott ki. Nem vette kellően figyelembe, hogy a cselekmény olyan időpontban történt, „amikor a cseh eseményekkel kapcsolatosan a nemzetközi helyzet igen feszültté vált.” Kornél és Tamás egy év, illetve hat hónap letöltendő, míg a kiskorú Győző hat hónap felfüggesztett börtönbüntetést kapott.

A tizenéves fiatalok akciója azon ritka megnyilvánulások közé tartozott, amelyek 1968. augusztus 21. után nyíltan, a közvélemény befolyásolásának céljával fejezték ki tiltakozásukat a cseh-

⁵³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 374. A Szilágy Erzsébet Gimnázium igazgatójának levele a BRFK Vizsgálati Alosztályának, 1968. december 22.

⁵³⁵ Uo.

⁵³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 390. A Budapesti II., XI., és XII. kerületi bíróság ítélete K. Kornél és társai ügyében, 1969. február 10.

⁵³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-156439. 400. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete K. Kornél és társai ügyében, 1969. május 7.

szlovákiai intervenció ellen. Bár a hazai állapotokat és a szovjet befolyást kritizáló röpcédulák készítésének és szétszórásának ötlete már korábban felmerült köztük, végrehajtásához a döntő lökést Csehszlovákia megszállása adta. A szocializmus demokratizálásával kísérletező ország elleni agresszió igazolta számukra a rendszerről és a Szovjetunióról gondoltakat. A felháborodás azokat is csatlakozásra készítette, akik korábban vonakodtak részt venni a veszélyesnek tartott akcióban.

A rossz szociális körülmények között élő, döntően ipari tanuló és segédmunkás fiatalok közállapotokról vallott nézeteit elsősorban saját sorsukkal való elégedetlenség alakította. Helyzetükért a fennálló gazdasági–társadalmi–politikai viszonyokat okolták, életkörülményeik és -kilátásaik javulását a „rendszer” megváltozásától remélték: „Nekünk nem tetszik ez a rendszer. Tenni kéne valamit.” Cselekvésre 1968 tavaszának eseményei és eszméi, valamint a közelmúlt példái sarkallták őket: az ’56-os magyar forradalomról hallott történetek, valamint a „prágai tavaszból”, az európai diáklázadásokról szerzett értesüléseik. Tettvágyukat az életkorukra jellemző kalandvágy és a romantikus forradalmár-szereppel való azonosulás is erősítette.

A hatalom nem volt elnéző a lázadó fiatalokkal. Bár többségük csupán rendőri figyelmeztetésben részesült, az akció kitervelői és irányítói azonban börtönbüntetést kaptak. Az elsőfokú bíróság 1969. februári döntését túl enyhének találó és azt májusban másodfokon súlyosbító bírói ítékezés pedig valószínűleg már a „hatvanas években” szabadabbra eresztett gyeplők szorosabbra fogásának volt a jele.

A magányos tiltakozó – S. János

„Éljen Dubček, elég a terrorból!”⁵³⁸

S. János szintén röplapokkal tiltakozott a csehszlovákiai intervenció ellen. Az 55 éves budapesti fodrász a máriaremetei fiataloknál

⁵³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 22. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. augusztus 27.

nemcsak egy generációval volt idősebb, de abban is különbözött tőlük, hogy tettét egyedül hajtotta végre. A magányos ellenállóból a nyomozóknak sem sikerült bűnbanda-tagot kreálniuk.⁵³⁹

Az 1913-ban született S. János már csak koránál fogva is más tapasztalatokkal rendelkezett, mint az ipari tanulókból és segédmunkásokból álló baráti társaság tizenéves tagjai. Meghatározó élménye lehetett például – ha csak a nyomozati iratokban megemlített életeseményeket vesszük számba – a német nemzetiségű/anyanyelvű lakosságot 1945 után ért retorziók kiváltotta félelem („málenkij robot”, kitelepítés). Bizonyára ez készítette őt arra, hogy Stalmach családnevét 1946-ban megváltoztassa. „[A] német hangzású nevéket összeszedték és elvitték munkára”⁵⁴⁰ – indokolta a család névmagyarosításának okát zárkatársának („Dénes Imre” fogdaügynöknek) őrizetbe vétele idején.

A harmincas évektől fodrászsegédként dolgozó férfi 1945-ben a Szociáldemokrata Párt, majd az „egyesüléskor” az MDP tagja lett. 1956 után azonban már nem lépett be az MSZMP-be, amit azzal indokolt zárkatársának, hogy „meggyűlölte az orosz politikát és törölte magát a párttagok sorából.”⁵⁴¹ Az „orosz politika”, azaz a sztálini mintákat követő hatalomgyakorlás meggyűlöléséhez bizonyára a bátyja elleni koncepció per is komolyan hozzájárult. S. Gyulát, az amerikai IBM számítástechnikai cég magyarországi fiók vállalatának⁵⁴² igazgatóját 1951-ben kémkedés vádjával élet-

⁵³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155742. S. János vizsgálati dossziéja

⁵⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 105. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése. 1968. augusztus 28.

⁵⁴¹ Uo.

⁵⁴² Az IBM 1936-ban létesített leányvállalatot Budapesten Watson Elektromos Könyvelőgépek Kft. néven. (1947-től neve: IBM Magyarországi Kft.) Az adatfeldolgozó gépek bérletével és bér-adatfeldolgozással foglalkozó amerikai cég olyan fontos szerepet töltött be az ipar és az államigazgatás különböző területein, hogy a háború alatt is működhetett. 1945 után sem államosították, de a vállalat és dolgozói az ötvenes években állambiztonsági megfigyelés alatt álltak. S. Gyula igazgatót és M. Mária titkárnőt kémkedés vádjával ítélték el. Azzal vádolták őket, hogy a minisztériumokban, nyomdákban és a Diósgyőri Acélműben az intézmények könyvelésén és bérszámfejtésén dolgozó gépek adatait Nyugatra juttatják. 1956-ban szabadultak. Lásd: Ipartörténet –

fogytiglani börtönre ítélték.⁵⁴³ Az 1956-os forradalom idején szabadult, majd Párizsba disszidált, ahol az IBM ottani vállalatának szervezési igazgatója lett.⁵⁴⁴

S. János 1951-óta a belvárosi „Modern” Fodrász Ktsz Régiposta utcai üzletében dolgozott női fodrászként. Havi átlagkeresete a rendőrségen tett tanúvallomása szerint a borraival együtt 1700 forint volt.⁵⁴⁵ A zárkatársának hitt fogdaügynöknek azonban arról beszélt, hogy az otthon végzett paróka és műkonty készítéssel együtt jövedelme havonta 3000 és 5000 forint között mozgott.⁵⁴⁶ Négyfős családja bevétele a feleség és a már szintén munkába állt két gyerek (24 és 19 évesek) keresetén kívül a Párizsban élő bátytól havonta érkező pénzsegély, valamint egy kassai barát csempészárúinak értékesítéséből származó jutalék egészítette ki. A báty Párizsba utazó magyarokon keresztül juttatott el számára havonta 500 forintot, oly módon, hogy kiutazó magyaroknak valutát adott el, amit ők idehaza forintban fizettek ki S. Jánosnak.⁵⁴⁷

Egy belvárosi fodrászüzletben nemcsak a csehszlovák csempészárúk (például „nylon-dolgok”, esernyő, zipzár⁵⁴⁸) találtak könnyen gazdára, hanem az információcserére, a hírek (és rémhírek) továbbadására is jó lehetőség kínálkozott. S. János állítása szerint folyamatosan „el volt látva” hírekkel Csehszlovákiáról már az intervenciót

IBM-évforduló. https://24.hu/fn/gazdasag/1996/10/23/ipart_rt_net_ibm_evfordulo/ (Letöltve: 2018. július 30.) Lásd még: Szentiványi Tibor: A számítástechnika kezdetei Magyarországon. A *Természet Világa* különlenyomata az 1994. évi 6–7–8. füzetekből, 3–4. http://itf2.njszt.hu/324rtr4/uploads/SZE-TI_Szamtechn_kezdetei_Mo-on.pdf (Letöltve: 2018. július 30.)

⁵⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 113. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése, 1968. augusztus 31.

⁵⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 105. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

⁵⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 22. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. augusztus 27.

⁵⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 105. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

⁵⁴⁷ Uo.

⁵⁴⁸ A csehszlovák–magyar határon zajló csempészetéről egy korábbi időszakban lásd: FARKAS 2012.

megelőzően is, mivel a közeli „Erzsébet Szállóból a vendégek állandóan jártak hozzá.”⁵⁴⁹ Állítólag az intervenció tényéről is vendégeitől szerzett tudomást.⁵⁵⁰ Letartóztatása napján egyikük elmondta neki, hogy „fia, aki katona, meghalt a csehszlovák határon.”⁵⁵¹

A férfi Csehszlovákia megszállása miatti felháborodásában határozta el, hogy röpcédulákat fog készíteni. Vallomásaiban akkori érzéseiről a következőt mondta: a bevonulás híre „fejembe kergette a vért.”⁵⁵² Augusztus 21-én még grafitceruzával és kézírással állított elő 15-20 darab röplapot, másnap azonban már a „padláson hánykódó” gyerek guminyomda volt a röpcédulagyártás eszköze. Utóbbival négy napon keresztül – vallomása szerint – napi 35-40 cédulát készített fehér géppapírra és átütőpapírra,⁵⁵³ amelyeket esetenként, sötétedés után szórt szét, illetve ragasztott fel különféle helyekre lakóhelye környékén, Kispesten és Pesterzsébeten.

A röplapokon különféle szövegek álltak:

„Éljen Dubček, elég a terrorból”
 „Le a Varsói Szerződéssel”
 „Le a KGST-vel”
 „Le a megalkuvókkal”
 „Kádár is ugorjon ki a VSZ-ből és a KGST-ből”⁵⁵⁴
 „Éljen Dubček”
 „Éljen Svoboda”
 „Éljen a Szabad Csehszlovákia”

⁵⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 105. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

⁵⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 143. A Budapest XVIII. és XIX. Kerületi Bíróság ítélete S. János ügyében, 1968. október 9.

⁵⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 105. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

⁵⁵² ÁBTL 3.1.9. V-155742. 40. S. János önvallomása, 1968. augusztus 26.

⁵⁵³ S. János zárkatársának azt mondta, hogy WC-papírt is használt a röplapkészítéshez. ÁBTL 3.1.9. V-155742. 105. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

⁵⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 22. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. augusztus 27.

„Hol a szabadság?”
 „Elég volt a kormányból!”
 „Kádár gyáva”
 „Kádár nem mer”
 „Hazaárulók”
 „Kell ismét 56?”⁵⁵⁵
 „Mondjon le a kormány”⁵⁵⁶

S. Jánosnak a röplapszövegekre vonatkozó és motivációit firtató nyomozói kérdésekre adott válaszait alapvetően a védekező magatartás jellemezte. Ugyanakkor meglepő őszinteséggel fejtette ki előttük politikai nézeteit is. Eszményképe a független, szovjet befolyástól mentes Magyarország volt, olyan politikai berendezkedés, amilyent véleménye szerint Dubčekék próbáltak meg Csehszlovákiában létrehozni. A példának tekintett csehszlovák vezetőket (Éljen Dubček! Éljen Svoboda!) olyan politikusoknak tartotta, akik „a szovjet nyomást elhárítva, független, szabad, szocialista rendszert kívántak megvalósítani.”⁵⁵⁷ Velük szemben a magyarok „a szovjet nyomás ellensúlyozására semmit nem tesznek”⁵⁵⁸ („Kádár gyáva”, „Kádár nem mer”), sőt, végül még a Csehszlovákia elleni intervencióhoz is csatlakoztak.

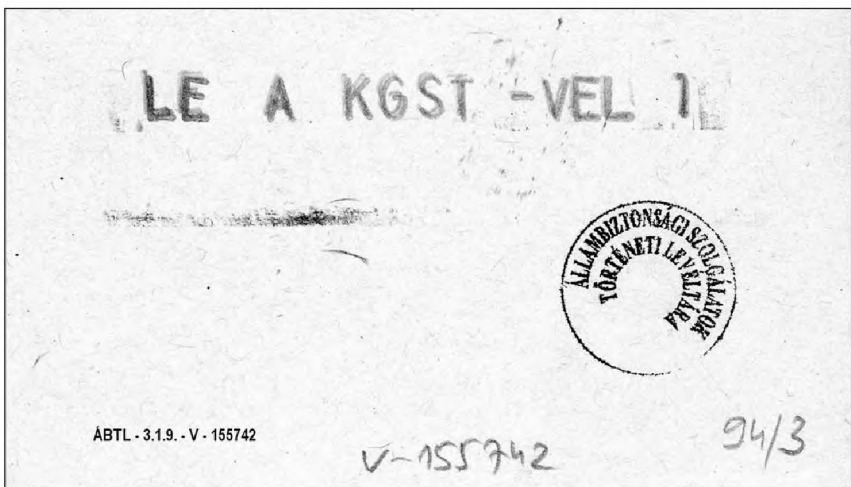
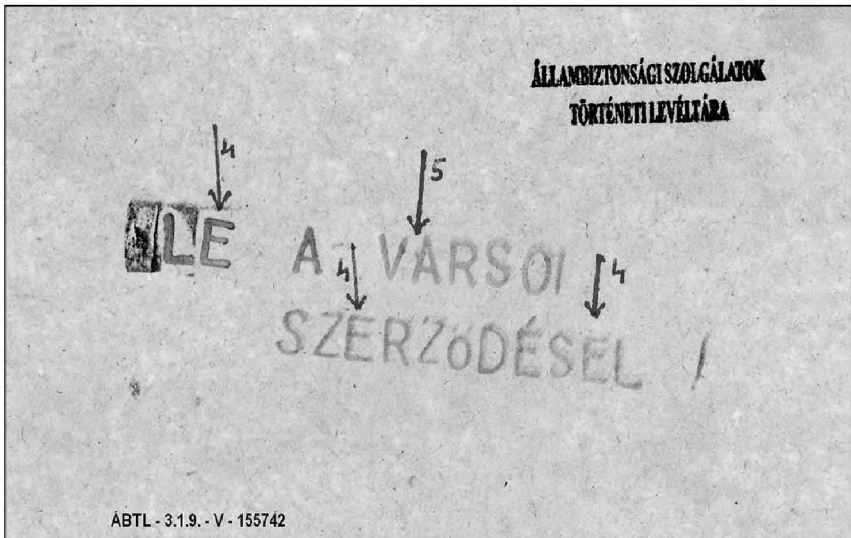
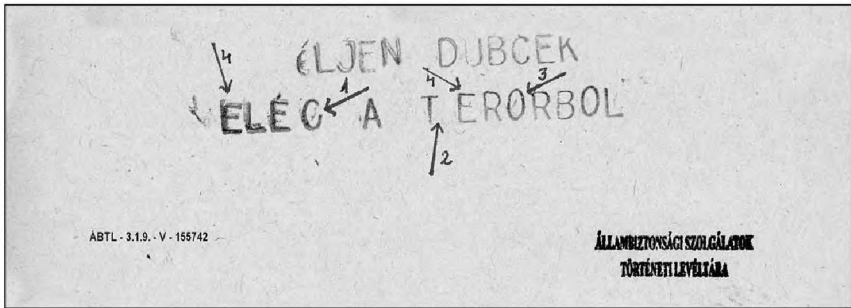
Nézeteiről kihallgatása során a következőket mondta: „A Szovjetunió mint nagyhatalom bizonyos vonatkozásban nyomást gyakorol a kisebb szocialista országokra olyan irányban, hogy gazdasági, katonai és politikai elképzeléseit a kisebb országokkal elfogadtassa. Az én elképzelésem és felfogásom szerint tágabb teret kellene engedni a kisebb szocialista országoknak az önállóság megvalósítására. Így például indokolatlannak tartom kötelező formában úgy a Varsói Szerződéshez, mint a KGST-hez tartozást. [...] A KGST Magyaror-

⁵⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 30. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. szeptember 2.

⁵⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 46. Kovács József tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. szeptember 3.

⁵⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 30. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. szeptember 2.

⁵⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 35. Összefoglaló jegyzőkönyv, 1968. szeptember 9.

szágra nézve hátrányos, mivel a termelés és a kereskedelem területén kötve van a KGST-hez. Egy önállóbb gazdasági irányítás előnyösebb volna Magyarország részére.”⁵⁵⁹ Romániát hozta fel jó példának, mely ország tudomása szerint már ki is lépett a KGST-ből⁵⁶⁰ „mert így előnyösebb nekik.” Ha Magyarország is kiválna, próbálta megnyugtatni kihallgatóit, attól még szocialista ország maradna. A kihallgató tiszt kérdésére, hogy „mit tenne, ha lenne egy társaság, akik azzal a jelszóval indulnának el, hogy »Vissza fiainkat Cseszkóból!«”, azt válaszolta, hogy valószínűleg ő is közéjük állna.”⁵⁶¹

A rendőrségen tett vallomását azonban – érthető módon – alapvetően mégis a védekezés szempontjai határozták meg. Olyan képet próbált mutatni önmagáról – részben nyilván ügyvédje tanácsára is –, hogy minél kevésbé tűnjön – a hatalom mércéje szerint – bűnösnek. Könnyen befolyásolható, „kiskorú” állampolgárnak igyekezett ezért láttatni magát, aki nem felelős teljesen tetteiért. A „politikailag tájékozatlan” állampolgár verbális megkonstruá-

⁵⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 30. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. szeptember 2.

⁵⁶⁰ Tévedett. Románia nem lépett ki a KGST-ből, de nem is vett részt a keleti tömb gazdasági integrációjában úgy, mint a többi kelet-európai szocialista állam. „1962-ben egy igen kemény vitát követően a KGST III. konferenciája megállapodástervezetet fogadott el a »Nemzetközi szocialista munkamegosztás alapvető elveiről.« A Romániát Kelet-Európa magtárává lefokozó tervhez Bukarest negatívan viszonyult, ami jól illeszkedett az új román „nemzeti” kurzusba. 1964 februárjában a szovjetek bemutatták az úgynevezett Valev-tervet, amely a Fekete-tenger körzetébe gazdaságilag beillesztett, szovjet, román és bolgár területeket tartalmazó fejlesztési régió létrehozását célozta. A határozott román visszautasítást a keleti tömb gazdasági integrációjától való folyamatos távolodás követte. A KGST-t nem elhagyva Gheorghiu-Dej és utóda, Ceaușescu megőrizték maguk számára a lehetőséget, hogy alkalomról-alkalomra mikor és hogyan vegyenek részt a meghirdetett tervekben, valamint hogy önellátó és az iparosítást gyorsító politikát folytassanak. Ez, a gépipar fejlődésén túl a kohászati, a vegyi és olajipari szektor fejlődését is maga után vonta. 1960-ban a román külkereskedelem 66%-a esett a KGST-országokra; két évtizeddel később ez az arányszám alig haladta meg a 35%-ot, míg a fejlett kapitalista országok súlya 40% fölé emelkedett.” BOTTONI 2014. 158.

⁵⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 105. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

lása abban a reményben történt, hogy a politika iránti közönyből fakadó információhiány – a „politikailag képzetlen” minősítéshez hasonlóan – talán enyhítő körülménynek számít bírái szemében. Augusztus 27-i kihallgatása alkalmával a következőt közölte: „[P]olitikával csak annyit foglalkozom, mint egy átlagember. Rádióban és televízióban a napi híreket meghallgatom, újságban már csak a kiemelkedőbb politikai eseményeket olvasom el.”⁵⁶² A szeptember 9-i összefoglaló jegyzőkönyv pedig így summázta a lényegét: „[P]olitikailag tájékozatlan vagyok, hiszen csak a különösebben kiemelkedő politikai eseményekre szoktam figyelni.”⁵⁶³

Némileg ellentmond a fentieknek – és a hazai média tudatos követésére vall – védekezésének egy másik eleme, amely a „következetlen” magyar tömegtájékoztatást okolta azért, hogy ő „tévesen” értelmezte a történeteket. Állítása szerint ugyanis megtévesztették a csehszlovák helyzet alakulásáról szóló augusztus 21. előtti pozitív üzenetek, mivel azok alapján nem volt indokolt a fegyveres beavatkozás. „A csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban megragadta a figyelmemet az ágcsernyői és a pozsonyi találkozó [...] Én a sajtóban közzétett közleményt úgy értelmeztem, hogy olyan megállapodás született az értekezleten résztvevő államok képviselői között, hogy Csehszlovákia a saját adottságainak megfelelően alakíthatja ki társadalmi rendszerét oly formán, hogy továbbra is tagja marad a szocialista közösségnek, így a KGST-nek és a Varsói Szerződésnek is. Pár nap múlva meglepődve értesültem a hírekből arról, hogy a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamai »behatoltak« fegyveres alakulataikkal Csehszlovákia területére, amiről a korábbi nyilatkozatokban nem volt szó. Ez a hirtelen változás késztetett arra, hogy a magam módján juttassam kifejezésre azt, hogy nem értek egyet azzal, hogy a Varsói Szerződés tagállamainak fegyveres alakulatai bevonultak Csehszlovákia területére. A fenti előzmények után határoztam el, hogy politikai megítélésemet röpcédula formájában juttatom kifejezésre.”⁵⁶⁴

⁵⁶² ÁBTL 3.1.9. V-155742. 2. Jegyzőkönyv terhelt kihallgatásáról, 1968. augusztus 27.

⁵⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 5. Összefoglaló jegyzőkönyv, 1968. szeptember 9.

⁵⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 22. Jegyzőkönyv terhelt kihallgatásáról, 1968. augusztus 27.

A „megtévesztett állampolgár” figurájának megformálásában az „ellenséges” médiumok is szerepet kaptak. A férfi elbeszélése szerint ugyanis azok erősítették meg abban, hogy helyesen értelmezi a történeteket. „[A] röpcédulák készítése előtt, vacsora közben bekapcsoltam a rádiót és a novi sadi adót hallgattam, amely szigorúan elítélte a Szovjetunió és más szocialista országok részéről történt fegyveres beavatkozást. A novi sadi rádió értékelése megegyezett az én politikai felfogásommal.”⁵⁶⁵ A Szabad Európa Rádió adásai hasonló hatással voltak rá. Az „ellenséges” adók hallgatása, amit más helyzetben bizonyára inkább eltitkolni igyekezett volna a nyomozók előtt, most kapóra jött a befolyásolható ember képének megalkotásánál.

A politikailag tájékozatlan, az ellenséges propaganda által megtévesztett *vallomásbeli* S. János ráadásul még szeszesebbé is fogyasztott a röpcédulák készítése előtt, hogy minél kevésbé tűnjön tudatos lázítónak. A „beszámíthatatlan”, beszűkült tudatú ember képét – ügyvédje ösztönzésére – még egy kamaszkori idegösszeomlás és az évek óta szedett nyugtatók megemlékezésével is próbálta még hitelesebbé tenni.⁵⁶⁶

S. János nem talált rá rögtön a röpcédula-gyártás hatékony technikájára, sem a terjesztés biztonságosnak gondolt módjára. A kézírásos röplapok előállítás, amivel először próbálkozott, nem bizonyult elég szaporának, és az is e módszer ellen szólt, hogy az írásképp alapján a röplapok készítője könnyen beazonosítható volt. A gumi-nyomda mindkét problémáját megoldani látszott. Nem volt elégedett továbbá a nyomatkészítéshez első ízben használt piros tintával sem, amelyet 22-én reggel, munkába menet vásárolt a Királyi Pál utcai papírboltban. A továbbiakban ezért hajfestéket használt.⁵⁶⁷

A kézzel írt röplapokat ragasztással, a nyomtatással készült, kisebb méretű röpcédulákat szórással terjesztette. A ragasztáshoz lisztből és vízből csirizt készített, amit üres konzervdobozba öntve

⁵⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 35. Összefoglaló jegyzőkönyv, 1968. szeptember 9.

⁵⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 30. Jegyzőkönyv terhelt kihallgatásáról, 1968. szeptember 2.

⁵⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 35. Összefoglaló jegyzőkönyv, 1968. szeptember 9.

egy sportszatyorban kerékpáron vitt a helyszínre.⁵⁶⁸ A röplapokat Kíspeszt és Pesterzsébet utcáin és terein villanyoszlopokra, utcánév táblákra, lakóházak és más épületek (mint például a Wekerle-te-lepen egy zöldseges bódé és egy lottóárus-pavilon) falára ragasz-totta fel. Találtak röplapokat továbbá egy italbolt redőnyére, egy buszmegállónál lévő szemétládára és a kispeszi szakorvosi rendelő (SZTK) bejárati ajtajára is ragasztva.⁵⁶⁹

S. János két szempontot követett a röplapok elhelyezése során. Üzenetei minél szembetűnőbb helyre kerüljenek, ő maga azonban ne legyen észrevehető. Sötétedés után indult el és a késő esti, éjsza-kai órákban járta be lakóhelye jól ismert környékét. Az „éj leple” azonban nem nyújtott teljes biztonságot számára. Ő is tisztában volt azzal, hogy ebben a szokatlan időpontban a kihalt utcákon ke-rékpározgató férfi könnyen felkeltheti a „szocialista rend” őreinek figyelmét. A csiriz és az ecset mellé ezért két üres üveget is betett a sportszatyorba arra az esetre, ha gyanús viselkedése miatt megál-lítaná egy járőröző rendőr. A kieszt fedőtörténet szerint éppen a kocsmába indult sörért.⁵⁷⁰

Rendőrrel ekkor még nem találkozott. Az SZTK épületében lakó idős házfelügyelő azonban észrevette, amikor 23 óra körül két röp-cédulát ragasztott az épület bejárati ajtajára. H. Ádámné értesítette a rendőrséget, és személyleírást is adott a helyszínről sietve távozó férfiről. Ennek egyes részletei (a kék mackó felső és a kerékpár) je-lentős mértékben hozzájárult S. János lebukásához.

A rendelőintézetnél történeteknek is szerepe lehetett abban, hogy S. János a következő napokban egy másik, biztonságosabbnak gon-dolt terjesztési módra tért át. A gyereknyomdával készített röpcédu-lákat – bevallása szerint egyszerre 35-40 darabot – melegítő felsője (mackó felsője) gumival összefogott ujjába rejtette, majd kerékpáro-zás közben az innen elővett cédulákat szórta szét 50-100 méterenként

⁵⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 22. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. augusztus 27.

⁵⁶⁹ Uo.

⁵⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 30. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. szeptember 2.

az utcán.⁵⁷¹ Nemcsak közterületre került belőlük, hanem lakóházak udvarába és levelesládáiba is. Sőt, egy-két cédulát a kispesti rendőrkapitányság kertjébe is bedobott.⁵⁷² Letartóztatása során egy „vonalas irkalapon” grafitceruzával rajzolt és a röplapszórás helyeit tartalmazó térképet találtak nála,⁵⁷³ ami arra utal, hogy előre megtervezte a bejáráni szándékozott – vagy utólag bejelölte az aznap bejárt – útvonalat.

A kerület postaládáiból is kerültek elő röpcédulák. A központi postahivatal (VIII. kerület, Verseny utca 1.) helyettes vezetője 19 darab S. János által készített cédulát küldött el a Belügyminisztérium Titkárságának az alábbi levél kíséretében: „Mellékelten megküldök 19 darab förmedvényt, illetve ellenséges jelszavakat tartalmazó cédulákat, melyeket postai munkánk során – a postaládák ürítésekor – megtaláltunk.”⁵⁷⁴ Vajon milyen megfontolásból dobhatott be postaládákba is röpcédulákat S. János? Talán a levélgyűjtő szekrényt ürítő postások vagy a leveleket szortírozó postai alkalmazottak lehettek üzeneteinek lehetséges címzettjei? Vagy csupán ösztönös cselekvés volt, hogy a cédulákat az üzenetek küldésére használt postaládákba helyezte?

Bár a férfi döntően Kispestet és Pesterzsébetet, a jól ismert és kevésbé kockázatos környezetet választotta a röplapszórás helyszínéül, egy alkalommal a belvárosban is tevékenykedett. Az elsőként előállított röplapokat (amelyeket a frissen vásárolt piros tinta kipróbálása céljából még a fodrászüzlet öltözőjében nyomtatott) hazafele menet a Királyi Pál utcában parkoló gépkocsik ablaktörlője alá helyezte.⁵⁷⁵ A forgalmas belváros azonban még sötétedés után sem volt biztonságos a röplapok terjesztésére, bizonyára ezért nem ismételte meg az itteni akciót.

⁵⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 22. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. augusztus 27.; ÁBTL 3.1.9. V-155742. 35. Összefoglaló jegyzőkönyv, 1968. szeptember 9.

⁵⁷² ÁBTL 3.1.9. V-155742. 105. „Dénes Imre” zárkaügynök jelentése, 1968. augusztus 28.

⁵⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 60. Határozat a lefoglalás elrendeléséről. i.n.

⁵⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 7. Postahivatal (Bp. VIII. Verseny 1.) vezetőjének levele a BM Titkárságának, (másolat), 1968. augusztus 30.

⁵⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 22. Jegyzőkönyv S. János terhelt kihallgatásáról, 1968. augusztus 27.

Jóllehet a közterek szembetűnő felületein elhelyezett röplapok üzenetei több emberhez juthattak el, mint az utcán szétszórtak, azonban az „ellenséges” propaganda eltávolításában érdekelt hatóságok figyelmét is hamarabb felkeltették, így hosszú ideig nem tölthették be a nekik szánt szerepet. Ugyanakkor a járdán talált röpcédulák, amennyiben az arra járók észrevették, magukkal vitték és másoknak is megmutatták azokat, akár szélesebb nyilvánosságot is kaphattak. A nyomozati iratokból persze nem derül ki, hogyan viselkedett a hatvanas évek végén egy „ellenséges” politikai üzenettel találkozó magyar állampolgár. Otthagyta vagy felvette a „veszélyes” papírdarabot? Ha felvette, vajon a rendőrségre vitte mint bűnjelket vagy a rendőrséget kiiktatva maga semmisítette meg? Netán a röplap-terjesztés aktív résztvevőjévé vált azáltal, hogy magával vitte és másokkal is megosztotta a lázító szöveget?

Valószínűleg a legtöbben passzívan viselkedtek: ha el is olvasták a röplapot, nem tettek semmit, sem eltávolítása, sem tovább terjesztése érdekében. Írásos nyoma ugyanakkor csak az aktívan reagáló és a jelenséget bűnügyként kezelő megnyilvánulásoknak maradt. A rendőrséghez forduló lakosok bejelentéseiben⁵⁷⁶ azonban sokszor másfajta reakciók nyomai is felbukkantak.

A kispesti SZTK épületében lakó 65 éves házfelügyelőnek, H. Ádámnénak valószínűleg nem voltak kétségei azzal kapcsolatban, hogy értesítse-e a rendőrséget vagy se, amikor augusztus 21-én éjszaka észrevette a bejárati ajtóra ragasztott „Éljen Dubček” és „Kádár nem mer” feliratú röpcédulákat.⁵⁷⁷ A hatvanas évek végén még igencsak létező elvárás volt a házfelügyelők felé, hogy ne csak a házak rendjét felügyeljék, hanem a „szocialista rend” védelmében is működjenek együtt a hatóságokkal (rendőrséggel, állambiztonsággal stb.) A kispesti rendőrség kora reggel értesült az eseményről, H. Ádámné ugyanis a hajnalban érkező takarítónőt küldte el a hírrel

⁵⁷⁶ Az ügyvel kapcsolatos nyomozati anyagba a bejelentést tevő lakosok kihallgatásáról készült jegyzőkönyvek találhatók.

⁵⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 50. H. Ádámné tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. szeptember 3.

a kerületi kapitányságra. A kikerkező rendőrök lekaparták a postaládára és az ablaküvegre ragasztott papírokat.

K. József pesterzsébeti nyugdíjas, Alpár utcai lakos is egyike volt azoknak, akik úgy gondolták, hogy kötelességük az „ellenséges” propaganda megfékezése. Személyesen ment el a kapitányságra, és tett bejelentést a kerületben kiragasztott két röpcéduláról, amelyeken a „Mondjon le a kormány” és a „Hol a szabadság?” feliratok álltak. K. József nem maga fedezte fel az izgató tartalmú üzeneteket. Utcaszomszédja, Sz-né újságolta el neki 22-én délelőtt 9 és 10 óra között, hogy „valamilyen cédulák vannak kiragasztva a Mártírok útja és a Kossuth Lajos utca sarkán lévő buszmegállónál, valamint a Mártírok útja és az Alpár utca sarkánál lévő utcanévtáblára.”⁵⁷⁸ Az asszony is valószínűleg mások elbeszéléséből értesült a rendkívüli eseményről, és ő is továbbadta az információt. A hír gyorsan elterjedhetett a környéken. Bizonyára többen maguktól is belebotlottak valamelyik röpcédulába a buszra várakozók és a Mártírok útja járókelői közül, néhányan pedig a hír hallatán kereshették fel a helyszíneket, ahogy K. József is tette. A férfi megjelenéséig azonban nem tett senki semmit a cédulák eltávolítása érdekében.

L. Géza, a Pesterzsébeti Közért Vállalat 42 éves áruforgalmi intézője 23-án reggel munkába menet Báthory utcai lakása – egy többlakásos ház – kertjében, a virágok között talált rá 8-10 darab „Éljen Dubček, elég a terrorból” feliratú röpcédulára.⁵⁷⁹ Bár a nyugdíjas K. Józsefhez hasonlóan ő is úgy gondolta, hogy tájékoztatni kell erről a rendőrséget, az értesítés informális módját választotta. Feleségét kérte meg, hogy a röpcédulák egyikét adja át a rendőröknek, amikor azok – szokásukhoz híven – betérnek kávézni abba az üzletbe, ahol asszony dolgozott. A többi cédulát pedig a ház teraszán egy téglá alá helyezte. A férfi vallomásából nem derül ki, hogy mi volt a szándéka a megtartott (elrejtett?) röpcédulákkal. A feleségével elküldött példányt talán csak mutatónak szánta, és

⁵⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 46. K. József tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. szeptember 3.

⁵⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 53. I. Géza tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. szeptember 3.

a rendőrök visszajelzésére várt, hogy mi a teendő ilyen esetben? Kijönnek helyszínelni vagy vigye be a röplapokat a rendőrségre? Netán titokban meg akarta tartani őket? Bármi is volt a célja L. Gézának, a röplapoknak estére nyoma veszett. Mint kiderült, „a házban lakó idősebb néni a téglá alá helyezett cédulákat bedobta a WC-be, mivel menyé megijesztette, hogy az röpcédula és abból baj lehet.”⁵⁸⁰ Az idős asszonynak valószínűleg H. Ádáméhoz hasonlóan szintén nem voltak kétségei, hogy mit is tegyen. Ő azonban nem a rendőrséghez fordult, ahogy a házfelügyelő tette, hanem éppen a rendőrségtől való félelmében semmisítette meg a házban élőkre feltételezése szerint csak „bajt” hozó papírokat.

Az előző három esettől eltérően Sz. Ferenc, 37 éves géplakatos nem véletlenül akadt rá a röpcédulákra, hanem tudatos keresés eredményeként.⁵⁸¹ Munkahelyén, a XIX. kerületi Ingatlankezelő Vállalatnál 22-én (vagy 23-án) reggel a vállalati alapszervezet párttitkára tájékoztatta a dolgozókat a röplapszórásról, és arra kérte a munkájuk révén a kerületben sokfelé járókat – amilyen a géplakatos Sz. Ferenc is volt –, hogy segítsenek a röpcédulák felkutatásában és összegyűjtésében. A férfi a „pártfeladat” végrehajtása során talált rá a Wekerle-telepi piacon lévő zöldséges bódé hátsó falára ragasztott „Éljen Dubček” feliratú röpcédulára. Ő már tisztában volt az ilyen esetben követendő eljárással, a párttitkár tájékoztatása bizonyára erre is kiterjedhetett. Szólt egy járőröző rendőrnek, majd együtt leáztatták a cédulát – a bűnjelet – az épület faláról.

A röplapterjesztésről érkező első jelzések hatására a kerületi rendőrkapitányság teljes erővel kezdett hozzá az ismeretlen elkövető felkutatásához és az „ellenséges” propagandaszövegek mielőbbi eltüntetéséhez. Az intervenció utáni napokban a rendvédelmi és állambiztonsági szervek kiemelt feladata volt a Csehszlovákia megszállása elleni várható tiltakozások megakadályozása, lokalizálása, elnémítása. Mint a kispesti példán láthattuk, a cél érdekében mozgósították például a pártszervezeteket és a társadalom együttműködésére

⁵⁸⁰ Uo.

⁵⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 48. Sz. Ferenc tanú kihallgatási jegyzőkönyve, 1968. szeptember 3.

is számítottak. Az ügy kapcsán összeállított bűnjeljegyzék szerint a XIX. és a XX. kerületből 49 darab, a Királyi Pál utcából pedig egy röpcédulát szolgáltatott be a lakosság,⁵⁸² a *bevallott* 150–160 darab⁵⁸³ mintegy egyharmadát. Ha hozzászámoljuk ehhez a postaládákból előkerült 19 röpcédulát, akkor is számos példány maradhatott kint az utcákon vagy került feltehetően a járókelőkhöz. Az arányt csak növelheti, hogy S. János valószínűleg kevesebb röpcédulát vallott be a rendőrségen, mint amennyit valójában elkészített és szétszórt.

A férfi ötnapi röplapterjesztés után, augusztus 26-án bukott le.⁵⁸⁴ Szűcs Géza törzsőrmester este 9 órakor a Petőfi tér és a Pannónia út kereszteződésénél igazoltatta a házfelügyelőtől kapott személyleírás alapján gyanúsnak tűnő, „kék színű mackó-öltönyt” viselő és kerékpáron közlekedő férfit. Mivel furcsán viselkedett – a mackó felsője ujjában kereste a személyi igazolványát –, meg is motozta, és 35 röpcédulát talált a melegítő egyik ujjában. 23 darabot a „Le a Varsói Szerződéssel”, 12-t pedig az „Éljen Dubček, elég a terrorból!” szövegváltozatból. A férfit megbilincselte, és a „közelben tartózkodó” L. István munkásőr segítségével a rendőrkapitányságra kísérte. (A munkásőrség tagjait valószínűleg szintén mozgósították a röpcédulák felkutatása és összegyűjtése érdekében.)

Első fokon a bíróság sokszorosítással nagyobb nyilvánosság előtt folytatólagosan elkövetett izgatásban⁵⁸⁵ találta bűnösnek S. Jánost és másfél év szabadságvesztésre ítélte szigorított börtönben.⁵⁸⁶ Másodfokon azonban a Budapesti Fővárosi Bíróság december 19-én, a nemzetközi helyzetre és tettének társadalmi veszélyességére hivatkozva, súlyosbította az ítéletet, és börtönbüntetését két évre felemelte.⁵⁸⁷

⁵⁸² ÁBTL 3.1.9. V-155742. 95. Bűnjeljegyzék, 1968. szeptember 7.

⁵⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 12. Bp. XIX. ker rk. Határozat S. János előzetes le-tartóztatásának elrendeléséről, 1968. augusztus 27.

⁵⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 5. Szűcs Géza rendőr törzsőrmester jelentése, 1968. augusztus 26.

⁵⁸⁵ Btk. 127§/1/ bek. b. és c. pontja és a 2. bek. a. pontja szerint.

⁵⁸⁶ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 143. A Budapest XVIII. és XIX. Kerületi Bíróság ítélete S. János ügyében, 1968. október 9.

⁵⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-155742. 148. A Budapesti Fővárosi Bíróság ítélete S. János ügyében, 1968. december 17.

ÖSSZEGZÉS

A Csehszlovákia elleni intervenció váratlanul érte a magyar társadalmat. A hazai tömegtájékoztató – ellentétben a megszállásban résztvevő többi ország sajtójával – nem „készítette fel” a lakosságot a csehszlovákiai helyzet fegyveres „megoldásának” lehetőségére. 1968 augusztusa előtt – követve Kádárék támogató hozzáállását a „prágai tavaszhoz” – többnyire pozitív és megnyugtató híreket közölt a média a szomszédos országban zajló folyamatokról. Bár a nyár elején több kritikus hang is megjelent, azonban fenyegető ellenforradalmi veszélyről, amely kizárólag a „testvérországok” csapatainak „baráti segítségével” hárítható el – ahogy később az intervenciót legitimálni hivatott propaganda állította – egyáltalán nem volt szó.

Ha a nyár folyamán fel is merült egyesekben – elsősorban a nyugati híradások révén – egy katonai akció lehetősége, azt legfeljebb 1956 mintájára, kizárólag a szovjet hadsereg részvételével képzeltek el, és nem gondoltak arra, hogy a Varsói Szerződés tagállamai, köztük Magyarország is a megszállók között lehet. Az 1956-os tapasztalatok birtokában valószínűleg nem lehetett nem felvetni az erőszakos beavatkozás kérdését, ugyanakkor az ezt latolgatók többsége nem tartotta valószínűnek, hogy 1968-ban is a 12 évvel korábbi koreográfia szerint történjen a „rendcsinálás”. Számoltak vele, de nem számítottak rá.

Az emberek politikai-ideológiai-erkölcsi beállítottságuknak megfelelően, szabadságról, függetlenségről, szocializmusról és nemzetről alkotott nézeteik alapján értelmezték az eseményeket. A véleményalkotásban a fennálló rendszerhez való lojalitásuk foka, valamint a szólásszabadság határaitól alkotott elképzeléseik is befolyásolták őket. Nem volt mellékes szempont az sem, hogy

a magyar tömegtájékoztató elégtelensége és egyoldalúsága miatt legtöbbször az „ellenséges” nyugati hírforrásokból szereztek be az információkat.

A lakosság hangulatáról beszámoló korabeli ügynökjelentések-ből és az „ellenséges megnyilvánulások” rendőrségi kivizsgálása során keletkezett iratokból – az intervenció magyarországi fogadtatásának bemutatásához használt forrásaimból – a bevonulással kapcsolatos kortárs reakciók három nagyobb csoportja bontakozik ki. A magyar társadalom egy jelentős része elítélte az agressziót, szolidáris volt a megszállt ország polgáraival, és nagyra értékelte összetartásukat, passzív ellenállásukat és vezetőik bátor kiállását. Az együttérzést egy megtámadott nemzet iránti rokonszenven túl a szovjet érdekszférába tartozó országok sorsközösségének felismerése váltotta ki. A „prágai tavasz” sokak szemében az 1956-os magyar forradalommal volt rokon. A Szovjetuniótól való függés lazítására és a belső demokratizálódásra irányuló csehszlovák kísérlet, illetve az erre adott „válasz”, a fegyveres erőszak nem csupán történeti analógiákat idézett fel. A nagyhatalmi reflexek változatlan működése nem sok jót ígért a Magyarországon éppen zajló reform-folyamatok vonatkozásában sem.

Az ügynökjelentésekben az intervenciót helyeslő, de legalábbis megértően fogadó véleményeknek is nyoma maradt. Az így vélekedők többsége bár elfogadta a katonai „megoldás” szükségességéről szóló hivatalos magyarázatot, azonban aggodalmainak is hangot adott az akció várható negatív következményei miatt. Félelmeik a Szovjetunió és a „kommunista mozgalom” tekintély- és hitelvesztésével, továbbá a rendeződni látszó csehszlovák–magyar viszony megromlásával, különösen pedig a Csehszlovákiában élő magyar kisebbség helyzetének kedvezőtlen alakulásával voltak kapcsolatosak. Nem mindenki tekintette azonban „szükséges rossznak” az intervenciót. Az ügynökök arról is beszámoltak, hogy egyes „balos” véleménynyilvánítók elégedetten fogadták az erőszakos lépést, amit szerintük a szocializmus védelme érdekében már jóval korábban meg kellett volna tenni.

A megnyilvánulások egy harmadik csoportjába tartozó vélemények képviselői nem a demokrácia és függetlenség vagy a szocializ-

mus nézőpontjából, hanem nemzeti aspektusból értelmezték a történeteket, és Csehszlovákia katonai megszállását a magyar nemzetet ért sérelmek (elsősorban a trianoni területvesztés és a magyar kisebbséggel szembeni bánásmód) miatt járó, megérdemelt büntetésként fogták fel. E reflexiók jellemző hangja a káröröm, de legalábbis a részvét teljes hiánya volt: a csehszlovákok megérdemelték sorsukat. A magyar katonai jelenlét szlovák területen önkéntelenül is felidézte az 1938-as területi revízió emlékét. Ha fel is merült azonban egyesekben a megszállt dél-szlovák területek Magyarországhoz csatolásának lehetősége, jóval gyakoribb volt az a hozzáállás, amely revíziós remények helyett a megszállás hátrányos következményeitől, az etnikai ellentétek felerősödésétől tartott.

Bár a magyar társadalom egy számottevő része elítélte az intervenciót, nyilvánosan csak nagyon kevesen tiltakoztak. Nem voltak hangos szolidaritási tüntetések és az értelmiség is visszafogottan vette tudomásul a bevonulást, legfeljebb csak „pártszerűen” határolódott el a történetektől. Az egyetlen kivételt a korculai nyilatkozatot aláíró társadalomtudósok akciója jelentette, amely 1956 óta az első nyílt és kollektív fellépés volt a kormány politikája ellen. Azok az állampolgárok is többnyire egyénileg és rejtőzködve tiltakoztak, akik nemcsak a megbízhatónak gondolt szűk baráti kör, hanem a szélesebb nyilvánosság előtt is ki akarták fejezni véleményüket a megszállásról. „Izgató” tartalmú röplapokkal és falfirkákkal kísérelték meg felrázni a közönyösnek mutakozó lakosságot, illetve az ország vezetőihez írt levelekben ítélték el az agressziót.

Az ellenállás aránylag csekély méretére több magyarázat is lehetséges. Bizonyára fékező erővel hatott a leverte 1956-os forradalom és az azt követő retorziók emléke, a félelem és a hatalommal való szembeszegülés hiábavalóságáról szerzett keserű tapasztalat. A magyar társadalom ugyanakkor a hatvanas évek végén nyugalomra, konszolidált viszonyokra vágyott és javult közérzete is. Az emberek megkönnyebbülve vették tudomásul a kényszerítő eszközök visszaszorulását, az életszínvonal növelésére irányuló politikai szándékot és a viszonylag nagyobb szabadságot, az ötvenes évekhez képest tágasabb mozgásteret. A közhangulatot inkább a bizakodás és a kompromisszumok keresése, mint a Kádár-rendszerrel való

harcos szembenállás jellemezte. Jelentős volt azoknak a száma, akik őszintén reménykedtek a bevezetett gazdasági (és a remélt politikai) reform kedvező hatásában, egy szovjet típusúnál élhetőbb rendszer létrejöttében, és úgy gondolták, hogy annak esélyeit ronthatja a politikai vezetéssel szembeni nyilvános fellépés. Az „emberarcú szocializmus” megvalósításának csehszlovákiai kudarca ugyanakkor sokak számára éppen a szocializmus reformálhatóságába vetett hit végét jelentette. A még meglévő illúziókat pár évvel később, a magyarországi reformok leállítása oszlatta szét véglegesen.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Források

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

Munkadossziék

- 3.1.2. M-3026/1. „Virág Ferenc”
- 3.1.2. M-32610. „Hátori István”
- 3.1.2. M-31287. „Déri Tibor”
- 3.1.2. M-33706. „Kisfaludy Tamás”
- 3.1.2. M-37115. „Szentirmay István”
- 3.1.2. M-32975. „Lantos Sándor”
- 3.1.2. M-33277. „Börgöndi”
- 3.1.2. M- 33274. „Szőke Kató”
- 3.1.2. M-33243. „Lombos Károly”
- 3.1.2. M-33229. „Töredék „Zsiga”
- 3.1.2. M-33159. „Sándor”
- 3.1.2. M-29892. „Köves György”
- 3.1.2. M-33543. „Nagy Márton”
- 3.1.2. M-36971. „Tamás Imre”
- 3.1.2. M-31482. „Balatoni”
- 3.1.2. M-32409. „Villányi Pál”
- 3.1.2. M-37999. „Gyöngyi”
- 3.1.2. M-29950/3. „Répási”
- 3.1.2. M-33858. „Marosi István”
- 3.1.2. M-35787. „Baráth János”
- 3.1.2. M- 33014. „Péter”
- 3.1.2. M-31024. „Székely József”
- 3.2.3. Mt.-829/2. „Edison”
- 3.2.3. Mt-201. „Építő”

Vizsgálati dossziék

- 3.1.9. V-167112. F. László
- 3.1.9. V-155584. Gy. Lajos
- 3.1.9. V-155081. A. J. Roland
- 3.1.9. V-156439. K. Kornél és társai
- 3.1.9. V-155742. S. János

Objektumdossziék

- 3.1.5. O-14959 /1319. Sz. József
- 3.1.5. O-14967/518. N. B. Lajos
- 3.1.5. O-14980/821. K. Sándor
- 3.1.5. O-14959/1560. F. Jenő
- 3.1.5. O-13289. Vári

Egyéb

- 1.11.3. A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének iratai, 1968.
- 1.12.2. A Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági szerveinek iratai, 1968.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- M-KS 288. f. 5. Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága ülései, 1968.
- M-KS 288. f. 4. Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága ülései, 1968.

Hadtörténeti Levéltár (HL)

- Magyar Néphadsereg (MN)
- „Zala” (1968), 8., 21., 64. doboz

Újságok, folyóiratok

- Népszabadság, 1968.
- Tolna Megyei Népújság, 1968.

Hivatkozott irodalom

- ABLONCZY 2010 Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa, Budapest, 2010.
- ABLONCZY 2018 Ablonczy Balázs: *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941)*. Jaffa, Budapest, 2018.
- ANDER–B. CZELLER 2008 Ander Balázs–B. Czeller Szilvia: *Csehszlovákia – 1968*. In: Mészáros Ádám (szerk.): *Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete*. Dráva Múzeum, Barcs, 2008. 92–129.
- ANGELUSZ 2001 Angelusz Róbert: Mondják, mert hallották. A híresztelés és a rémhír természetrajzához. In: Pál Eszter (szerk.) *Útközben. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből. Somlai Péter 60. születésnapjára*. Új Mandátum, Budapest, 2001. 315–333.
- APOR 2011 Apor Péter: Budapest, 1968. Radikális fiatalok és a nyilvános tér. *Transindex*, 2011. május 14.
- BÉKÉS 2004 Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszttüzeiben (1945–1990)*. Gondolat, Budapest, 2004.
- BÉKÉS 2008 Békés Csaba: Kádár János és a prágai tavasz. *Beszélő* (13) 2008/7, 97–113.
- BENCSIK 2013 Bencsik Péter: Az autoriter kormányzó és a demokratikus filozófus-elnök. Horthy Miklós és Tomáš Garrigue Masaryk államfői szerepéről. In: Kovács Attila–Romsics Ignác (szerk.): *Sípos 65*. JATEPress, Szeged, 2013. 7–26.
- BENCSIK 2016 Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.
- BENCSIK 2017 Bencsik Péter: Csehszlovákia és Magyarország 1956-ban, illetve a CSKP reakciói a magyar forradalomra. *Belvedere Meridionale* (29) 2017/1, 77–92.
- BERKES 2008 Berkes Tamás: A cseh hatvannyolc saját kontextusa. *Kétezer*, 2008/7–8, 52–65. Online: <http://kezezer.hu/2008/07/a-cseh-hatvannyolc-sajat-kontextusa/>
- BORBÁNDI 1996 Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa, Budapest, 1996.

- BOTTONI 2014 Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014.
- CSEH–KALMÁR–PÓR 1999 Cseh Gergő Bendegúz–Kalmár Melinda–Pór Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra, 1956–1963*. Osiris, Budapest, 1999.
- CSEH–KRAHULCSÁN–MÜLLER–PÓR 2004 Cseh Gergő Bendegúz–Krahulcsán Zsolt–Müller Rolf–Pór Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Irodalom-, sajtó- és táájékoztatáspolitikai, 1962–1979*. Osiris, Budapest, 2004.
- CSIZMADIA 1995a Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Dokumentumok*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995.
- CSIZMADIA 1995b Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Interjúk*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1995.
- DALOS 1989 Dalos György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam (Történet)*. Magvető, Budapest, 1989.
- DANI 2009 Dani Zoltán (szerk.): *Hatvan éve szól a rádió. Az Újvidéki Rádió története képekben és vallomásokban*. Vajdasági Rádió és Televízió, Újvidék, 2009.
- DUNAVÖLGYI É. N. Dunavölgyi Péter: *A magyar televíziózás történetéből XII. (1968)* https://dunavolgyipeter.hu/televizio_tortenet/a_magyar_televiziozas_tortenete_az_1960-as_evekben/1968 (Letöltve: 2018. július 15.)
- EHRENBERGER 2008 Ehrenberger Róbert: Retorziók a Magyar Néphadseregben 1968-ban. Adalékok az 1968-as katonai intervenció történetéhez. In: Schmidt Mária (szerk.): *Dimenziók éve – 1968*. 2008. május 22–23-án Budapesten rendezett nemzetközi konferencia előadásai. XX. Század Intézet, Budapest, 2008. 118–139.
- EHRENBERGER É. N. Ehrenberger Róbert: Mégsem „testvéri segítségnyújtás”? avagy ellenvélemények és retorziók a magyar néphadseregben 1968-ban. Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB) honlapja. Tanulmányok. http://tib1956.premium.shp.hu/sites/tib1956.premium.shp.hu/files/dr_ehrenberger_robert_ellenvelemenyek_es_retorziok_a_magyar_nephadseregben.pdf

- FARKAS 2006 Farkas Gyöngyi: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas* (21) 2006/4, 146–171.
- FARKAS 2012 Farkas Gyöngyi: Csempészet a magyar-csehszlovák határon az 1950-es évek elején. *Metszetek* (7) 2012/2–3, 49–53. Online: <http://metszetek.unideb.hu/content/csemp%C3%A9szet-magyar-csehszlov%C3%A1k-hat%C3%A1ron-az-1950-es-%C3%A9vekelej%C3%A9n>
- FARKAS 2016 Farkas Gyöngyi: *Lázadó falvak*. Budapest, 2016.
- FARKAS 2018 Farkas Gyöngyi: Kortárs reakciók Csehszlovákia 1968-as megszállásával kapcsolatban. *Aetas* (33) 2018/2, 99–114.
- FEHÉR 2018 Fehér Csaba: A prágai tavasz elfojtása – Csehszlovákia lerohanása a BRFK jelentések tükrében. Konferencia-előadás. Elhangzott a Budapest Fővárosi Levéltár „Évfordulók sodrásában: 1918, 1938, 1948, 1958, 1968” című konferenciáján 2018. november 15-én.
- FREI 2008 Frei, Norbert: *1968 – Diáklázadások és globális tiltakozás*. Corvina, Budapest, 2008.
- GALAMBOS 2016 Galambos István: *Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc várpalotai történéseihez*. PhD-értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola. 2016. [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Galambos_Istv%C3%A1n_%C3%A9rtekez%C3%A9s\(1\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Galambos_Istv%C3%A1n_%C3%A9rtekez%C3%A9s(1).pdf) (Letöltve: 2018. szeptember 27.)
- GYARMATI 2004 Gyarmati György: Kamasznyár '68. Magántörténelem és ügynökjelentések. *Rubicon*, 2004/8–9, 64–69.
- HAHNER 1997 Hahner Péter: Vietnám. *Beszélő* (2) 1997/11, 95–96.
- HELLER 1997 Heller Ágnes: 1968. *Beszélő* (2) 1997/11, 70–79.
- HELLER–KÖBÁNYAI János: *Bicikliző majom*. Múlt és Jövő, Budapest, 1998.

- HERNÁDI 2016 Hernádi László Mihály: Viccek, mormogásaim és egyéb apróságok. Pécs, 2016. <https://docplayer.hu/36608118-Viccek-mormogasaim-es-egyeb-aprosagok-osszeallította-dr-hernadi-laszlo-mihaly.html> (Letöltve: 2018. szeptember 20.)
- HOMA 1994 Homa János (szerk.): *Ez már a kommunizmus, vagy lesz ennél még rosszabb is? Hal(l)hatatlan politikai viccek az 1948-1988 közötti időkből*. <http://mek.oszk.hu/00500/00540/00540.htm>
- HORVÁTH E.
2008 Horváth Edina: A Magyar Televízió műsorpolitikája – 1968. *Múltunk* (53) 2008/3, 187–199.
- HORVÁTH M.
2008 Horváth Miklós: Magyarország a szovjet hatalmi törekvések szolgálatában. In: Schmidt Mária (szerk.): *Dimenziók éve – 1968*. 2008. május 22–23-án Budapesten rendezett nemzetközi konferencia előadásai. XX. Század Intézet, Budapest, 2008.
- HORVÁTH 2009 Horváth Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.
- HUHÁK 2014 Huhák Heléna: Népnevelők a Rákosi-korszakban. „Ahol a kommunisták elalszanak, ott az ellenség dolgozik”. *Múltunk* (59) 2014/2, 148–188.
- HUSZÁR 1998 Huszár Tibor: 1968. *Prága–Budapest–Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1998.
- JAGADICS 2018 Jagadics Péter: 1968 – *Egy elfelejtett hadjárat. A zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészadosztály és a katonai elhárítás részvétele Csehszlovákia megszállásában*. Szülőföld Könyvkiadó, Gencsapáti, 2018.
- JANICS 1979 Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Genf, 1979.
- JÁVOR 2001 Jávor Béla: Vasfüggönyön túli hírek. A SZER-ről, amely azért dolgozott, hogy egyszer megszűnjék. *Magyar Nemzet*, 2001. október 10. 24.
- KAJÁRI 1998 Kajári Erzsébet: A magyar belügy és a csehszlovákiai bevonulás 1968-ban. *Társadalmi Szemle* (53) 1998/8–9, 204–221.

- KAMIŃSKI 2010 Kamiński, Łukasz: The „Prague Spring”, Poland and the Warsaw Pact Invasion. In: Stolarik, M. Mark (ed.): *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia, 1968. Forty Years Later*. Bolchazy-Carducci Publishers, Mundelein, Illinois, USA, 2010. 95–128.
- KOZMA 2001a Kozma Ágnes: A romániai magyar rádiózás története I. *Nyelvünk és Kultúránk* (114) 2001. 45–62.
- KOZMA 2001b Kozma Ágnes: A romániai magyar rádiózás története II. *Nyelvünk és Kultúránk* (115) 2001. 43–66.
- KUN 2008 Kun Miklós: *A „prágai tavasz” titkos története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008.
- L. BALOGH 2010 L. Balogh Béni: A csehszlovák–magyar lakosságcsere Komárom–Esztergom vármegyében. In: Szederjesi Cecília (szerk.): *1948. „Vonatok Északnak és Délnek.” A második világháborút követő szlovák–magyar lakosságcsere története és következményei*. (Adatok, források a Nógrád Megyei Levéltárból 57.) Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 2010. 139–157.
- LACZOVICS–
SOLYMOSI
2012 Laczovics Erika – Solymosi Ferenc: *„Zala” 1968. Az MN 8. gépkocsizó lövészadosztály hadműveleti naplója Csehszlovákia megszállásának időszakából*. Püldo Kiadó, Nagykovácsi, 2012.
- LAKATOS 2014 Lakatos Artúr: A román külpolitikai nyitás és Románia helyzete a szocialista táboron belül, magyar diplomáciai dokumentumok tükrében, 1965–1968. *Külgügyi Szemle* (13) 2014/4, 44–76.
- LÁSZLÓ 2003 László Péter: *Fehér laposok. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez*. Szerzői kiadás, Bonyhád, 2003.
- LUDWIG 2008 Ludwig Emil: Lecke az elvtársaktól. Hatvannyolc nyara magyar szemmel. *Magyar Nemzet*, 2008. augusztus 26.
- MACHATKA 2008 Machatka, Osvald: Még egy forduló. *Kalligram* (17) 2008/7–8.
- MAGYARORSZÁG
A XX. SZÁZAD-
BAN 1998 *Magyarország a XX. században*. III. kötet. Kultúra, művészet, sport és szórakozás. Szerk. Kollega Tarsoly István. Babits Kiadó, Szekszárd, 1998. 459–472. A Magyar Televízió története. Online: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/516.html> (Letöltve: 2018. július 15.)

- MARKÓ 2005 Markó György: *A Kalef, avagy a Moszkva téri galeri 1964–65*. H & T, Budapest, 2005.
- MARKÓ 2006 Markó György: *Egy zendülő a Kalefről. A Moszkva téri galeri 1966–68*. H & T, Budapest, 2006.
- MÁRKUS 2017 Márkus Béla: Röpiratok változatai. 2. Csoóri Sándor a hatalom látóterében II. *Kortárs* (61) 2017/10, 65–76.
- MÉSZÁROS 2008 Mészáros Ádám: Felvidéki magyarok betelepülése Barcsra és környékére a második világháború után. In: Mészáros Ádám (szerk.): *Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete*. Barcs, 2008. 67–91.
- MÉSZÁROS 2010 Mészáros Géza: *A Magyar Honvédség vezetői szemlélet változtatásának társadalomlélektani megközelítése, különös tekintettel a szervezeti és vezetői mentálhigiénére*. PhD-értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2010.
- MEZEI 2015 Mezei Bálint: *Az MSZMP és a nyugat-európai kommunista pártok kapcsolatai 1956–1989. Különös tekintettel az Olasz Kommunista Pártra*. PhD-értekezés, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2015. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/mezeibalint/diss.pdf>
- MITROVITS 2012 Mitrovits Miklós: Kádár és Dubček 1968-ban. In: Földes György–Mitrovits Miklós (szerk.): *Kádár János és a huszadik századi magyar történelem*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 125–146.
- MITROVITS 2018b Mitrovits Miklós: Csehszlovákia és az 1956-os magyar forradalom. In: Bencsik Péter–Mitrovits Miklós (szerk.): *„A Szovjetunióval örök időkre és soha más-hogy!” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2018. 56–94.
- MITROVITS 2018a Mitrovits Miklós: Út a katonai intervencióhoz. A prágai tavasz és a magyar pártvezetés. *Világtörténet* 8. (40) 2018/3, 415–443.
- MLYNÁŘ 1989 Mlynář, Zdeněk: *A Prágai Tavasz...és ősz*. Vita Kiadó, Budapest, 1989.

- PALOTÁS 2003 Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Osiris, Budapest, 2003.
- PATAKI 1998 Pataki Ferenc: *A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba*. Osiris, Budapest, 1998.
- PATAKY 1996 Pataky Iván: *A vonakodó szövetséges. A Magyar Nép-hadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában*. Zrínyi, Budapest, 1996.
- PITHART 1993 Pithart, Petr: *Hatvannyolc*. Kalligram, Pozsony, 1993.
- POPÉLY 2008b Popély Árpád: A prágai tavasz és a csehszlovákiai magyarság. *Kisebbségkutatás* (17) 2008/4, 642–661.
- POPÉLY 2008a Popély Árpád: *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.
- RÁCZ 2014 Rác János: Az 1956-os forradalom és a Brit Kommunista Párt: egy határozathozatal nehézségei. *Lymbus*, 2014. 385–398.
- RADNÓTI 2015 Radnóti Sándor: Kritikus figyelem. Radnóti Sándort Szabó Gábor kérdezte. *Műút* (60) 2015/51, 46–52. <http://www.muut.hu/?p=13261>
- RAINER 2008 Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. 1956-os Intézet, Budapest, 2008.
- RAINER 2011 Rainer M. János: Prága – Korcula – Budapest, 1968. augusztus 21. In: Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér. Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 192–211.
- RAINER 2016 Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*. Osiris, Budapest, 2016.
- RÉVÉSZ 1996 Révész Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában. Magyarország és a Szabad Európa Rádió 1950–1956*. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica (50:10). Szeged, 1996.
- RÉVÉSZ 1997 Révész Béla: „Elhalkult kereplők”. *Beszélő* (2) 1997/6, 81–83.
- RÉVÉSZ 2009 Révész Béla: A „tiltottból” a „tűrtbe”. A Szabad Európa Rádió és a rendszerváltás. *Beszélő* (14) 2009/10, 35–50.

- ROSNOW– FINE 1993 Rosnow, Ralph L.–Fine, Gary Alan: A híresztelés születése és halála. *Café Babel* (3) 1993/9, 49–63.
- SALLAI 2002 Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris, Budapest, 2002.
- SCHWEITZER 2008 Schweitzer András: „Rohadt magyar cigányok, idejöttetek?” Interjú Kiss Lajos nyugalmazott vezérőrnaggyal. *Heti Világgazdaság* 2008. augusztus 21. https://hvg.hu/itthon/200834_MAGYAR_BEVoNuLAS_SZLoVAKIABA_1968BAN_Helysz Letöltés: 2019. január 15.
- SIMÁNDI 2005 Simándi Irén: *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956*. Gondolat, Budapest, 2005.
- SIMÁNDI 2008 Simándi Irén: A „prágai tavasz” a magyar éterben. *Múltunk* (63) 2008/2, 168–196.
- SIMON 2014 Simon Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Jaffa, Budapest, 2014.
- STOLARIK 2010 Stolarik, M. Mark (ed.): *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia, 1968. Forty Years Later*. Bolchazy-Carducci Publishers, Mundelein, Illinois, USA, 2010.
- SZARKA 2018 Szarka László: Csehszlovákia és a magyar békeszerződés. In: Fülöp Mihály (szerk.): *Az elfelejtett béke*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018. 139–160.
- SZENTIVÁNYI 1994 Szentiványi Tibor: A számítástechnika kezdetei Magyarországon. A *Természet Világa* különlenyomata az 1994. évi 6–7–8. füzetekből, 3–4.
- SZEREDA 1996 Szereda, Vjacseszlav: 1956 és az angol kommunista párt válsága. Dokumentumok az SzKP KB egykori levéltárából. *Tekintet* (9) 1996/3–4, 80–102.
- TAKÁCS 2008a Takács Róbert: A sajtónyilvánosság szerkezete. *Múltunk* (53) 2008/3, 157–172.
- TAKÁCS 2008b Takács Róbert: A csehszlovák sajtóirányítás a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján, Budapestről nézve. *Médiakutató* (9) 2008/4, 69–82.
- TAKÁCS 2012 Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korszakban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.

- TÓTH 1993 Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1993.
- VACULÍK 2008 Vaculík, Ludvíg: Kétezer szó a munkásokhoz, földművesekhez, hivatalnokokhoz és mindenkihez. *Kalligram* (17) 2008/7-8.
- VADKERTY 2001 Vadkerty Katalin: *Kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéből*. Kalligram, Pozsony, 2001.
- VAJDA 2011 Vajda Barnabás: *Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2011.
- VALUCH 2013 Valuch Tibor: „Ne szólj szám...” A politikai részvétel és a politikai aktivitás néhány sajátossága az ezredforduló Magyarországn. *Metszetek* (2) 2013/2–3, 146–156.
- VÁMOS Gy. 1998 Vámos György: Híreket mondunk. A Magyar Rádió az 1968-as csehszlovák eseményekről (január–augusztus). *Társadalmi Szemle* (53) 1998/8–9, 222–236.
- VÁMOS Gy. 2008 Vámos György: A Magyar Rádió és közléspolitikája a hatvanas évek második felében. *Múltunk* (53) 2008/3, 173–186.
- VÁMOS M. 2016 Vámos Miklós: Borgisz. In: *Álmaimban valahol*. Európa, Budapest, 2016. 219–409.
- VIDA 1993 Vida István: A magyar pártvezetés és a csehszlovák válság, 1968. január–október. *História* (15) 1993/9–10, 35–50.
- VIDA 1999 Vida István: Magyarország részvétele az 1968-as katonai invázióban. *História* (21) 1999/1, 20–24.
- WENZKE 2010 Wenzke, Rüdiger: The Role and Activities of the SED, the East German State and Its Military During the 'Prague Spring' of 1968. In: Stolarik, M. Mark (ed.): *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia, 1968. Forty Years Later*. Bolchazy-Carducci Publishers, Mundelein, Illinois, USA, 2010. 137–164.

- WILLIAMS 1997 Williams, Kieran: The Prague Spring and Its Aftermath, Czechoslovak Politics 1968–1970. Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- ZEIDLER 2009 Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pesti Kalligram, Pozsony, 2009.
- ZSIDAI 2005 Zsidai Péter: A magyar néphadsereg 1968-as csehszlovákiai inváziójának propagandatevékenysége. *Kritika* (34) 2005/7–8, 30–34.

NÉVMUTATÓ

A kötetben előforduló ügynökneveket és az anonimizált szereplők neveit nem tüntettük fel a mutatóban.

Aczél György 135	Fehér Lajos 16, 19, 41, 58, 101
Ambriskó Gusztáv 117	Fock Jenő 29, 32
Babicky, Konstantin 139	Földvári Tamás 136
Baeva, Tatyana 139	Géczi János 117
Balogh Zsolt 8	Gerő Richárd 34
Bauer Sándor 136	Gheorghiu-Dej, Gheorghe 188
Bogoraz, Larisa 139	Gomulka, Władysław 114
Brezsnyev, Leonyid Iljics 67, 74, 77,
114	Gorbanevskaya, Natalya 139
Ceaușescu, Nicolae 102, 103, 105, 188	Gottwald, Klement 77
Černík, Oldřich 100	Gyurkó László 134
Czinege Lajos 58	Hamburger Mihály 35
Csáki István 14	Havasi Ferenc 17, 28, 31
Csémi Károly 130	Hegedűs András 135
Csergő János 17	Heller Ágnes 134
<i>Csizmadia Ervin</i> 134	Hitler, Adolf 73, 74, 114
Csoóri Sándor 134	Horváth László 147
Delon, Vadim 139	Hruscsov, Nyikita Szergejevics 84
Dombrovsky Linda 8	Jánossy Lajos 57
Dózsa György 118	Kádár János 7, 12, 13, 15, 19, 23, 26,
27, 32, 33, 36, 69, 71, 77, 89, 94–
96, 98, 101, 105, 114, 134, 185,
186, 193, 197
Dremlyuga, Vladimir 139	Katona István 20
Dubček, Alexander 7, 12, 13, 15,
20, 21, 23, 24, 52, 77, 84, 94, 96,
98–101, 105, 114, 116, 124, 142,
182, 185, 186, 193–196	Kenedi János 134
E. Fehér Pál 39, 41, 42	Keserű Ernő 39
Fainberg, Viktor 139	Király István 136
<i>Fehér Csaba</i> 133	Kiss János 52, 53
	Kiss Lajos 107, 108

- Komócsin Zoltán 58
 Kossuth Lajos 118
 Koszigin, Alekszej Nyikolajevics 74, 114
 Kovács György 39
 Kovács Pál 58, 130
 Kun Béla 118
 Kunyik Rozália 115
 Lakatos Béla 107, 111
 Lenkefi Konrád 144, 148
 Lipták Lászlóné 141, 148
 Litvinov, Pavel 139
 Losonczi Pál 69, 139, 150
 Ludassy Mária 35
 Lukács György 134, 135
 Machatka, Osvald 12
 Majláti Istvánné 35
 Márkus György 134
 Márkus Mária 134
 Mátrai Mihály 39
 Münnich Ferenc 89
 Nagy Imre 12, 99, 100, 101
 Nagy Jánosné 14, 29
 Nagy Tibor 39
 Nemes Dezső 148
 Novotný, Antonín 77, 88
 Nyíri Kristóf 35
 Palach, Jan 137
 Pálinkás Róbert 8
 Papp Béla 35
 Pataki László 21
 Pullai Árpád 20
 Radnóti Sándor 136
 Rákóczi Ferenc, II. 118
 Rákosi Mátyás 114
 Révai József 147
 Siwiec, Ryszard 137
 Skultéty János 34
 Sós Vilmos 134
 Svoboda, Ludvík 100, 114, 185, 186
 Szabó László 39, 41–43, 44
 Szemenkár Mátyás 146
 Szepesi Ferenc 39
 Szirmai István 13, 20
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 83, 84, 143
 Szűcs Géza 196
 Teleki Pál 96, 97
 Tito, Josip Broz 105
 Tolmár Tamás 8
 Tordai Zádor 134
 Tóth László 112
 Tőkei Ferenc 134
 Tömpe András 135
 Ulbricht, Walter 114
 Vaculík, Ludvíg 12
 Vámos Miklós 158, 162
 Varga András 125
 Varga Gyula 129
 Vida István 52, 53
 Wells, Lenny 82
 Zsivkov, Todor 114

SUMMARY

The intervention against Czechoslovakia took the Hungarian society with surprise. The domestic mass media, unlike the media in other states contributing to the intervention, did not “prepare” the citizens for the possibility of an “armed resolution” of the situation. Prior to August 1968, the Hungarian press was in line with the supportive attitude of János Kádár’s to the Prague Spring and mostly communicated positive and reassuring news about the events taking place in the neighbouring country. Nevertheless, critical voices emerged from the beginning of the summer, there were no words about the danger of a counter-revolution which could only be averted by the outreach of “friendly forces” from the “brother countries” – as the propaganda, destined to legitimate the events, declared.

Due to some news casts in Western states the idea of a possible military action arose during that summer, but according to the example of 1956 at most, with the sole participation of the Soviet troops, no one thought of any of the Warsaw Pact countries to act as an intruder, not to mention Hungary as an invader amongst them. In the light of the experiences of 1956 it was not plausible not to raise an aggressive mode of intervention, however, most of those with such an outlook found “making order” according to the choreography of 1956 rather unlikely. They calculated with it but did not expect it as a possible outcome.

According to their particular political-ideological-moral attitude, people understood the events through their view on freedom, liberty, socialism, and the nation. The articulation of their views were greatly influenced by the rate of loyalty to the regime, as well as their ideas about the limits regarding the rights of freedom of expression. As a most relevant aspect, due to the deficient and unilateral operation of the Hungarian mass media, most of the citizens gathered their information from the “hostile” Western news sources.

Based on reports from the agents of the time about the atmosphere among citizens as well as from police report manuscripts with regards to the “hostile expressions” during recruiting, three larger groups of reactions emerged. Most of the Hungarian society disapproved aggression and showed compassion to the citizens of the invaded state, greatly appreciating their solidarity, passive resistance and the courageous stand of their leaders. The very compassion, beyond the sympathy towards a nation under attack, was triggered by the recognition of a common destiny under the Soviet sphere of influence. The Prague Spring is considered a sister event of the 1956 Revolution by many. The attempt to both loose dependency from the Soviet Union as well as to promote a process of domestic democratization in Czechoslovakia, with its “reply” – the sheer military aggression-, did not only evoke historical parallels. The unaltered reflexes of greater political powers were not very much promising either with regards to the reform-courses taking place in Hungary.

In the agent reports, opinions supporting the intervention – but at least reasonably accepting ones – were also recorded. Most of the people sharing such an approach accepted the explanation of the official military “resolution” as being necessary, nevertheless expressed their concerns about the possible negative consequences. Their concerns were about the loss of respect towards as well as the credibility of the Soviet Union and the “communist movement”, moreover about the disturbed relations between Hungary and Czechoslovakia which were about to settle those days. Not everyone, however, considered the intervention a “necessary wrong”. Some “left-wing” respondents welcomed the aggressive move, according to the reports of the political agents, which in their opinion had the function to secure socialism and could have been done even earlier. The third group of reactions gathered those who opined the events not from the perspective of democracy and independence, or of socialism, but had an approach of a nationalistic perspective, and understood the military invasion of Czechoslovakia as the outcome and righteous punishment, a compensation for the offences of the Hungarian nation mostly due to the loss of territories and the ill-treatment of the Hungarian minority

following the Trianon Treaty. The typical tone of those reflections was of *schadenfreude*, but definitely showed the lack of sympathy claiming: the Czechoslovaks deserved their fate. The Hungarian military presence on these territories automatically evoked the memories of the revision of 1938. If in some minds the idea of the possibility to attach the Southern Slovakian territories back to Hungary emerged, in most of the cases instead of revisionist hopes the attitude about the drawbacks and the deepening ethnic conflict were available. Although a significant part of the Hungarian society disapproved the intervention, just a very few people demonstrated publicly. There were no loud gatherings for solidarity and even the intellectuals exercised restraint when taking note of the invasion and most only distanced themselves from the events in a “party fashion”. The only exception was the action by the group of social scientists signing the declaration of Korcula, which was the first collective and openly exerted effort against the politics of the government since 1956.

Even those citizens who had been ready to express their opinion not only in the close circle of friends but in front of the public with regards to the intervention demonstrated individually and hiding. They tried to shake up the society which seemed indifferent with “disturbing” leaflets and graffiti, as well as with letters addressed to the political leaders disapproving aggression.

There are several explanations to the mentioned modesty in resistance. The defeated revolution of 1956 with the memories of retaliation that followed, the experiences of fear and the futility of resistance against the political powers obviously had a restrictive impact. The Hungarian society longed for consolidation, some peace and quiet, and the public mood was developing in this respect. People felt a sort of relief by observing fewer restrictions, the political intention to increase the living standards, and the relatively greater freedom available in comparison to the 1950s. The atmosphere could be characterized by expecting hope and the search for a compromise with the Kádár-regime instead of resistance. A significant amount of people truly believed in the positive effects of the newly introduced economical (and long-hoped political) reforms, expecting a more liveable political system than the

Soviet type was, and thought, chances could be reduced by taking the open conflict against the political leadership. The failure in realizing the ideal of "humanistic socialism" in Czechoslovakia, for many people meant the very end of their faith with regard to the possibility of any reforms in socialism. Remaining illusions were finally annihilated by the halt of reforms in Hungary.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott
www.szaktars.hu

Kiadja a Kronosz Kiadó
és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Felelős kiadó
a Kronosz Kiadó ügyvezetője
és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója

Nyomdai munkák: Capillatus Kft., Pécs

www.kronoszkiado.hu
www.abtl.hu

A Kronosz Kiadó és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának közös kiadványai

2018

- **Gálszécsy András: A birkahodálytól a parlamentig. Életinterjú**
B/5, 308 oldal
- **„Ez a sugárzás nem ismer határokat”. Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről**
Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz, Haász Réka, Katona Klára, Ring Orsolya, Tóth Eszter
B/5, 635 oldal
- **Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből**
Szerkesztette: Gyarmati György, Palasik Mária
B/5, 410 oldal
- **Metszetek bolsevizmusról, sztálinizmusról**
Szerkesztette: Gyarmati György, Pihurik Judit
A/5, 288 oldal

2017

- **Papp István: Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe**
B/5, 446 oldal
- **Személyiség és történelem – A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései**
Szerkesztette: Vonyó József
B/5, 560 oldal
- **Vukman Péter: „Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen”. Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1980)**
B/5, 294 oldal
- **Epizódok a Titkok Házából. A politikai rendőrség mindennapjai 1956 után**
Szerkesztette: Okváth Imre, Palasik Mária
B/5, 306 oldal
- **Continuities – discontinuities. Secret Services after Stalin's Death in Communist Central and Eastern Europe**
Eds.: Gyarmati György, Palasik Mária
B/5, 174 oldal

2016

- **Slachta Krisztina: Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990**
B/5, 350 oldal
- **Eörsi László: A csepeli fegyveres ellenállás, 1956**
(társkiadó: 1956-os Intézet Alapítvány) B/5, 226 oldal

2015

- **Háborús hétköznapiak hadszíntéren, hátszországban**
Szerkesztette: Gyarmati György, Pihurik Judit
(társkiadó: Magyar Történelmi Társulat) B/5, 328 oldal
- **Pihurik Judit: Perben és haragban - világháborús önmagunkkal**
A/5, 254 oldal
- **Kor/Társ panoráma. Tanulmányok a 70 éves Vonyó József tiszteletére**
Szerkesztette: Erőss Zsolt, Gyarmati György
(társkiadó: Magyar Történelmi Társulat) A/5, 246 oldal

2014

- **Rigó Róbert: Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)**
B/5, 432 oldal

2013

- **Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben**
Szerkesztette: Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila, Vonyó József
(társkiadó: Magyar Történelmi Társulat) B/5, 560 oldal

www.kronoszkido.hu

www.abtl.hu